

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Katedra právních dějin

Diplomová práce

Právní úprava vlastnických vztahů v Československu v letech 1945 -1989

Vedoucí diplomové práce: Doc. JUDr. Ladislav Soukup, CSc.

Zpracovatel: Alena Hrabcová

Květen 2010

„Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracovala samostatně za použití zdrojů a literatury v ní uvedených.

V Praze dne 11. 5. 2010

Alena Hrabcová

Obsah

1	ÚVOD.....	1
2	PŘEHLED PRÁVNÍ ÚPRAVY VLASTNICKÉHO PRÁVA V ROCE 1945.....	2
2.1	Právní prostředí v ČSR po skončení 2. světové války	2
2.2	Všeobecný zákoník občanský z roku 1811 (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch – ABGB)	4
2.3	Neúspěšné pokusy o kodifikaci občanského práva ve 20. a 30. letech 20. století 8	
2.4	Zásahy do vlastnických práv v době nesvobody.....	9
2.4.1	Majetkové křivdy před vznikem Protektorátu Čechy a Morava.....	10
2.4.2	Majetkové křivdy v období Protektorátu Čechy a Morava.....	11
2.4.3	Protižidovské zákony v období Protektorátu Čechy a Morava.....	12
2.5	Poválečná náprava majetkových křivd.....	16
2.6	Situace na Slovensku, zavedení „vnitřní správy“	17
2.7	Košický vládní program.....	19
2.7.1	Nejdůležitější cíle Košického vládního programu z hlediska otázek majetkových.....	20
2.7.2	Role dekretů po přijetí Košického vládního programu.....	23
2.8	Realizace jednotlivých programových cílů, z oblasti majetkové, v praxi.....	24
2.8.1	Neplatnost některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody, národní správa majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů.	24
2.8.2	Důvody snah o novou pozemkovou reformu.....	31
2.8.3	Konfiskační dekreta	34
2.9	Znárodňovací předpisy	45
2.9.1	Příprava znárodňovacích dekretů.....	45
2.9.2	Znárodňovací dekreta	47
2.9.3	Důsledky znárodnění	54

3	OBDOBÍ LET 1946 - 1948	55
3.1	Vývoj občanského práva v letech 1946 - 1948	55
3.2	Revize první pozemkové reformy	56
3.2.1	První pozemková reforma.....	56
3.2.2	Revize první pozemkové reformy.....	63
3.2.3	Zákon č. 143/1947 Sb. o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou (Lex Schwarzenberg).....	69
4	OBDOBÍ LET 1948 - 1950	71
4.1	Další vlna znárodnování.....	71
4.1.1	Zákony č. 114 a 115/1948 Sb. z 28. dubna 1945, měnicí dekrety prezidenta republiky č. 100 a 101/1945 Sb.....	73
4.1.2	Další znárodnovací zákony	74
4.2	Druhá pozemková reforma.....	78
4.3	Kolektivizace zemědělství v ČSR.....	82
4.4	Ústava 9. května (ústavní zákon č. 141/1950 Sb.)	87
4.4.1	Článek XII.....	87
4.4.2	Kapitola osmá – Hospodářské zřízení	88
4.5	Občanský zákoník z roku 1950 (zákon č. 141/1950 Sb.).....	91
4.5.1	Příprava nového občanského zákoníku.....	91
4.5.2	Právní úprava	92
4.5.3	Pojetí vlastnictví	93
4.5.4	Obsah vlastnického práva a jednotlivé druhy vlastnictví	93
4.5.5	Právní osoby	96
4.5.6	Nabývání vlastnického práva.....	97
5	OBDOBÍ PO ROCE 1950 AŽ DO ROKU 1989.....	98

5.1	Ústava Československé socialistické republiky (ústavní zákon č. 100/1960 Sb.) 98	
5.2	Občanský zákoník z roku 1964	102
5.3	Hospodářský zákoník	107
6	ZÁVĚR.....	109
7	POUŽITÁ LITERATURA.....	113
8	LEGAL ADJUSTMENT OF RELATED OWNERSHIP IN CZECHOSLOVAKIA FROM 1945 UNTIL 1989	117

1 ÚVOD

Tak jako i ostatní odvětví práva procházejí postupem času určitým vývojem, tak se průběžně vyvíjí i právo občanské, a v jeho rámci i nejsilnější a nejrozsáhlejší věcné právo - právo vlastnické.

Vzhledem k tomu, že jde o takovou oblast práva, se kterou se zákonitě musí v průběhu života setkat každý, považuji ji za jednu z nejdůležitějších oblastí práva vůbec, které by měla být v každé době věnována patřičná právní úprava a ochrana normami nejvyšší právní síly. Právní řád a jeho instituty, vyvíjející se pod vlivem ideologie, jsou však vždy poznamenány prosazovanými hodnotami. Velká část mé diplomové práce spadá do období vlády komunistického režimu v ČSR. Vzhledem k roli občanského práva, jaká mu byla vytyčena stranickou politikou, spočívalo těžiště občanskoprávní úpravy na institutech majetkového práva, přičemž klíčová role příslušela právě právní úpravě vlastnického práva. Přesto, že každá z dosavadních ústav našeho státu obsahovala ustanovení o tom, že vlastnictví lze omezit pouze zákonem a že vyvlastnění je možné pouze na základě zákona a za náhradu (pokud tedy nebylo stanoveno, že se náhrada poskytovat nemá), skutečnost byla často jiná.

Protože mě toto téma zajímalo a chtěla jsem se v této oblasti lépe orientovat, vybrala jsem si úpravu vlastnických vztahů v ČSR v letech 1945 – 1989 jako téma mé diplomové práce.

Vzhledem k tomu, že šlo o značně komplikované období, plné změn, nacházející svůj výraz v množství právních předpisů, chtěla bych se zaměřit jen na ty z nich, které jsou z mého pohledu nejdůležitější. Zároveň považuji za nutné zmínit se i o historických, politických a ekonomických okolnostech, za kterých tyto právní předpisy vznikaly, protože ty jsou právě rozhodující pro pochopení toho, z jakých důvodů byla zvolena ta či ona právní úprava, stejně jako později pro pochopení toho, proč byla práva občanů často záměrně relativizována a svévolně interpretována.

2 PŘEHLED PRÁVNÍ ÚPRAVY VLASTNICKÉHO PRÁVA V ROCE 1945

2.1 Právní prostředí v ČSR po skončení 2. světové války

Právní úprava občanskoprávních vztahů byla v tomto období poměrně roztržštěná a těžko přehledná. Vzhledem k přijatému principu právní kontinuity, zůstaly v platnosti všechny zákony předmnichovské republiky. To znamená, že v Českých zemích platil právní řád rakousko – uherské monarchie, recipovaný na základě tzv. recepční normy z roku 1918, zatímco Slovensko se řídilo uherským právem obyčejovým. Přes opakované snahy Ministerstva pro unifikaci zákonů se toto zákonodárství po celou dobu trvání první republiky sjednotit nepodařilo.¹

Odlišný právní vývoj byl dále poznamenán vznikem Protektorátu Čechy a Morava a Slovenského státu, který byl prohlouben i odlišným pohledem na dobu nesvobody:

Od počátku války se domácí i zahraniční odboj věnoval otázce, jakým způsobem upravit na osvobozeném území konkurenci několika právních řádů (jednalo se o právní předpisy německé, protektorátní, slovenského státu a československé, včetně exilových). Tato situace byla vyřešena vydáním ústavního prezidentského dekretu z 3. 8. 1944 , č. 11/1944 Úř. věst. čs., o obnovení právního pořádku, který jednoznačně vyjadřoval koncepci kontinuity československého právního řádu a stanovil, co je platným právem a co nikoliv.

Časovým předělem se stala doba nesvobody, která nastala ode dne 30. září 1938 a trvala do doby, která měla být určena vládním nařízením - tedy do 4. května 1945, jak bylo později stanoveno vládním nařízením č. 31/1945 Sb. z července 1945. Dekret tedy rozlišoval právní předpisy vydané do 29. září 1938 včetně, které pocházejí ještě ze svobodné vůle československého lidu a jsou součástí československého právního řádu a

¹ Dvořák, J.: K některým otázkám vývoje občanského práva, in: Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945 – 1990, s. 228.

dále předpisy vydané od 30. září 1938 do 4. května 1945, tedy předpisy doby nesvobody, které součástí československého právního řádu nejsou. Na zcela přechodnou dobu však mohly být používány ty předpisy, které se svým obsahem nepříčily znění nebo demokratickým zásadám československé ústavy. O použití takových předpisů rozhodovaly soudy.²

Dekrety³ prezidenta republiky vydané v exilu byly samozřejmě vyjmuty z kategorie předpisů vydaných v době nesvobody.

Situace se však zkomplikovala, když se po vypuknutí Slovenského národního povstání, pokusila Slovenská národní rada (vrcholný orgán slovenského odboje, dále SNR) převzít moc a 1. 9. 1944 vydala nařízení č. 1/1944 Zb. nar. SNR o vykonávání zákonodárnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku. SNR se prohlásila za vykonavatelku veškeré zákonodárné, vládní a výkonné moci na Slovensku, čímž došlo k dvojkoľejnosti zákonodárné moci. Hlavním problémem se však stal rozdílný pohled na předpisy z doby nesvobody. Podle tohoto nařízení zůstávají na Slovensku všechny zákony, nařízení a opatření v platnosti, pokud neodporují duchu republikánsko – demokratickému.

Přestože tedy SNR pokládala československou exilovou vládu za reprezentanta ČSR v zahraničí, postavila se proti Benešově pojetí obnovy Československa ve vnitrostátním měřítku a hodlala podporovat vytvoření nového státoprávního uspořádání Československa. Tato situace však způsobila, že na území Slovenska nebyla celá řada prezidentských dekretů aplikována, resp., že vedle dekretů prezidenta republiky, které měly mít celostátní působnost, byla souběžně vydávána nařízení SNR. Na Slovensku tak byly například právě vůči německému a maďarskému majetku uplatněny odlišné předpisy než v českých zemích.

Tyto problémy se podařilo prozatímně vyřešit při jednáních o ustavení nové vlády v Košicích. Košický vládní program uznává Slováky jako svébytný národ a SNR

² Pavlíček, V.: O dekretch prezidenta republiky v kontinuitě státu a práva, in: Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945 – 1990, s. 120.

³ Tato dekretální pravomoc byla založena ústavním dekretem č. 2/1940 Úř. věst. čs., o prozatímním výkonu moci zákonodárné. Československá zahraniční reprezentace tímto řešila otázku, jakým způsobem a formou vydávat právní předpisy po dobu války mimo území vlasti.

jako nositelku státní moci na území Slovenska. Současně prohlašuje, že kompetence budou rozděleny mezi orgány ústřední a slovenské. Otázku konkurence právních předpisů vyjasnila až jednání vlády a SNR, na jejichž základě vydala SNR 21. 4. 1945 nařízení č. 30/1945 Zb. nar. SNR (viz níže).

Opomenout nelze ani zákonodárnou činnost Prozatímního národního shromáždění a Ústavodárného národního shromáždění. Tento vnitřně nekonzistentní a často rozporuplný právní stav vyvolával zásadní potřebu zjednodušení, sjednocení a modernizace právního řádu jako celku.

Vypracování nových zákoníků pro nejdůležitější oblasti práva, jmenovitě pro oblast práva občanského, bylo úkolem velmi náročným. Obtížnost legislativních snah podtrhovala i skutečnost, že všechny předchozí pokusy o rekodifikaci občanského práva skončily neúspěšně.⁴

Základním právním předpisem v oblasti občanského práva zůstával tak stále rakouský všeobecný zákoník občanský z roku 1811.

2.2 Všeobecný zákoník občanský z roku 1811 (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch – ABGB)

Zákoník byl pod jménem Všeobecný zákoník občanský pro veškeré země dědičně vyhlášen patentem z 1. června 1811, čís. 946 Sb. z. s. , s platností pro všechny země, které v té době tvořily rakouské císařství, vyjma zemí koruny uherské. Účinnost nabyl dnem 1. ledna 1812. Vyhlášen byl v německém jazyce a v odstavci 10 vyhlášovacímho patentu bylo řečeno, že tento text je autentický a podle něj je třeba posuzovat překlady jazyků „habsburských provincií“ .

Zákoník se skládal z 1502 paragrafů, jež byly uspořádány vedle úvodu do tří dílů. Úvod, který je nadepsán „O občanských právech vůbec“, obsahuje například

⁴ Dvořák, J.: K některým otázkám vývoje občanského práva, in: Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945 – 1990, s. 228.

pojednání o pojmu občanského práva, působnosti zákoníku nebo jeho výkladu . První díl pojednává o právu osobním. Nejobsáhlejší je díl druhý, který je nadepsán „O právu k věcem“ a skládá se z úvodu a třiceti kapitol, rozdělených do dvou oddílů. První oddíl zahrnuje rozdělení věcí, ustanovení o držbě, vlastnickém právu a dědění. Druhý oddíl obsahuje ustanovení o smlouvách. Třetí díl zákoníku hovoří o společných osobních a mocných právech.

Úprava vlastnického práva

O vlastnickém právu pojednávají §§ 353 a následující.

Definici samotného vlastnictví nalezneme v prvním z těchto paragrafů - § 353 stanoví, že *„vše, co někomu náleží, všechny jeho hmotné a nehmotné věci, slují jeho vlastnictví“*⁵ a § 354 pak dále, že *„vlastnictví, jako právo posuzováno, jest oprávněním, s podstatou a užitky věci podle své vůle nakládati a každého jiného z toho vyloučiti“*⁶. Zákoník zde rozlišuje vlastnictví v objektivním a subjektivním smyslu. V § 353 se vychází od předmětu (od objektu) a proto se zde praví, že je tu pojato vlastnictví v objektivním smyslu. Jde tu vlastně o přináležitost ke jmění – o vše, co někomu náleží, a nejde tu tedy o ustanovení o tom, co může být předmětem vlastnictví, o tom pak pojednává §355. Narozdíl od tohoto paragrafu § 354 vychází od subjektu a proto stanoví, že je tu vlastnictví pojato ve smyslu subjektivním. Dr. František Rouček ve svém komentáři k tomuto zákoníku uvádí, že vlastnictví je tu tedy definováno jako pojmová právní možnost přímého a neomezeného nakládání věcí hmotnou. Přitom tu nejde o skutkovou podstatu vlastnictví, ale o právní následky vlastnictví, to znamená o souhrn povinností , které právní řád s onou skutkovou podstatou vlastnictví spojuje a které lze z druhé strany chápat jako oprávnění s podstatou a užitky věci podle své vůle nakládat a každého jiného z toho vyloučit. Samozřejmě celé ustanovení § 354 je třeba vykládat v souvislosti s ostatními paragrafy občanského zákoníku (zejména s § 364, větou první - *„vlastnické právo lze vůbec vykonávati jen potud, pokud se tím ani nesahá v práva třetí osoby, ani nevystupuje z mezí zákony předepsaných k zachování a*

5 § 353, Všeobecný zákoník občanský

6 § 354, tamtéž

*zvelebení obecného blaha*⁷), takže pak můžeme shrnout, že vlastníkově vše, co není právním řádem (zákonem, právním jednáním, rozsudkem, správním aktem) zakázáno, je dovoleno. Můžeme říct, že tím je také vyslovena jakási „presumpce vlastníkově volnosti“, protože je oprávněn k všemožnému nakládání s věcí, pokud mu právní předpis neukládá nějaká omezení.

Následující § 365 zakotvoval obecně možnost vyvlastnění: „*Žádá-li toho obecné blaho, musí člen státu za přiměřenou náhradu postoupit i úplné vlastnictví*“⁸. Speciální vyvlastňovací ustanovení pak obsahoval např. zákon pro stavbu dráhy.

Pro úplnost bych ještě doplnila, že v §§ 357-359 zákoník rozlišoval úplné a nedělené vlastnictví věci, kdy táž osoba vládla podstatou věci i jejími užitky a vlastnictví dělené a neúplné, kdy práva náležela odlišným osobám (vrchní a užitkový vlastník).

Vznik vlastnictví

Aby tu byl právní stav nazývaný vlastnictví, musí právo také autoritativně stanovit, které skutečnosti tu musí být dány. O právním stavu vlastnictví pak mluvíme tehdy, jestliže byly splněny určité podmínky vzniku a trvá, i když podmínky vzniku už nadále plněny nejsou, protože zaniká teprve, když se dovrší splnění podmínek jeho zániku. Tyto podmínky vzniku a zániku vlastnictví tvoří jeho skutkovou podstatu.

Podmínky vzniku vlastnictví nebo-li právní skutečnosti, které musí být dány, jsou *způsobilý subjekt, způsobilý objekt* a dále musí být splněn určitý *způsob nabytí* vlastnického práva. Má-li vlastnictví vzniknout, musí být všechny tyto podmínky splněny.

⁷ § 364, tamtéž

⁸ § 365, tamtéž

Subjekt vlastnictví

O subjektech vlastnictví se pojednává v § 355, větě druhé, kde se stanoví, že „každý, koho zákony výslovně nevylučují, jest oprávněn ho nabyvati sám sebou nebo prostřednictvím jiné osoby ve svém jménu“⁹.

Subjekt vlastnictví se nazývá vlastník. Co do způsobilosti bylo nutno rozeznávat:

a) způsobilost býti vlastníkem- jde tu o způsobilost k právům, kterou zásadně mají všechny osoby právní

b) způsobilost stát se vlastníkem jednáním vlastním – zde jde o způsobilost k právním úkonům

§ 355 mluví o obou těchto způsobilostech - „nabyvati ho sám sebou nebo prostřednictvím jiné osoby ve svém jménu“¹⁰. Kromě toho, že všeobecně stanovuje, že tuto způsobilost má „každý, koho zákony výslovně nevylučují“¹¹, praví navíc v § 356, že se tato způsobilost presumuje, neboť „kdo tvrdí, že osobě, která něčeho chce nabýti, vadí zákonná překážka, pokud jde o její osobní způsobilost nebo o věc, které má býti nabyto, má to dokázati“¹². Nezpůsobilost pak musí dokazovat ten, kdo ji tvrdí.

Objekt vlastnictví

Druhou podmínkou vzniku vlastnictví je způsobilý objekt. O tom se jasně ustanovuje v § 355, větě první, že „všechny věci vůbec jsou předměty vlastnického práva“¹³. Z tohoto vyplývá, že způsobilým objektem vlastnictví jsou jak věci hmotné, tak i nehmotné (movité i nemovité).

⁹ § 355, tamtéž

¹⁰ § 355, tamtéž

¹¹ § 355, tamtéž

¹² § 355, tamtéž

¹³ § 355, tamtéž

Způsoby nabytí vlastnického práva

O jednotlivých způsobech nabytí vlastnictví pojednávají §§ 380 až 443. Zmínila bych zde zejména to, že nabývání vlastnického práva k nemovitosti probíhalo dvoufázově: nejprve musel existovat právní titul (např. kupní smlouva), poté následoval zápis v pozemkových knihách (tzv. modus) a teprve od tohoto okamžiku došlo ke změně vlastníka.

Vlastnictví k movitým věcem se převádělo smlouvou samotnou.

2.3 Neúspěšné pokusy o kodifikaci občanského práva ve 20. a 30. letech 20. století

Ministerstvo spravedlnosti začalo s pracemi na kodifikaci a unifikaci soukromého práva již v roce 1919. Podílelo se na nich i Ministerstvo unifikací, které bylo zřízeno zákonem č. 431/19 Sb. Již od počátku však bylo zřejmé, že se buržoazie vzhledem k revoluční náladě bojí většího kodifikačního úkolu a ráda by se vyhnula jakémukoliv podstatnějšímu reformnímu zásahu. O tom svědčí i první varianta řešení tohoto kodifikačního problému z roku 1919, kdy Ministerstvo spravedlnosti navrhlo přeložit do češtiny rakouský občanský zákoník z roku 1911 a jednoduše jej uzákonit jako československý občanský zákoník. Byla tu také snaha, aby se nová úprava uskutečnila způsobem vylučujícím možnost uplatnění politických názorů buržoazii nevídaných. Experti z oblasti teorie se však vyslovili jednoznačně proti tomuto plánu a žádali pronikavější revizi tehdejšího práva.

A tak Ministerstvo spravedlnosti ustavilo komisi skládající se z teoretiků a praktiků a ze společných jednání vzešlo usnesení, že se nemá pracovat na novém občanském zákoníku, ale místo toho, že se má rakouský občanský zákoník z roku 1811 podrobit opatrné revizi. Toto řešení také umožňovalo využít bohatou starší literaturu a judikaturu. Vytýčený program byl tedy velmi konzervativní, protože se zříkal kodifikace a prakticky i unifikace.

V roce 1920 vzniklo pět subkomisí, které měly za úkol připravit za účasti teoretiků a praktiků osnovy jednotlivých částí kodexu, které pak byly zveřejněny. Návrhy byly podrobeny kritice v odborných časopisech, na právnických sjezdech, v úřadech, na soudech a v rozličných organizacích.

Komisi pro superrevizi osnovy československého občanského zákoníku, zřízené v roce 1926 při Ministerstvu spravedlnosti, bylo svěřeno jednak sjednocení různorodých elaborátů subkomisí a jednak zpracování připomínek, které subkomisím došly. Pětiletá práce superrevizní komise vyvrcholila vypracováním návrhu rozeslaným následujícího roku. Další etapou práce byly meziministerské porady zakončené v roce 1935. Ve stejném roce začala pracovat superrevizní komise na vypracování konečné redakce osnovy. A konečně v roce 1937 byla Senátem Národního shromáždění vydána jako Vládní návrh zákona, kterým se vydává občanský zákoník. Mnichov však téměř dvacetileté práce na novém občanském zákoníku definitivně přerušil. Přijaty byly nakonec jen dílčí úpravy směřující k modernizaci některých oblastí. Všeobecnou tendencí, kterou můžeme u těchto změn zaznamenat, byla relativizace původní konstrukce občanskoprávních vztahů založená na absolutní povaze vlastnického práva a smluvní svobody. Typickým příkladem byla úprava nájemní smlouvy a omezení dispoziční svobody vlastnického práva v případě pozemků a bytů. Posléze, tak jak docházelo ke stabilizaci hospodářských i společenských poměrů, byl tento trend sice opuštěn, nicméně úplný návrat k původní koncepci nikdy nenastal.

Všeobecný zákoník občanský z roku 1811 tak zůstal základním předpisem občanského práva i po ukončení 2. světové války, když jeho platnost byla obnovena beze zbytku.

2.4 Zásahy do vlastnických práv v době nesvobody

Po mnichovské dohodě v září 1938 a obsazení zbytku českých zemí a následného vzniku Protektorátu a Slovenského štátu v březnu 1939 došlo k rozpadu samostatného československého státu. Současně se začaly formovat doma i v zahraničí síly, jejichž hlavním cílem byla obnova předmnichovské ČSR. Prezident Beneš i

exilová vláda však považovali za nutné nejen navázat na předmnichovský právní řád, ale zejména se také vypořádat s křivdami, které byly v průběhu „doby nesvobody“ na obyvatelstvu Československa napáchány. Pro oblast vlastnických a jiných majetkoprávních vztahů to mimo jiné znamenalo vypořádat se s otázkou (ne)platnosti některých majetkoprávních úkonů a jiných zásahů do majetkových práv v době nesvobody. Tento obtížný úkol, ale i další související problémy se snažily vyřešit dekrety prezidenta republiky vydávané na území Československa. Dekrety postupně komplexně upravily všechny oblasti poválečného života, z nichž zejména konfiskační a znárodňovací dekrety reagovaly právě na rozsáhlou germanizaci a arizaci majetku v době války prostřednictvím řady aktů německého práva.

2.4.1 Majetkové křivdy před vznikem Protektorátu Čechy a Morava

Po obsazení Sudet, části Slovenska a též části Podkarpatské Rusi v důsledku mnichovské dohody docházelo na osobách české a slovenské národnosti k násilnému odnímání vlastnických práv, bezprávnému vyvlastňování i propadávání majetku některých těchto osob.

K vyplacení alespoň určité náhrady za ztrátu vlastnických práv osadníků na území, které v listopadu 1938 musela ČSR nedobrovolně odstoupit Maďarsku, vešlo v platnost vládní nařízení č. 317/1941 Sb., o odškodnění osadníků na území bývalé Česko-Slovenské republiky, připojeném k Maďarsku. Šlo však pouze o částečnou úhradu způsobené újmy, nikoli o plné odškodnění a nařízení se vztahovalo pouze na Čechy a Němce, kterým byla způsobena majetková újma a kteří opustili nebo hodlají opustit toto území a nestali se přitom maďarskými nebo slovenskými státními příslušníky. Na slovenské státní příslušníky, kteří se mohli po maďarském záboru odstěhovat na území Protektorátu, se tedy nařízení nevztahovalo. Odstěhování nebo

vyhnání původní obyvatelé Sudet se nápravy majetkových křivd nebo odškodnění dočkali až v rámci odškodnění dekretem prezidenta republiky z května 1945¹⁴.

2.4.2 Majetkové křivdy v období Protektorátu Čechy a Morava

Ze strany německých okupačních orgánů docházelo k rozsáhlým zásahům do pozemkové držby českého obyvatelstva.

K rozsáhlým přesunům pozemkového majetku došlo již po Mnichovu na odstoupených územích. Změny v pozemkovém vlastnictví v Protektorátu však byly součástí promyšlené nacistické germanizační politiky. Došlo zde například ke vzniku rozsáhlých cvičišť SS v oblasti Vyškovska, Neveklovska či Sedlčanska, během nichž bylo české obyvatelstvo vysídleno a pozemkový majetek konfiskován¹⁵. Vnucená správa se týkala 550 000 ha a vyvlastňování z vojenských důvodů zasáhlo 248 obcí se 79 000 ha a 80 000 obyvateli. Tyto skutečnosti představovaly však jen část z rozsáhlých změn v pozemkové držbě, které začaly již na odstoupeném území po Mnichovu a které po vzniku Protektorátu souvisely právě s majetkovou perzekucí českého obyvatelstva a zejména Židů¹⁶.

V době existence Protektorátu došlo také k převodu téměř veškerého původně československého nemovitého státního majetku (např. majetku spravovaného podnikem Státní lesy a statky) na instituce kontrolované německou okupační správou.

Ze strany německé okupační správy došlo též k aplikaci řady trestních norem, z nichž k nejzávažnějšímu zásahu do majetkových práv celé řady osob a sdružení došlo na základě nařízení říšského protektora o propadnutí jmění v Protektorátu¹⁷ ze dne 4. 10. 1939. Toto nařízení postihovalo osoby nebo sdružení osob, které se stavěly nepřátelsky vůči Říši, a to trestem propadnutí jejich majetku (jednalo se o jejich jmění,

¹⁴ Dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb, o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvosody.

¹⁵ KUKLÍK, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s. 28.

¹⁶ KURAL, V.: Místo společenství konflikt!, c.d., kapitola Germanizace a půda, s. 64-66.

¹⁷ Nařízení RP 29/1939 o propadnutí jmění v Protektorátu Čechy a Morava

práva a věci, kterých bylo k nepřátelské činnosti užito). Samotnému propadnutí majetku mohlo předcházet zabavení věci, kdy osoba sice zůstávala nadále vlastníkem, ale ztratila oprávnění s věcí nebo právem volně nakládat. Pro sdružení osob znamenal tento trest jeho automatické rozpuštění, a to bez likvidace. Samotné prohlášení o propadnutí majetku, stejně jako rozhodnutí o jeho správě činil říšský protektor nebo jím určený úřad.

Nutno ještě doplnit, že paradoxně i ustanovení záborového zákona první pozemkové reformy byla též užita k majetkovým převodům pozemkového majetku ve prospěch německých subjektů.

Nápravu protiprávních zápisů v pozemkových knihách právě z tohoto období později umožňoval dekret č. 124/1945 Sb. o některých opatřeních ve věcech knihovních z 27. 10. 1945. Na jeho základě bylo možné především zpětné přepsání majetku na československý stát ex lege. Dále pak například na návrh vlastníka nařizoval soud vymazání poznámky zabavení majetku.

2.4.3 Protižidovské zákony v období Protektorátu Čechy a Morava

Největšímu teroru ze strany nacistů bylo na protektorátním území bezesporu vystaveno židovské obyvatelstvo. Nutno ovšem doplnit, že již atmosféra před vznikem Protektorátu nebyla pro Židy nijak příznivá, došlo zde k určitému oživení českého antisemitismu.

Okleštěná Druhá republika¹⁸ se potýkala s obrovskými hospodářskými a sociálními problémy. Zklamání, deziluze, pocit krize a nejistoty přispěly k opouštění demokratických a liberálních hodnot první republiky. Pocit vnějšího ohrožení vedl k snahám o národní integraci a vyloučení "nenárodních" prvků ze společnosti. V rámci hledání vnitřního nepřítele, který údajně rozvracel jednotu českého národa, docházelo právě k oživení českého antisemitismu, který se s takovou silou projevoval naposled na přelomu 19. a 20. století, v době tzv. hilsneriády. Především v katolickém a agrárním

¹⁸ Druhá republika přišla zhruba o 30 % území a třetinu obyvatel bývalého Československa.

tisku běžně vycházely antisemitské články a komentáře, v nichž byla Židům přikládána vina za ponížení českého národa. Nově se aktivizovala krajní pravice a s ní i antisemitská propaganda českých fašistů.

Československému ministru zahraničí Františku Chvalkovskému při návštěvě Berlína 21. ledna 1939 vytkl Adolf Hitler nedostatečnou rozhodnost při řešení "židovské otázky" v Československu. Bezprostředně poté rozhodla vláda o propouštění státních zaměstnanců židovského původu.

Většina protižidovských nařízení přijatých během druhé republiky však nemohla být v krátkém čase, který nacistické Německo zbytkovému Československu vyměřilo, plně realizována.

Antisemitismus druhé republiky po okupaci okamžitě přerostl v praktickou protižidovskou politiku.

Protižidovské zákony Protektorátu a Slovenského štátu znehodnotily vlastnická práva židovských obyvatel, sdružení a podniků, kladly na tyto subjekty neoprávněně vyšší nároky oproti ostatním osobám a výrazně omezovaly možnost nabytí nebo udržení vlastnických práv. Hlavním úkolem těchto norem bylo v období do léta 1941 zajistit okupantům veškeré majetkové výhody náležející židovským občanům, zabránit jejich přesunu do českých rukou a zamezit jakýmkoli únikovým transakcím.

Na tvorbě norem pro židovské obyvatelstvo Protektorátu se však podílela vedle říšského protektora i protektorátní vláda. Ta již na své první schůzi zakázala židovským lékařům výkon praxe ve veřejných institucích a vzala na vědomí zastavení praxe židovských advokátů ze strany advokátní komory. Židé měli být odstraněni ze všech vedoucích míst v průmyslových podnicích a dalších organizacích. Bylo schváleno vydání zvláštních nálepek k označení "árijských" obchodů. Protektorátní vláda však měla především zájem na převedení židovského majetku do českých rukou. Tím se kromě jiného chtěla bránit obávané germanizaci. Proto její další opatření směřovala k zamezení volného nakládání s židovským majetkem a k jeho přebírání do české správy. Tyto její snahy však byly neúspěšné. Na území protektorátu se sice uplatňovaly jak předpisy vydávané okupačními orgány, tak předpisy protektorátní, avšak okupační

orgány odebraly protektorátní vládě pravomoc rozhodovat o židovském majetku. V opačném případě totiž hrozil právě přechod (arizace) tohoto majetku do českých rukou, což logicky nebylo v zájmu Třetí říše.¹⁹

Namísto toho vydal 21. června 1939 říšský protektor vlastní nařízení o židovském majetku²⁰. Nařízení široce definovalo židovství²¹. Tento výnos byl „základním předpisem, který upravoval dispozice se židovským majetkem v protektorátu a který vytvořil legislativní předpoklady pro rozsáhlé konfiskace, omezení vlastnického práva a jeho protiprávní převody“²². Dá se říci, že vydání tohoto nařízení zahájilo proces nelidského ponižování, diskriminace a výsledné fyzické likvidace českých a moravských Židů²³.

Židům a židovským podnikům bylo dovoleno nakládat s nemovitostmi, právy na nemovitostech, hospodářskými závody a cennými papíry jen se zvláštním písemným schválením.²⁴ Tato vlastnická práva mohly pouze ztratit, protože byli zbaveni způsobilosti nabývat vlastnictví k tomuto majetku.²⁵ Úprava se dále týkala také věci movitých – předmětů ze zlata, platiny, stříbra, drahokamů, perel a uměleckých předmětů, pokud jejich hodnota přesáhla částku 10 000 korun. Veškeré tyto cennosti byli povinni přihlásit u Národní banky. Kromě toho je nemohli nabýt, zcizit ani zastavit.²⁶ Židé v podstatě nesměli svým majetkem vůbec disponovat. Přihlásit bylo třeba i všechny zemědělské a lesní pozemky ve vlastnictví, spoluvlastnictví či držbě Židů.²⁷

Nařízení též podrobně definovalo židovský podnik²⁸, přičemž říšský protektor dosazoval do židovských podniků nucené správce. Velmi široká definice židovského

¹⁹ Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I, 1914 – 1945, s. 355.

²⁰ Nařízení RP 14/1939 o židovském majetku

²¹ Definice židovství byla převzata z ustanovení prvního nařízení k zákonu o říšském občanství ze dne 14. listopadu 1935. Zákon o říšském občanství byl jedním z norimberských zákonů z 15. září 1935, které se staly základem rasového zákonodárství na území protektorátu.

²² Židovské zlato, ostatní drahé kovy, drahé kameny a předměty z nich v českých zemích 1939 – 1945, zpráva expertního týmu zřízeného Smíšenou pracovní komisí.

²³ Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I, 1914 – 1945, s. 355.

²⁴ § 1 odst. 1, nařízení RP 14/1939 o židovském majetku.

²⁵ § 4 odst. 1, nařízení RP 14/1939 o židovském majetku.

²⁶ § 5 odst. 1, 2, nařízení RP 14/1939 o židovském majetku.

²⁷ § 3, nařízení RP 14/1939 o židovském majetku.

²⁸ Více viz § 7 nařízení RP 14/1939 o židovském majetku.

majetku a židovského podniku umožňovala okupačním úřadům prostřednictvím arizace germanizovat velkou část těchto podniků a majetku.

Celkem bylo k nařízení vydáno devět prováděcích výnosů, neustále stupňujících požadavky na Židy. Židovské podniky nakonec musely např. přihlásit veškerý svůj majetek a jednotlivci i podniky uložit do bankovní úschovy veškeré cenné papíry, zlato, stříbro, perly a jiné cennosti.

Nařízením říšského protektora k vyřazení Židů z hospodářství Protektorátu²⁹ ze dne 26. 1. 1940, které již přímo umožňovalo rušení a likvidaci židovských podniků, dosáhla majetkoprávní represe vůči Židům v Protektorátu svého vrcholu.

Mezi omezení Židů v oblasti hospodářského života pak patřila bezesporu i opatření v oblasti ochrany měny. Židé museli mít vázané účty, ze kterých jim bylo dovoleno vybírat jen do určité výše.

Jen pro lepší představu – podle údajů M. Kárného³⁰ hodnota „říši nepřátelského majetku“ činila podle odhadu Účetního dvora německé říše v březnu 1941 deset miliard korun. Mezi tímto majetkem byl i majetek zabavený Sokolu, Českému červenému kříži atd. Autor uvádí, že jen na arizačním základu se podařilo Německu zmocnit hospodářských hodnot nejméně ve výši dvaceti miliard korun.

Nutno ještě dodat, že nakonec došlo i k zabavování soukromého majetku Židů nebo např. také k tomu, že jim bylo zakázáno nakupovat v běžných obchodech. Ten, kdo by Židovi cokoliv prodal v obchodě, který nebyl pro ně určen, byl vystaven sankci.

Holocaust přežilo necelých 10 procent českých a slovenských Židů, jejichž majetek byl úplně zabaven, a to jak na území Protektorátu, tak na Slovensku.

Ze 120 tisíc Židů žijících před válkou na území Čech a Moravy zahynulo 80 tisíc v koncentračních táborech. Mnoho Židů pomýšlelo na emigraci, ale ta byla nebezpečná a nákladná. Z celkového počtu Židů žijících na území Čech a Moravy před rokem 1939 se do zahraničí podařilo uniknout asi 26 000 z nich. Z koncentračních

²⁹ Nařízení RP 5/1940 k vyřazení Židů z hospodářství Protektorátu Čechy a Morava

³⁰ Kárný, M.: „Konečné řešení“, cit. dílo s. 60

táborů se jich vrátilo jen necelých šest tisíc. Z těch, kteří holocaust přežili, většina emigrovala v letech 1948 a 1968. Z majetku, který po sobě oběti holocaustu zanechali, tvořila po válce značnou část především takzvaná odúmrt' - neboli majetek bez dědiců, připadající státu. Těm, co přežili, byla sice Benešovými dekrety obnovena vlastnická práva, ale restituce se táhly jen pomalu a do Února 1948 většinou nebyly vyřešeny – z 16 000 se podařilo vyřešit asi jen 3 000 případů. Právě únorové události a nástup komunismu navrácení majetku nepřímo zabránily.³¹

2.5 Poválečná náprava majetkových křivd

Šest let okupace způsobilo obrovské škody. Londýnská reprezentace spojovala od počátku svého exilového působení otázku vítězství nad Německem s otázkou potrestání bezpráví a počítala s nápravou napáchaných křivd. Po osvobození republiky nastal tedy čas na navrácení majetku původním vlastníkům a nápravu ostatních majetkových křivd.

S tímto souvisely i plány na poválečný odsun německého a maďarského obyvatelstva z území ČSR a zábor jejich majetku, nastíněné prezidentem Benešem již v průběhu moskevských jednání v prosinci 1943³², které mimo jiné vedly i k podpisu československo-sovětské smlouvy o přátelství a spojení³³ mezi představiteli SSSR a zástupci obou československých reprezentací. Obě strany zde došly v otázce odsunu Němců k shodným závěrům. Dr. Beneš přišel do Moskvy s řadou námětů pro radikální zásahy do ekonomiky země, konkrétně pak především do kapitalistického podnikání a obě strany zde došly k překvapivě rychlé dohodě.

Základní koncepce komunistů byla formulována tak, že:

³¹ Petráš, R.: Menšiny v komunistickém Československu, s. 107.

³² Významnou součástí Benešovy cesty do Moskvy byly i jeho rozhovory s moskevskou reprezentací (v jejímž čele stáli komunisté a sociální demokraté) o základních otázkách odboje, poválečném uspořádání Československa či vyjasnění postojů obou stran k problematice právní kontinuity. Moskevská jednání je možno považovat za jeden z nejdůležitějších předělů československého odboje a formování nové československé státnosti.

³³ Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci ze dne 12. prosince 1943

- Všechny hospodářské podniky, ovládané z nacionálních nebo rasových důvodů Němci, musí být vyrvány z jejich rukou. Převody majetku musí být prohlášeny za neplatné. Majetky v hodnotě asi do půl milionu korun mají být ihned vráceny do rukou dřívějších majitelů.

- Větší majetky mají být dány pod národní správu až do rozhodnutí Národního shromáždění.

- Majetky zrádců se mají okamžitě konfiskovat a využít ve prospěch obětí národně-osvobozenického boje.

S touto koncepcí dr. Beneš jednoznačně souhlasil³⁴.

Moskevská a londýnská reprezentace se též shodli na potřebě provedení nové pozemkové reformy, jejímž důležitým předpokladem byla právě i zmíněná konfiskace majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů.

2.6 Situace na Slovensku, zavedení „vnitřní správy“

Na rozdíl od českých zemí neexistoval na Slovensku zpočátku víceméně žádný odboj. Postupně se však i zde vytvořily určité ilegální organizace, bojující proti nacistům a představitelům Slovenského štátu, které byly v prosinci 1943 spojeny nově vzniklou Slovenskou národní radou (dále jen SNR).

SNR vznikla jako vrcholný orgán domácího slovenského odboje, který vyvrcholil koncem srpna 1944, kdy vypuklo Slovenské národní povstání. Po dobu Slovenského národního povstání vydala SNR 40 nařízení a svou pozornost zaměřila i na opatření v hospodářské oblasti. Zde svou roli jistě sehrála i vidina brzké porážky klerofašistického režimu a německých nacistů na Slovensku, která vedla SNR k vypracování plánů na zajištění majetku dosavadních německých vlastníků a na

³⁴ Vlček, E.: Právní dějiny ČSR (1939 – 1947), s. 58.

zavedení tzv. „vnitřní správy“. Začátkem září 1944 tak bylo vydáno nařízení č. 11/1944 Zb. nar. SNR o zajištění německých a arizovaných podniků.³⁵

Nařízení č. 11/1944 Zb. nar. SNR o zajištění německých a arizovaných podniků

Na základě tohoto nařízení mělo dojít k zajištění všech živnostenských a jiných výdělečných podniků a závodů, které byly ve vlastnictví osob německé národnosti či které byly nabyty podle tzv. arizačních předpisů nebo smlouvou od osoby, jež byla podle rasových zákonů označena jako osoba židovského původu. Do těchto podniků pak byli pověřencem pro věci hospodářské jmenováni tzv. vnucení správci³⁶. Současně se stanovila určitá pravidla a zásady této vnucené správy. O navrácení tohoto majetku původním vlastníkům zde však žádné ustanovení nebylo, čímž se nařízení odchylovalo od programu prezidenta Beneše, který naopak uzákonění a provedení restitucí považoval za jeden ze základních úkolů nového vedení státu v raně poválečném období. Další odlišností této slovenské koncepce bylo její zaměření pouze na německé vlastníky, zatímco pozdější konfiskační normy a normy zavádějící národní správu byly tradičně zaměřeny nejen na subjekty Němců, ale též Maďary, zrádce a kolaboranty.

Podstata nařízení spočívala v zákazu, pro dosavadní vlastníky nebo správce, vydávat taková opatření, která by způsobila zmenšení majetkové podstaty podniků nebo ohrozila jejich řádný chod. Jiné právní úkony tedy mohl dosavadní majitel nebo správce v rámci vedení podniku stále konat. Toto byl další z rozdílů oproti stavu po válce, kdy národní správa naopak označovala všechny případné právní úkony dosavadních vlastníků nebo správců majetku spadajícího pod její správu za neplatné.

K provedení nařízení v praxi nakonec vzhledem k porážce SNP nedošlo. Přestože bylo SNP nakonec poraženo, došlo v jeho průběhu na Slovensku k hlubokým změnám a ani poměry z doby před povstáním se již nemohly obnovit. V tomto směru tedy dosáhlo povstání svého hlavního cíle: klerofašistický stát a jeho tisovský režim

³⁵ Vlček, E.: Právní dějiny ČSR (1939 – 1947), s. 28 – 35.

³⁶ Správce nebylo nutno jmenovat pouze v případě, že dosavadní vedení podniku poskytovalo svou zejména politickou, národní a mravní kvalifikací dostatečnou záruku pro to, že podnik bude v rámci vnitřní správy řádně veden.

přestaly jako vážná politická síla ve skutečnosti existovat. Po porážce povstání se určujícím činitelem stal opět zahraniční odboj.³⁷

Obdobou tohoto nařízení v českých zemích byl dekret prezidenta republiky č. 2/1945 Úř. věst. čsl., o mimořádných opatřeních k zajištění hospodářského života, z února 1945. Na jedné straně byla tímto dekretem garantována restituce majetku, jehož převod proběhl jako důsledek rasové, politické a národní perzekuce, na straně druhé pak na jeho základě docházelo k zajištění - tedy k masové konfiskaci - majetku nepřátelských a "státně nespolehlivých" osob a jeho převodu pod zatímní správu. V případě nacistických zločinců a českých kolaborantů se tak dělo na základě tzv. retribučních dekretů, v případě německé a maďarské menšiny pak v souvislosti s odsunem těchto národnostních skupin.

Poválečná doba tak tedy přinesla další rozsáhlé majetkové přesuny v Československu.

2.7 Košický vládní program

Dr. Beneš počítal s tím, že zahraniční československá vláda bude po svém návratu na osvobozené území nadále vykonávat své funkce do doby než se vytvoří provizorní vláda, která by pak vládla do doby zvolení a ustavení řádných konstitučních orgánů. Na moskevských jednáních z konce roku 1943 však komunisté (tamní československá levice) tuto koncepci odmítli. K. Gottwald trval na tom, aby již první prozatímní vláda byla vytvořena podle principů Benešem vyslovených, tj. složena z představitelů zahraničí i domova. Obě strany se tedy nakonec dohodly, že nová vláda má být vládou Národní fronty.

Politická jednání o programu nové vlády probíhala v Moskvě ve dnech 23. 3. – 29. 3. 1945 mezi tamním vedením KSČ³⁸, představiteli dosavadní londýnské československé vlády a delegací SNR.³⁹

³⁷ Vlček, E.: Právní dějiny ČSR (1939 – 1947), s. 35., Vaněček, V.: Dějiny státu a práva v Československu, s. 489 – 491.

Podkladem jednání se stal návrh předložený komunistickou stranou.

S určitou mírou nadsázky lze říci, že „generálkou“ na tato moskevská jednání v březnu 1945 se pro vedení komunistické strany staly již výše zmíněné rozhovory s prezidentem republiky E. Benešem v Moskvě 1943 při příležitosti podepsání československo-sovětské spojenecké smlouvy. Prosté srovnání obsahu jednání z prosince 1943 s obsahem komunisty předloženého konceptu vládního programu ukazuje, že do konkrétní podoby rozpracovali řešení většiny problémů, o kterých bylo při jednáních v prosinci roku 1943 dosaženo konsensu.

Jednání tedy nebyla nijak dramatická a vyústila v přijetí programového dokumentu první vlády Národní fronty Čechů a Slováků⁴⁰.

Na osvobozeném území republiky byl program uveřejněn v plném znění poprvé 8. 4. 1945 v košickém deníku „Pravda“. Podle místa vyhlášení byl nazván Košický vládní program. Určoval zásady budoucí politiky a byl označován za program národní a demokratické revoluce.⁴¹ Obsahoval vše důležité, co bylo postupně uplatňováno v dekretch - z hospodářské oblasti to byla např. ustanovení týkající se národní správy, konfiskací či zmínka, která se později stala podkladem pro znárodnění.

2.7.1 Nejdůležitější cíle Košického vládního programu z hlediska otázek majetkových

V rámci snahy odčinit zločiny napáchané okupanty na českém a slovenském národním a soukromém majetku zdůrazňoval vládní program ve své ekonomické části několik hlavních úkolů.

³⁸ Jednání se sice účastnili i představitelé strany sociálně demokratické, národně socialistické a lidové, ale skutečně aktivním činitelem jednání byli především představitelé KSČ.

³⁹ Vlček E.: Dokumenty ke studiu právních dějin ČSR z let 1940 – 1948, s. 87.

⁴⁰ Novou vládu Národní fronty jmenoval prezident Beneš 4. 4. 1945 v osvobozených Košicích. Den na to, 5. 4. 1945, schválila tato převážně z komunistů složená vláda na své první schůzi a dala vyhlásit “Košický vládní program“.

⁴¹ Vlček E.: Dokumenty ke studiu právních dějin ČSR z let 1940 – 1948, s. 87.

2.7.1.1 Kapitola X.

Prvím z úkolů bylo podle X. kapitoly bezodkladně zajistit majetek nepřátel a to formou institutu národních správ. Ustanovení se týkalo majetků všeho druhu, movitého či nemovitého, pokud se nacházel v držbě, vlastnictví či správě občanů nepřátelských států, osob německé a maďarské národnosti, kteří se provinili proti československému státu, jakož i zrádců a kolaborantů, včetně akciových a jiných společností, v jejichž správě se takové osoby nacházely. Okruh osob, na něž se zajištění majetku vztahovalo byl tedy poměrně široký.

Samotný institut národní správy nebyl v košickém programu dále definován. Podoba této správy, její struktura, řídicí orgány a další skutečnosti byly ponechány budoucí první úpravě⁴².

Dále obsahovala tato kapitola některá opatření, nutná k nápravě důsledků národní, politické a rasové perzekuce v materiální oblasti – jednalo se o vrácení zajištěného majetku jeho původním vlastníkům⁴³. Majetek se ovšem na základě individuální žádosti navracel jen dělníkům, úředníkům, živnostníkům, rolníkům a příslušníkům volných povolání, nikoli kapitalistům, jejichž majetek měl zůstat pod národní správou až do rozhodnutí příslušných orgánů.

Tato ustanovení se stala základem pro pozdější úpravu dekretem prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. a nařízení č. 50/1945 Zb. nar. SNR.

2.7.1.2 Kapitola XI.

Podle kapitoly XI. měla být u pozemkového majetku výše uvedených kategorií osob⁴⁴ provedena konfiskace zemědělské půdy a její rozdělení mezi drobný zemědělský lid jako počátek nové pozemkové reformy.

⁴² Dekret č. 5/1945 Sb. a nařízení č. 50/1945 Zb. nar. SNR – viz níže.

⁴³ Naproti tomu v již výše zmíněném nařízení č. 11/1945 Zb. nar. SNR, o zajištění německých a arizovaných podniků, žádná ustanovení o navrácení majetku původním perzekvovaným vlastníkům nebyla.

⁴⁴ Osoby německé a maďarské národnosti, které se provinily proti československému státu, zrádci a kolaboranti, akciové a jiné společnosti, v jejichž správě se takové osoby nacházely.

Hlavní snahou zde bylo zejména zbavit nepřátele majetku, který bezprávně získaly z majetku českých a slovenských občanů, a tím je i zbavit možnosti ovlivňovat hospodářství republiky. Tato ustanovení byla zacílena zejména na bohatou německomaďarskou šlechtu. Dále bylo potřeba rozdělit zkonfiskovanou půdu mezi české, slovenské a ukrajinské zemědělce a drobné rolníky. Tito lidé byli na možnosti obhospodařování vlastní půdy existenčně závislí. Mezi nimi byla dána přednost těm, kteří se zasloužili o osvobození ČSR.

Vládní program musel brát ohled také na faktickou situaci na Slovensku, takže zde uznával změny ve vlastnictví provedené SNR na základě jejího nařízení č. 4/1945 Zb. nar. SNR o urychlenom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa⁴⁵ z 27. 2. 1945. (viz níže)

Konfiskace měly být provedeny bez náhrady.

Rozdělení majetku mělo být provedeno ze zřízeného Národního pozemkového fondu (do kterého veškerá zabraná půda, budovy, mrtvý a živý inventář plynuly) jeho správou za aktivní účasti národních výborů a speciálních komisí rolníků a zemědělských dělníků.

Tento programový bod byl v praxi realizován dekretem prezidenta republiky č. 12/1945 Sb.

Vláda též prohlásila, že *„požene s veškerou rozhodností před soud zrádce z řad bankovních, průmyslových a zemědělských magnátů“*⁴⁶.

2.7.1.3 Kapitola XII

Kapitola XII. pak obsahovala celou řadu opatření, která chtěla vláda provést k obnově válkou zpustošeného národního hospodářství. Tato kapitola však obsahovala i některá dlouhodobější programová prohlášení, z nichž v nejdůležitějším se vláda zavazovala *„postavit celý peněžní a úvěrový systém, klíčové podniky průmyslové,*

⁴⁵ Toto nařízení bylo později zrušeno a nahrazeno novým nařízením č. 104/1945 Zb. nar. SNR ze dne 23. 8. 1945 se zpětnou účinností od 1. 3. 1945.

⁴⁶ Košický vládní program, kapitola IX.

*pojišťovnictví, přírodní a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení a do služeb znovuvýstavby národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu*⁴⁷. Pod touto formulací se skrýval postup ke znárodnění. Výslovně tedy požadavek znárodnění ještě nebyl vládním programem uveden, ale všeobecně se s ním počítalo. O jeho rozsahu mělo být rozhodnuto až po osvobození celého státu. Šlo o požadavek tak populární mezi obyvatelstvem, že proti němu téměř nikdo otevřeně nevystoupil. Např. i nesocialisticky orientovaná Demokratická strana na Slovensku, která se stavěla za soukromé vlastnictví, zároveň deklarovala potřebu zestátnit podniky určitých kategorií, jestliže tím lépe poslouží sociálním potřebám a veřejným zájmům. Výhrady nesocialistických stran se při projednávání znárodnovacích dekretrů týkaly v podstatě jen rozsahu znárodnění, rychlosti postupu, úlohy družstevnictví, a některých organizačních a procedurálních otázek.

2.7.2 Role dekretů po přijetí Košického vládního programu

Přijetím Košického vládního programu a pokračující normotvornou činností SNR se změnila role dekretů prezidenta republiky. Dekrety londýnského období, vydávané od října 1940, byly vydávány na základě ústavního dekretu č. 2/1940 Úř. věst. čsl. o prozatímním výkonu moci zákonodárné. Oproti tomu dekrety vydávané na osvobozeném území policky vycházely z vládního programu, který se jako nejdůležitější druh právní normy přechodného období snažily realizovat. Také podíl E. Beneše a jeho kanceláře na jejich přípravě se zmenšoval a naopak narůstal vliv stran Národní fronty⁴⁸.

Dekrety byly vydávány po relativně krátké období do ustavení Porozatímního Národního shromáždění, tedy do 28.10. 1945.

Řada dekretů platila jen v českých zemích. Platnost dekretů pro Slovensko byla totiž modifikována nařízením SNR z 21. 4. 1945, které publikovala pod č. 30/1945 Zb. nar. SNR. V tomto nařízení se stanovilo, že zákonodárnou moc na Slovensku –

⁴⁷ Košický vládní program, kapitola XII.

⁴⁸ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989.

s výjimkou věcí celostátní povahy – vykonává SNR a to „v duchu uprimnej shody s prezidentom a vládou Československé republiky“. Dále stanovilo, že zákonodárnou moc ve věcech celostátní povahy vykonává prezident republiky dekrety a to po předcházející dohodě se SNR. O tom, co se považovalo za věc celostátní povahy, se měla dohodnout československá vláda s předsednictvem SNR. Politicky řešila dělbu pravomocí mezi ústřední orgány a SNR dohoda mezi vládou a předsednictvem SNR z 2. 6. 1945, tzv. první pražská dohoda.

Oproti SNR se na české straně nepodařilo prosadit obdobnou autoritu České národní rady⁴⁹ (dále jen ČNR).

2.8 Realizace jednotlivých programových cílů, z oblasti majtkové, v praxi

2.8.1 Neplatnost některých majtkoprávních jednání z doby nesvobody, národní správa majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů.

Ustanovení X. kapitoly Košického vládního programu byla realizována dekretem prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. z 19. 5. 1945 o neplatnosti některých majtkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majtkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů. Shodné otázky však již rámcově řešil výše zmiňovaný londýnský dekret č. 2/1945 Úř. věst. čs. z 1. února 1945, o mimořádných opatřeních pro zajištění hospodářského života na osvobozeném území (viz kapitola - Situace na Slovensku, zavedení „vnitřní správy), jehož ustanovení týkající se neplatnosti právních úkonů dekret č. 5/1945 Sb. převzal.

⁴⁹ ČNR se ustavila na schůzích 29. a 30. dubna 1945 a snažila se vystupovat jako nejvyšší odbojový reprezentant Pražského povstání. ČNR si představovala, že moc budou přebírat revoluční národní výbory, z nichž poté vzejde i porevoluční parlament. Ačkoli se ČNR snažila dosáhnout obdobného postavení jako SNR, neuspěla. Po návratu Fierlingovy vlády do Prahy odevzdala výkonnou moc vládě. Požadovala však, aby se vláda rekonstruovala a byli do ní přibráni zástupci domácího odboje. Na základě negativního stanoviska sovětských orgánů vůči roli ČNR za Pražského povstání se však vláda v květnu 1945 rozhodla, že by se ČNR měla stát pouhým „přípravným volebním výborem“ pro Zemský národní výbor.

Dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. řešil hned několik vzájemně spojených právních otázek.

V § 1 stanovil, že „*jakékoliv majetkové převody a jakákoliv majetkově-právní jednání, ať se týkají majetku movitého či nemovitého, veřejného či soukromého, jsou neplatná, pokud byla uzavřena po 29. září 1938 pod tlakem okupace nebo národní, rasové nebo politické persekuce*“⁵⁰. Za stanovených podmínek tedy byla možná poválečná restituce majetku. Tato možnost, resp. uvedený princip vycházel již z mezispojenecké deklarace o vyvlastňování na územích obsazených nebo kontrolovaných nepřítelem z 5. ledna 1943, na jejíž přípravě se podílela i československá exilová vláda. Spojenci si v ní vyhradili právo rozhodovat o platnosti majetkoprávních převodů a o nakládání majetkem na okupovaných územích nebo územích kontrolovaných nepřítelem, a to včetně zdánlivě zákonných forem transakcí. Po dekretech č. 2/1945 Sb. a 5/1945 Sb. byl pak na konci září 1945 připraven ministerstvem spravedlnosti zvláštní dekret prezidenta republiky o uplatnění nároků z neplatnosti majetkových převodů a majetkových jednání z doby nesvobody, který měl stanovit způsob uplatnění nároků. Tento dekret však vzhledem k zásadnímu odporu ministerstva zemědělství, které nesouhlasilo, aby se tento předpis vztahoval na oblast zemědělského majetku, přijat nebyl. Teprve až zákon č. 128/1946 Sb. z 16. května 1946 o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o nárocích z této neplatnosti a z jiných zásahů do majetku vcházejících přinesl definitivní úpravu poválečných restitucí.⁵¹

Dekret č. 5/1945 Sb. se tedy stal základem pro restituci majetku.

V dalších ustanoveních se dekret věnuje zajištění majetku prostřednictvím institutu národní správy. Národní správa měla být zavedena:

a) nad majetkem osob státně nespolehlivých (i nad majetkem těmito osobami převedeným po 29. září 1938, ledaže by nabyvatel nevěděl o tom, že jde o takový majetek)

⁵⁰ §1 odst. 1 dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb.

⁵¹ Kuklík, J.: Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 149.

b) do podniků (závodů) i do všech majetkových podstat, kde toho vyžadoval plynulý chod výroby a hospodářského života, do podniků opuštěných nebo takových, které byly v držbě, správě, nájmu nebo pachtu osob státně nespolehlivých.

Dekret se vztahoval jak na fyzické, tak i na právnické osoby. Za osoby státně nespolehlivé se podle § 4 považovaly:

a) fyzické „osoby národnosti německé nebo maďarské“ (tedy „osoby, které se při kterémkoliv sčítání lidu od roku 1929 přihlásily k německé nebo maďarské národnosti nebo se staly členy národních skupin nebo útvarů nebo politických stran, sdružujících osoby německé nebo maďarské národnosti“^{52,53}

b) fyzické „osoby, které vyvíjely činnost směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, které k takové činnosti podněcovaly nebo jiné osoby svěsti hleděly a záměrně podporovaly jakýmkoliv způsobem německé a maďarské okupanty“⁵⁴. Pod tuto definici spadaly například členové Vlajky, funkcionáři Spolku pro spolupráci s Němci, České ligy proti bolševismu, Hlinkovy slovenské ľudové strany, Hlinkovy gardy a další.

c) právnické osoby, „jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému a maďarskému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům“⁵⁵.

U Němců a Maďarů tedy rozhodovala národnost, nikoliv státní příslušnost. V praxi však bylo přesto kritérium státního občanství zejména u rakouských příslušníků a příslušníků spojeneckých států bráno v úvahu. Ostatně v době přijetí dekretu nebyla ještě otázka státní příslušnosti osob německé a maďarské národnosti definitivně vyřešena. Kritérium národnosti však bylo zřejmě zvoleno i kvůli Čechům žijícím na Chodsku, Duchcovsku a jiných místech odtržených po Mnichovu, protože tito lidé,

⁵² § 6 dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb.

⁵³ Košický vládní program hovořil pouze o „německých a maďarských občanech Československé republiky, kteří aktivně napomáhali rozbití a okupaci Československa“ (kapitola XI.)

⁵⁴ § 4 dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb.

⁵⁵ § 4, tamtéž

pokud neodešli do vnitrozemí, obdrželi říšskoněmeckou příslušnost⁵⁶. Kdyby bylo zvoleno kritérium příslušnosti, spadali by pak tito lidé do kategorie osob státně nespolehlivých. O tom, zda to tak bude, či nebude nakonec rozhodovaly další právní předpisy. Kromě toho, kdyby např. došlo k odpadnutí „státní nespolehlivosti“, postupovalo by se podle § 11 tohoto dekretu, podle kterého měla být národní správa zrušena, jakmile pominuly důvody, pro které byla zavedena.

K zavedení národní správy byly příslušny národní výbory, popř. správní komise, a to v těch obcích a okresech, kde tyto fungovaly místo národního výboru. Tytéž orgány, které národní správu zaváděly, ji pak byly oprávněny také zrušit, jakmile důvody, pro které byla zavedena, pominuly. Zrušením národní správy se pak všechna vlastníková oprávnění opět obnovovala.

Samotné zavedení národní správy sice ještě neznamenalo změnu v osobě vlastníka, avšak omezovalo ho podstatně ve výkonu jeho vlastnických práv. Dosavadní vlastník tedy zůstával vlastníkem i nadále, nemohl však svá vlastnická práva vykonávat ani nijak s majetkem disponovat. Toto bylo umožněno pouze příslušnému národnímu správci a dosavadní majitelé, držitelé a správci majetků daných pod národní správu se museli zdržet jakéhokoli zasahování do jednání správce. Kromě toho veškerá jejich právní jednání učiněná s tímto majetkem po účinnosti tohoto dekretu byla prohlášena za neplatná.

Národním správcem mohla být ustavena pouze osoba s patřičnými odbornými i praktickými znalostmi, mravně bezúhonná a státně spolehlivá. Nejlépe mělo jít o zaměstnance dotyčného závodu. (Jeho povinností bylo jednat s péčí řádného hospodáře. Za škodu způsobenou porušením této povinnosti odpovídal. K jednáním přesahujícím obvyklé hospodaření si musel vyžádat souhlas orgánu, který správce ustanovil a Národního pozemkového fondu. Kromě toho byl též aktivně a pasivně legitimován k vystupování před soudem⁵⁷.

⁵⁶ Nešpor, Z.: Komentář k dekretu presidenta republiky ze dne 19. května 1945, str. 9.

⁵⁷ Čl. III Směrnice pro národní správce zkonfiskovaného zemědělského majetku č. 315/1945 ze dne 7. 9. 1945.

Kromě ustanovení výše zmiňovaného § 1, o neplatnosti některých majetkově-právních jednání, který umožňoval za stanovených podmínek navrácení majetku obecně, pamatoval dekret i na situace, kdy byl majetek, daný pod národní správu, odňat z důvodu národní, politické či rasové perzekuce. Pokud tento majetek patřil „*dělníkům, rolníkům, živnostníkům, drobným a středním podnikatelům, úředníkům, příslušníkům volných povolání a osobám v podobném sociálním postavení*“⁵⁸, měl být vyňat z národní správy a ihned vrácen dřívějším majitelům nebo jejich dědicům.⁵⁹ Samozřejmě se nemohlo jednat zároveň o osoby státně nespolehlivé podle § 4.

Osoby národnosti německé nebo maďarské mohly o vynětí svého majetku z národní správy a o jeho navrácení žádat pouze tehdy, patřili-ly mezi výše jmenované subjekty s právy na vydání majetku a zároveň mohly hodnověrně prokázat, že „*byly obětí politické nebo rasové perzekuce a zůstaly věrný demokraticko - republikánské státní myšlenky Československé republiky*“⁶⁰. Při realizaci tohoto ustanovení však v praxi nastávaly problémy zejména s tím, jak splnění stanovených podmínek jasně prokázat. Národní výbory často váhaly, zda mohou v daném případě považovat podmínky za splněné a žádosti vyhovět. Bylo třeba stanovit, ve kterých případech se má na německé a maďarské osoby hledět jako na osoby perzekuované. Proto bylo 8. 6. 1945 uveřejněno vládou prohlášení o výjimkách z opatření proti Němcům⁶¹.

Tyto výjimky se vztahovaly na:

- 1) osoby, které se vrátily z koncentračních táborů a vězení, pokud se v nich ocitly následkem politického nebo rasového útisku
- 2) osoby, o nichž se prokáže, že činně podporovaly český národ v boji proti nacismu
- 3) zaměstnance, jichž je bezpodmínečně třeba k udržení provozu závodu

⁵⁸ § 24 ods.1 dekretu prezidenta republiky 5/1945 Sb.

⁵⁹ Výčet shodně s Košickým vládním programem opomíjí kategorii větších podnikatelů, továrníků nebo průmyslníků, jejichž zajištěný majetek ponechává pod národní správou až do přijetí nové úpravy, kdy se již počítá s jejich znárodněním. Oproti Košickému vládnímu programu je však tento výčet širší o „*drobné a střední podnikatele*“ a také „*osoby v podobném sociálním postavení*“.

⁶⁰ § 24 ods. 2 dekretu prezidenta č. 5/1945 Sb.

⁶¹ Šlo o sdělení ministerstva vnitra Ú.l. 21/45.

Národní výbory, správní komise, ale i bezpečnostní orgány měly těmto osobám poskytnout jak osobní ochranu, tak ochranu jejich majetku. Bod 3. zde byl přidán pouze z důvodů hospodářských.

Kromě toho byly vydány příslušné směrnice podle jednotlivých resortů. Např. ministerstvo průmyslu ve svých směrnicích podrobně definovalo pojem „persekuce“ a stanovilo, jaké dokumenty musí žadatel předložit⁶².

Ostatní zajištěný majetek měl zůstat pod národní správou až do nové zákonodárné úpravy. Tuto úpravu přinesly dekret č. 12 a 108/1945 Sb. a znárodňovací dekrety.

Později tedy samozřejmě nebylo možné vyhovět těm žádostem o restituci, kde byl majetek mezitím již znárodněn či konfiskován podle dekretů č. 12 a 108/1945 Sb.(viz dále).

Proti rozhodnutím o zavedení národní správy se připouštělo podat odvolání k okresnímu, resp. zemskému národnímu výboru a na Slovensku k SNR. Odvolání nemělo odkladný účinek.

K provedení dekretu byla kromě výše zmíněné problematiky restitucí vydána celá řada vyhlášek a směrnic. Například šlo o všeobecné směrnice pro národní správce nebo ke konkretizaci samotného systému zajišťování majetku Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů vydalo ministerstvo financí vyhlášku Ú.1. 83/1945, o zajištění německého majetku z 22. 6. 1945 a vyhlášku Ú.1. 82/1945, o zajištění majetku zrádců a kolaborantů z 25. 6. 1945.

Zavedení národní správy představovalo podstatný zásah do vlastnických vztahů v Československu. Například v českých zemích se národní správa týkala zhruba 40 % průmyslových podniků a kolem 75 % průmyslových dělníků.⁶³

⁶² Kuklík, J.: Mýty a realita tzv. Benešových dekretů

Zavedení národní správy však bylo jen dočasným institutem, kterým měl být zajištěn majetek pro následné konfiskace, znárodnění či restituční řízení (předpokládaná Košickým vládním programem). Teprve až na základě těchto následných zásahů pak vlastnické právo skutečně přecházelo.

2.8.1.1 Slovenská úprava národní správy

Na Slovensku vyvolal tehdy uvedený dekret, tedy zejména jeho restituční část, odpor v souvislosti s tím, že se vztahoval na arizační opatření prováděná slovenskými orgány. Spor vznikl i ohledně správy větších podniků, které by se podle ustanovení dekretu mohly dostat ze sféry vlivu SNR. SNR nakonec nedala k jeho celostátní působnosti souhlas, přestože osnova dekretu ve svém obsahu s celostátním uplatněním počítala⁶⁴ stejně jako i Košická vláda. SNR však vydala své vlastní nařízení o národní správě č. 50/1945 Zb. nar. SNR z 5. 6. 1945. Předchůdcem tohoto nařízení bylo již výše zmíněné nařízení č. 11/1945 Zb. nar. SNR., které však nakonec nebylo realizováno.

Nařízení o národní správě č. 50/1945 Zb. nar. SNR:

Přes mnohé shodné pasáže zde nalezneme několik podstatných rozdílů. Například pokud jde o otázku neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody, nenalezneme v slovenském nařízení, stejně jako v původním nařízení č. 11/1944 Zb. nar. SNR., ohledně tohoto tématu žádná ustanovení. SNR se tedy nápravou křivd v této oblasti vůbec nezabývala.

Stejně tak zde chyběla ustanovení o navrácení majetku, pozbytého v důsledku politické či rasové perzekuce. I v tomto bodě tedy nařízení navazuje na úpravu v původním nařízení č. 11/1945 Zb. nar. SNR. Tento majetek spadal pod národní správu.

V souvislosti se zajištěním majetku a zavedením národní správy nad tímto majetkem se i v nařízení SNR objevuje termín „státně nespolehlivá osoba“, jehož definice je velmi podobná té v dekretu. Rozdíl mezi českou a slovenskou úpravou

⁶³ Gronský, J.: Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II/A., str. 27.

⁶⁴ SNR byla např. zakotvena jako odvolací orgán proti rozhodnutím okresních národních výborů na Slovensku

spočívá v určení národnosti osob, což má však vzhledem k právním dopadům obou úprav mimořádný význam. Jak již bylo výše uvedeno, dekret považuje za osobu německé nebo maďarské národnosti takovou osobu, která se při kterémkoliv sčítání lidu od roku 1929 přihlásila k německé nebo maďarské národnosti nebo se stala členem národních skupin nebo útvarů nebo politických stran, sdružujících osoby německé nebo maďarské národnosti. Na rozdíl od dekretu je podle nařízení SNR za osobu německé nebo maďarské národnosti považován ten, kdo se k této národnosti přihlásil při posledním sčítání lidu, popř. se též národnost určovala podle příslušnosti k německé nebo maďarské politické straně po 6. říjnu 1938 či podle jazyka užívaného v rodinném styku.

Ohledně národní správy pak obsahuje slovenská úprava dokonce ustanovení, které výslovně znemožňuje zavedení národní správy nad majetkem, který nabyt státním, jiné veřejnoprávní korporace či ústavy, pokud tento sloužil státnímu či veřejnému účelu, a to i tehdy, když šlo o majetek nabytý na základě fašistických právních norem o národní, rasové nebo politické perzekuci. Nepřímo tak platnost těchto nabytí uznává, což ostře kontrastuje se snahou dekretu prohlásit všechna nabytí na základě fašistických norem za nulitní.

I když se obdobné problematice již věnoval zmiňovaný dekret č. 2/1945 Sb. a na Slovensku nařízení č. 11/1944 Zb. nar. SNR, tak dekret č. 5/1945 Sb. spolu se slovenskou úpravou - nařízením č. 50/1945 Zb. nar. SNR - byly prvními úpravami, které mohly být skutečně užity v praxi.

2.8.2 Důvody snah o novou pozemkovou reformu

V kapitole XI. Košického vládního programu se vláda zavázala uskutečnit novou pozemkovou reformu, respektive bylo třeba dokončit první pozemkovou reformu probíhající v letech 1919 – 1936. Tato (první) pozemková reforma směřovala k přesunu velké části půdy patřící zejména cizím šlechtickým rodinám do rukou domácích, tedy českých a slovenských vlastníků. Pozemková reforma tak představovala výrazný zásah státu do pozemkového vlastnictví fyzických a právnických osob s cílem je nově upravit.

Smyslem tohoto počínání byla zejména snaha vyrovnat nepoměr mezi nedostatkem rolnické půdy na straně jedné a převahou půdy náležející ke šlechtickým velkostatkům na straně druhé. Požadavek prosté konfiskace půdy těchto velkostatků a její rozdělení mezi drobné rolníky byl nakonec zmírněn rozhodnutím ponechat těmto vlastníkům půdu o stanovené maximální rozloze a poskytnutím náhrady za odňatou půdu. Státu tedy připadly pozemkové majetky nad 150 ha zemědělské půdy a nad 250 ha veškeré půdy náležející jednomu majiteli. (Podrobněji k první pozemkové reformě a zákonům, které ji prováděly – viz dále v kapitole o revizi první pozemkové reformy.)

Tato pozemková reforma probíhala po celé období republiky a v podstatě nikdy nebyla dokončena.

Právě revize nedokončené pozemkové reformy byla také jedním z témat rozhovorů prezidenta Beneše s „moskevskou“ reprezentací československé politické levice v Moskvě v prosinci 1943. Při přípravě programu první vlády NF v Moskvě v březnu 1945 pak již nebylo v této oblasti žádných podstatných sporů a úkol rozsáhlé pozemkové reformy se stal jedním ze základních cílů, zakotvených v Košickém vládním programu.⁶⁵

Z kapitoly XI. Košického vládního programu však vyplývá, že vláda se k pozemkové reformě zavazuje nejen proto, že chce vyjít „*vstříc volání českých a slovenských rolníků a bezzemků po důsledném provedení nové pozemkové reformy*“, ale též proto, že je „*vedena snahou především jednou provždy vyrvat českou a slovenskou půdu z rukou cizácké německo-maďarské šlechty, jakož i z rukou zrádců národa a dáti ji do rukou českého a slovenského rolnictva a bezzemků*“⁶⁶. Kromě půdy, která se mnohde ještě nacházela v rukou šlechty, totiž nesmíme zapomínat, že k rozsáhlým zásahům do pozemkového majetku českého obyvatelstva došlo též ze strany německých okupačních orgánů, jak jsem se již zmiňovala výše.

Vláda tak uvítala „*konfiskaci půdy nepřátel a zrádců, kterou provádí SNR, a její rozdělení mezi drobný zemědělský lid*“⁶⁷. Tuto reformu provedla SNR nezávisle na

⁶⁵ Gronský, J.: Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II/A ., s. 51.

⁶⁶ Košický vládní program, kapitola XI.

⁶⁷ Košický vládní program, tamtéž.

ústřední vládě již v únoru 1945 na základě nařízení předsednictva SNR č. 4/1945 Zb. nar. SNR z 27. 2. 1945 o urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa.

Toto nařízení nejen předcházelo, ale též ovlivnilo formulace Košického vládního programu a tím pádem též částečně dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb.(viz níže), který z ustanovení Košického vládního programu vycházel, ale platil jen pro české země.

Obě úpravy se však v některých podrobnostech lišily:

a) V českých zemích o konfiskátech rozhodovaly správní úřady s možností odvolání. Na Slovensku však bylo rozhodování v rukou právními předpisy nevázaných, revolučních „konfiskačních komisí“, proti jejichž rozhodnutím navíc neexistovaly odpovídající opravné prostředky.

b) Na Slovensku bylo pro určení národnostní příslušnosti rozhodující užívání jazyka v rodinném styku. Tím došlo k řadě excesů, mj. i ve vztahu k Židům, vůči nimž bylo toto ustanovení velmi tvrdé. Arizovaný majetek jim byl tak po válce konfiskován, ne restituován. Na druhé straně se např. půda Maďarů na Slovensku konfiskovala jen potud, pokud převyšovala výměru 50 ha., čímž osoby maďarské národnosti staví do silnějšího právního postavení než německé. V českých zemích se konfiskace týkaly všech osob německé a maďarské národnosti (bez ohledu na státní příslušnost), přičemž rozhodující bylo přihlášení se k této národnosti v některém sčítání lidu po roce 1929 nebo členství v národní skupině, útvaru či politické straně těchto národností

c) V českých zemích spravoval konfiskovanou půdu Národní pozemkový fond, na Slovensku Slovenský pozemkový fond.⁶⁸

Toto nařízení bylo později zrušeno a nahrazeno novým nařízením č. 104/1945 Zb. nar. SNR. ze dne 23. 8. 1945 se zpětnou účinností od 1. 3. 1945. Toto nařízení se např. nově věnuje již zmiňovanému problému rozdílného přístupu k osobám německé a maďarské národnosti, přičemž nové pojetí již hlásí rovnost mezi nimi. Nově je však

⁶⁸ Odlišnosti obou úprav – viz Gronský, J.: Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II/A., s. 52.

také stanovena minimální dolní hranice výměry přidělované půdy u deputátníků a zemědělských dělníků 5 ha, v českých zemích dolní hranice nebyla určena. Oproti předchozí úpravě došlo také k posunutí maximálního možného přidělu u mnohočlenných rolnických rodin z původních 13 na 15 ha (v českých zemích byla v tomto případě tato hranice stanovena na 13 ha zemědělské půdy) a u dělníků, úředníků a maloživnostníků na stavbu ovocných zahrad z 0,5 ha na 1 ha (v českých zemích maximálně 0,5 ha).

2.8.3 Konfiskační dekrety

K zásahu do vlastnictví nepřátel státu došlo, pokud jde o zemědělský majetek, dekretem č. 12/45 Sb., a pokud jde o ostatní dosud nekonfiskovaný nepřátelský majetek, dekretem č. 108/45 Sb.

Jak dekretem č. 12/45 Sb., tak dekretem č. 108/45 Sb., byl nepřátelský majetek blíže vymezen a stejně tak byly stanoveny i výjimky z konfiskace.

V úvodu této části bych chtěla blíže vyjasnit samotný institut konfiskace.

Podle předního českého ústavního právníka první poloviny 20. století - JUDr. Jiřího Hoetzela⁶⁹ - byla konfiskace ve své povaze trestním opatřením i s preventivním charakterem proti osobám, které se individuálně nebo i kolektivně těžce provinily proti svrchovaným zájmům státu. Dá se říci, že toto tvrzení je všeobecně přijímáno.

Při konfiskaci dochází k úplnému zániku vlastnického práva původního vlastníka k zabíranému předmětu vlastnictví, a to zcela, nenávratně a bez náhrady. Dekrety s okamžitou platností konfiskovaly veškerý majetek (s výjimkou věcí nutné osobní potřeby) určeného okruhu osob, přičemž při konfiskaci se jedná o přechod vlastnických práv (nikoli o převod). Konfiskace, jak plyne z její právní povahy, je originálním způsobem nabytí vlastnického práva (proto stát nepřebíral závazky předchozích vlastníků) a ze samotné konfiskace jako takové vyplývá, že nabyvatelerm

⁶⁹ Jiří Hoetzel (10. září 1874 Staněnice – 21. července 1961 Praha) - mimo jiné i autor základního návrhu (osnovy) československé Ústavy z roku 1920.

těchto vlastnických práv může být právě a jenom stát, popř. jeho složky. Takovou složkou byl například v případě konfiskace nepřátelského zemědělského majetku Národní pozemkový fond. Tento fond pak vykonává vlastnická práva do doby než zkonfiskovanou půdu přidělí do vlastnictví uchazečů. Nabyvatelé přidělů se pak stávají novými vlastníky majetku. Nutno však dodat, že z obou konfiskačních dekretů vyplývá řada omezení, kterými je pak takto získané vlastnické právo zatíženo. K nejpodstatnějším z těchto omezení patří nemožnost vlastníka zcizit, pronajmout nebo zatížit vlastní přidělený majetek bez předcházejícího schválení Národního pozemkového fondu. Konfiskaci bez náhrady připouštěl § 109 Ústavy z roku 1920.

M. Kindl a V. Knapp polemizovali s rozsudkem Vrchního soudu v Praze, který potvrdil účinnost konfiskace ex lege, i když (deklaratorní) rozhodnutí správních orgánů bylo zrušeno. Oba zastávali názor, že ke konfiskaci nepřátelského majetku sice docházelo ex lege, ale pouze za splnění zákonem stanovených podmínek, mezi něž řadili i právně účinné správní rozhodnutí o tom, že určitá osoba spadá do okruhu zrádců nebo nepřátel republiky. K. Eliáš však zastával názor opačný. Rozhodnutí mělo být podle něj vydáno jen tehdy, pokud jej bylo třeba, tedy zejména žádala – li o vyjasnění svého postavení osoba postižená konfiskací.⁷⁰

2.8.3.1 Dekret č.12/1945 Sb. o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, z 21. 6. 1945

Preambule dekretu opakovala stejné prohlášení, jaké ve svém úvodu obsahoval článek XI. Košického vládního programu⁷¹, jehož požadavky dekret uskutečňoval.

Teprve na základě tohoto dekretu došlo skutečně ke změně vlastnických vztahů.

⁷⁰ Kindl, M., Knapp, V.: O některých otázkách konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12 a 108/1945 Sb., s. 620 – 627.

⁷¹ „Vycházejte vstříc volání českých a slovenských rolníků a bezzemků po důsledném uskutečnění nové pozemkové reformy a veden snahou především jednou provždy vzítí českou slovenskou půdu z rukou cizáckých německých a maďarských statkářů, jakož i z rukou zrádců republiky a dáti ji do rukou českého a slovenského rolnictva a bezzemků...“.

Podle tohoto dekretu byl s okamžitou platností a bez náhrady konfiskován pro účely pozemkové reformy zemědělský majetek, jenž byl ve vlastnictví :

- a) *všech osob německé a maďarské národnosti bez ohledu na státní příslušnost,*
- b) *zrádců a nepřátel republiky jakékoliv národnosti a státní příslušnosti, projevivších toto nepřátelství zejména za krise a války v letech 1938 až 1945,*
- c) *akciových a jiných společností a korporací, jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům.*⁷²

Vymezení okruhu osob se v podstatě, s drobnými odchylkami, shodovalo s dekretem č. 5/1945 Sb., ten však tyto osoby označoval za státně nespolehlivé.

Osoby, na které se konfiskace vztahovala, byly označeny veřejnou vyhláškou.

Dekret přesně stanovil, koho je nutno považovat za osobu německé a maďarské národnosti⁷³ a koho za zrádce a nepřítele ČSR⁷⁴.

O tom, zda lze určitou fyzickou nebo právnickou osobu považovat za zrádce či nepřítele rozhodoval zemský národní výbor na návrh příslušného okresního národního výboru. Vzhledem k množství případů, které bylo zároveň třeba rychle rozhodnout, zde tedy o otázce zrádčovství a nepřátelství k republice nerozhodovaly soudy, jak bylo do té doby obvyklé, ale orgány moci výkonné. To však s sebou přineslo i množství přehmatů a křivd. Pochybné případy měly být předloženy k rozhodnutí ministerstvu zemědělství, které rozhodlo v dohodě s ministerstvem vnitra.

Nekonfiskoval se majetek těm osobám německé a maďarské národnosti, které se aktivně účastnily boje za zachování celistvosti a osvobození Československé

⁷² § 1 dekretu prezidenta republiky č.12/1945 Sb.

⁷³ Rozhodující bylo přihlášení se k této národnosti v některém sčítání lidu po roce 1929 nebo členství v národní skupině, útvaru či politické straně těchto národností.

⁷⁴ a) osoby, které kolektivně nebo individuálně vyvíjely činnost směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky, které k takové činnosti podněcovaly nebo jiné osoby svésti hleděly a záměrně a aktivně podporovaly jakýmkoliv způsobem německé a maďarské okupanty,

b) z právnických osob ty, jejichž správa záměrně a aktivně sloužila německému nebo maďarskému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům.

republiky⁷⁵. Žádost o tuto výjimku bylo třeba podat do 15 dnů ode dne vyvěšení konfiskační vyhlášky. O těchto výjimkách rozhodoval okresní národní výbor na návrh příslušné rolnické komise, přičemž o pochybných případech rozhodovalo v dohodě opět ministerstvo zemědělství a vnitra. Aktivní boj proti okupační moci musela dotyčná osoba hodnověrně prokázat (pouhý pasivní odpor nestačil), což v tehdejší poválečné atmosféře plné nenávisti, zejména vůči osobám německé národnosti, nebylo vůbec jednoduché. V mnoha případech tak docházelo vůči těmto osobám k nespravedlivým postupům.

Zemědělským majetkem, na který se konfiskace vztahovala, byla zemědělská a lesní půda, k ní patřící budovy a zařízení, závody zemědělského průmyslu stejně jako živý a mrtvý inventář a všechna práva, která byla spojena s držbou konfiskovaného majetku nebo jeho části. Pro účely dekretu se za zemědělský majetek považovaly i rybníky.

Souvislé lesní plochy ve výměře nad 50 ha převzal stát.

Zkonfiskovaný zemědělský majetek spravoval – až do odevzdání přídělčům - Národní pozemkový fond při ministerstvu zemědělství zřízený tímto zákonem. Z tohoto fondu se pak měla přidělovat půda do vlastnictví osobám slovanské národnosti, a to:

a) fyzickým osobám pracujícím v zemědělství – deputátníci⁷⁶, zemědělství dělníci, malozemědělci⁷⁷, mnohočlenné zemědělské rodiny

b) stavebním, zemědělským a jiným družstvům, složeným z oprávněných uchazečů podle písm. a) a d)

c) obcím a okresům k veřejným účelům

d) dělníkům, veřejným a soukromým zaměstnancům a maloživnostníkům pro stavbu vlastního domu anebo na zařízení zahrady

⁷⁵ Interpretace tohoto ustanovení měla odpovídat ústavnímu dekretu o státním občanství těchto osob.

⁷⁶ Deputátníkem se rozuměl zaměstnanec na zemědělském majetku, u něhož část platu tvořily naturální požitky (např. byt, obilí či šaty) a to včetně jeho rodinných příslušníků a příbuzných v linii přímé.

⁷⁷ Malozemědělce byl i pachtýř zemědělského majetku do 13 ha či osoba, která se věnovala zahradničení, ovocnářství, pěstování léčivých a ušlechtilých rostlin, včelařství, drůbežnictví či drobnému mlynářství.

Konfiskovaný majetek měl být tedy využit jak pro zemědělské účely, tak i pro stavbu domků nebo zřízení zahrady. Dekret tak navazoval na první pozemkovou reformu uskutečněnou po vzniku Československa.

Velikost přidělu závisela na charakteru subjektu, který měl přiděl získat a rovněž se přihlíželo k bonitě půdy. Maximální výměra přidělované půdy byla stanovena na 8 ha orné a 12 ha zemědělské půdy, resp. u mnohočlenných rodin až na 10 ha orné a 13 ha zemědělské půdy, přičemž osoby v poslední jmenované skupině (viz d)) mohly získat nejvýše 0,5 ha půdy. Jednotlivcům byla přidělována pouze zemědělská či orná půda, protože lesní půda připadala státu nebo byla přidělována obcím či lesním družstvům. Konfiskované budovy, zařízení, závody zemědělského průmyslu, sady, památnosti a další nemovitosti pak mohly být přiděleny družstvům utvořeným z oprávněných uchazečů. Jednotlivcům mohl být tento majetek přidělen jen výjimečně.

Osobám, které se vyznamenaly a zasloužily v národně-osvobozovacím boji (zejména vojáci, partyzáni, bývalí političtí vězňové a deportovaní), ale i jejich rodinným příslušníkům či zákonným dědicům, jakož i rolníkům poškozeným válkou, přiznával dekret přednostní právo na přiděl. Toto právo však musely jmenované osoby náležitě prokázat.

Samotný proces přidělování půdy probíhal tak, že uchazeči o půdu si nejprve při místních národních výborech zvolili místní rolnickou komisi, která vypracovala přidělový plán s návrhem na úhradu za přidělený majetek a předložila jej okresní rolnické komisi, která byla zvolena právě zástupci těchto komisí. Okresní rolnická komise přezkoumala předložené přidělové plány a návrhy na úhradu a vypracovala přidělový plán a rozvrh úhrad pro celý okres. Případné rozpory pak řešil zemský národní výbor a ministerstvo zemědělství.

Půda se přidělovala za úhradu, stanovené podle výnosnosti či kvality půdy, ve výši jedné až dvou průměrných ročních úrod na konkrétním pozemku, u budov až za trojnásobek ročního nájemného přidělované budovy. Úhrada se mohla splatit buď jednorázově (do 12 měsíců od převzetí držby přidělu) anebo ve splátkách (10 % úhrady se zaplatilo hned a zbytek do 15 roků), v obou případech v penězích i naturáliích.

Přes vypracovaný systém přidělu a snahu všechen zemědělský majetek rozdělit, však zůstává jeho významná část nepřidělena, protože o některé oblasti nebyl ze strany Čechů a Slováků zájem. Šlo zejména o horské oblasti se špatně přístupnými terény, kde by bylo provozování zemědělské, ale i jiné hospodářské činnosti značně obtížné. Často se jednalo o celé oblasti, opuštěné původním německým obyvatelstvem. Tento i jiný zatím nepřidělený majetek zůstal Národnímu pozemkovému fondu.

Dekret č. 12/1945 Sb. byl bezprostředně doplněn dekretem prezidenta republiky č. 28/1945 Sb. o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci, z 20. 7. 1945

Dekret prezidenta republiky č. 28/1945 Sb. o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci:

Dekret byl koncipován jako prováděcí předpis pro tu část dekretu č. 12/1945 Sb., která se týkala přidělu konfiskované půdy.

Podle tohoto dekretu se měl dosud nerozdělený zemědělský majetek (často se jednalo o majetek zkonfiskovaný Němcům či Němci zde zanechaný na konci války), konfiskovaný podle dekretu č. 12/1945 Sb. a patřící zatím do Národního pozemkového fondu, osídlit, a to jejím přidělením oprávněným uchazečům. Přitom dekret rozšiřoval okruh osob, které se mohly o přiděly ucházet. Šlo zejména o osoby, kterým dosud žádná půda přidělena nebyla nebo jejíž přiděl byl nedostačující, ale také uchazeče z krajů, ve kterých byl nedostatek půdy, nebo ve kterých byly pro zemědělství nepříznivé podmínky. Kromě rolníků se konkrétněji jednalo zejména o dělníky, veřejné a soukromé zaměstnance, maloživnostníky a sociálně slabší příslušníky svobodných povolání, kterým se přiděl, stanovený až do výměry 0,5 ha, hodil pro stavbu jejich vlastního domu nebo zřízení zahrady.

Přidělování zkonfiskované půdy tak probíhalo současně jak podle dekretu č. 12/1945 Sb., tak i podle dekretu č. 28/1945 Sb., což vyplývalo i z § 1 dekretu č. 28/1945 Sb., který stanovil, že se má konfiskovaná půda osídlit, pokud se nerozdělí ve smyslu dekretu o konfiskaci.

Půda se žadatelům přidělovala za obdobných podmínek, jaké byly stanoveny dekretem č. 12/1945 Sb., s tím rozdílem, že:

a) o přiděl mohl v rámci osídlení žádat i rolník s dosavadní výměrou půdy do 13 ha, pokud tuto půdu i s příslušnými budovami odevzdal Národnímu pozemkovému fondu⁷⁸, dále členové rodiny tohoto rolníka⁷⁹ a konečně i zemědělská výrobní družstva, utvořená z oprávněných žadatelů (tj. deputátníků, zemědělských dělníků, zemědělců do 13 ha a členů jejich rodin)

b) přidělená půda přecházela dnem převzetí držby do vlastnictví přidělce, který byl povinen na ní osobně hospodařit.

Stejně jako dekret č. 12/1945 Sb., tak i tento dekret zvýhodňoval v přidělovacím řízení vojáky, kteří se účastnili národně-osvobozovacího boje, účastníky odboje, partyzány, politické vězně či rolníky poškozené válkou (např. z obcí vysídlených za války Němci).

Dekret též upřesňoval průběh přidělového řízení, splatnost úhrady a zápis převodu vlastnictví do pozemkových knih.

Dekret platil jen pro české země.

Na základě tohoto dekretu tak došlo k masové kolonizaci uprázdněných majetků, zejména v pohraničí a zároveň tedy i k obrovským majetkovým přesunům, přičemž druhá vlna těchto přesunů se teprve očekávala v souvislosti s plánovaným odsunem zbytku německého obyvatelstva.

Většinu do té doby nerozdělené půdy se tedy podařilo rozdělit. V těch okresech, kde se to přece jen nepodařilo, zůstávala půda ve správě Národního pozemkového fondu pro potřeby vnitřního osídlení.

Osídlování zemědělské půdy souviselo s celkovou problematikou osídlování československého území, ze kterého byli odsunuti příslušníci německé a maďarské

⁷⁸ Pak se tento rolník stal přidělcem z dosud nerozděleného zemědělského majetku, šlo tedy o jakýsi druh výměny jednoho majetku za druhý. S ostatním majetkem přesahujícím výměru 13 ha mohl naložit volně.

⁷⁹ Pokud byli tito výkonnými zemědělci a dosáhli 18 roků.

menšiny. To bylo prováděno na základě dekretu prezidenta č. 27/1945 Sb. o jednotném řízení vnitřního osídlení, ze dne 17. 7. 1945 Sb.

Dekret prezidenta republiky č. 27/1945 Sb. o jednotném řízení vnitřního osídlení:

Tento dekret zřídil osidlovací úřady v Praze a Bratislavě. Vnitřním osídlením se rozuměl soubor všech opatření, kterými se mělo dosáhnout navrácení všech oblastí Československé republiky původnímu slovanskému živlu. Dekret se snažil usnadnit návrat ze zahraničí těm Čechům a Slovákům, kteří museli své domovy opustit po obsazení pohraničí nebo v důsledku nacistické germanizační politiky (např. zmíněné likvidace českých vesnic v nově zakládaných nebo rozšiřovaných vojenských cvičištích, tresty propadnutí majetku). Komise vykonávaly svou působnost za ústředního vedení ústřední komise pro vnitřní osídlení, zřízené při ministerstvu vnitra. Statuty osidlovacích komisí vydala vláda a vyhlásil je ve Sbírce zákonů a nařízení ministr vnitra. Osidlovací úřady byly zrušeny zákonem č. 18/1950 Sb. ze dne 9. 3. 1950.

Celkově bylo v této etapě pozemkové reformy (v letech 1945-1947) konfiskováno 2 950 000 ha půdy. Z toho bylo v Čechách a na Moravě 1 400 000 ha zemědělské a 1 000 000 ha lesní a na Slovensku 250 000 ha zemědělské a 300 000 ha lesní^{80,81}. Půda byla rozdělena tak, že 1 706 000 ha dostal do vlastnictví stát, svazky lidové správy, družstva a jiné veřejnoprávní korporace. Kolem 221 000 ha půdy pak získalo přes 300 000 osídlenců a přídělců (z toho 157 000 uchazečů usídlených v českém a moravském pohraničí, 66 000 přídělců v českém a moravském vnitrozemí a 80 000 osídlenců a přídělců na Slovensku), zbytek (kolem 20 000 ha) bylo ponecháno jako rezerva na Slovensku pro repatrianty z Maďarska.⁸² V úrodných a atraktivních oblastech proběhlo osídlení relativně úspěšně, problémy se však objevily především v horských a podhorských oblastech, kde byla hustota osídlení velmi nízká a některá místa zůstala po odchodu Němců neobydlena.

⁸⁰ Kuklík, J.: Mýty a realita tzv. Benešových dekretů.

⁸¹ Gronský, J.: Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II/A., s. 52.

⁸² Gronský, J.: Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II/A., s. 52.

2.8.3.2 Dekret prezidenta republiky č. 108/1945 o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy, z 25. 10. 1945

Ještě před přijetím tohoto dekretu, byl v květnu 1944 v Londýně připraven návrh obdobného dekretu o zajištění nepřátelského majetku na území ČSR, a to ministerstvem pro hospodářskou obnovu a průmyslu, obchodu a živností. Tímto dekretem měl být podle § 1 zajištěn a dán pod nucenou správu veškerý nepřátelský majetek na území ČSR „za účelem budoucího mezinárodního ujednání o nepřátelském majetku“. Především pro tuto vázanost na „budoucí mezinárodní ujednání“ bylo rozhodnuto o jeho odložení na dobu po osvobození státu. Příslušných dohod však dosaženo nebylo. Nový dekret, podle něhož měl být konfiskovaný majetek použit i k částečné náhradě a nápravě majetkových křivd, škod a bezpráví z doby války a okupace, podepsal prezident republiky v srpnu 1945. Přesto ale nebyl nakonec dekret publikován. Objevily se totiž požadavky ministra průmyslu B. Laušmana o doplnění dekretu tak, aby se dostal do souladu s připravovanými znárodnovacími dekrety a když se objevily i další návrhy na změnu, odvolala vláda schválení dekretu a o totéž požádala i prezidenta. Teprve 25. 10. 1945 byl přijat konečný text přepracovaného dekretu.⁸³

Pokud nepřátelský majetek nebyl zkonfiskován podle předchozích předpisů, ani znárodněn zestátněním nebo zkonfiskován podle rozsudků trestních soudů, propadl konfiskaci dnem 30. 10. 1945, kdy konfiskační dekret nabyl účinnosti.

Konfiskovaný majetek měl být použit k částečné náhradě velikých škod a odčinění velikých bezpráví, jež způsobily nepřátelské státy, nacistický a fašistický režim, národy německý a maďarský a jejich příslušníci Československé republiky, českému a slovenskému národu, národnímu hospodářství československému a právnickým osobám i jednotlivcům v Československé republice.

Podle ustanovení dekretu se konfiskoval bez náhrady movitý i nemovitý majetek (včetně majetkových práv jako byly pohledávky, cenné papíry, vklady, práva nehmotná

⁸³ Gronský, J.: Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II/A., s. 79 – 80, Kuklík, J.: Mýty a realita tzv. Benešových dekretů

a další), který byl ke dni skončení okupace nebo ke dni účinnosti dekretu, ve vlastnictví:

a) Německé říše, Maďarského království, veřejnoprávních korporací, nacistických a fašistických stran a dalších německých a maďarských právnických osob včetně majetkových fondů

b) osob národnosti německé nebo maďarské, s výjimkou osob, které prokázaly, že zůstaly věrné Československé republice, nikdy se neprovinily proti národům českému a slovenskému a buď se činně zúčastnily boje za její osvobození nebo trpěly pod nacistickým terorem.

c) osob, které vyvíjely činnost směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky a dalších osob ve smyslu § 18 velkého retribučního dekretu⁸⁴

Pokud šlo o osoby židovského původu, bylo národním výborům nařízeno, že mají postupovat podle výnosu ministerstva vnitra z 13. 9. 1946, o zachování čs. státního občanství a povolování při vystěhování, jde-li o osoby, které byly okupanty považovány za osoby „židovského původu“ a jsou národnosti německé či maďarské. Jakýsi mírnější postup byl však znát z těch ustanovení výnosu, která pro splnění podmínek konfiskace výslovně žádala, aby se např. dopustily aktů „aktivní germanizace“. Tou však nebyla pouhá příslušnost či hlášení se k německé národnosti, užívání německého jazyka a účast na německém spolkovém a kulturním životě.⁸⁵

Z konfiskace byl vyjmut majetek, nevyhnutelně potřebný k uspokojení životních potřeb nebo k osobnímu vykonávání zaměstnání fyzických osob (jako oděv, peřiny, prádlo, potraviny, nástroje) a majetek, jehož v době po 29. září 1938 pozbyly pod tlakem okupace nebo v důsledku národní, rasové nebo politické persekuce ty osoby, jejichž majetek se podle konfiskačního dekretu nekonfiskoval.

⁸⁴ § 1 odst. 1, dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb.

⁸⁵ Kuklík, J.: Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 152.

Rozhodování o tom, zda jsou splněny podmínky pro konfiskaci, náleželo okresnímu národnímu výboru, resp. zemskému národnímu výboru. K zemskému národnímu výboru bylo též možné podat odvolání.

Dekret č. 81/1945 Sb. o některých opatřeních v oboru spolkovém:

Nepřátelského majetku se dotkl i tento dekret prezidenta republiky z 25. 9. 1945. Hlavním jeho účelem bylo podle důvodové zprávy⁸⁶ a prováděcích pokynů ministerstva vnitra⁸⁷ napravit německé zásahy do existence a majetkových poměrů řady českých spolků, ke kterým došlo v době nesvobody. Dekret proto tato německá nařízení a opatření rušil a spolky obnovoval.

Okresní národní výbory měly zajistit majetkovou restituci spolkového majetku zabaveného za restituce, kdežto spolky německé a maďarské, ale i spolky, na něž se vztahoval dekret o národní správě, byly dekretem rozpuštěny a jejich majetek byl dekretem zajištěn jako majetek nepřátelský. To, na které spolky výnos dopadal, vyplývalo z prováděcího výnosu ministerstva vnitra z 15. 10. 1945⁸⁸. Ten stanovil, že to jsou spolky, jejichž stanovy uváděly, že slouží k sdružování osob německé nebo maďarské národnosti nebo spolky, jejichž většina členů byla německé nebo maďarské národnosti, jakož i spolky vytvořené k propagaci politických a sociálních zásad okupantů.

⁸⁶ Jech, K., Kaplan, K.: Dekrety prezidenta republiky 1940-1945, c.d., díl 1, dok. č. 28.2., s. 463.

⁸⁷ Viz blíže BÍLEK, F.: Obnovení právního pořádku v právu spolkovém. Nové zákony a nařízení Československé republiky, č. 9-10, 1946, s. 822-827

⁸⁸ Tamtéž, s. 826.

2.9 Znárodňovací předpisy

2.9.1 Příprava znárodňovacích dekretů

Plány na znárodnění klíčových odvětví národního hospodářství jako základní součásti ekonomické a sociální reformy předmnichovského systému byly již v době druhé světové války projednávány v londýnském exilu. Příprava znárodnění zde byla svěřena ministerstvu pro hospodářskou obnovu.⁸⁹

Znárodnění však prosazoval i domácí odboj, a to zejména jeho levicová část.

Jak už bylo řečeno výše, v Košickém vládním programu ještě samotný požadavek znárodnění uveden nebyl, ale všeobecně se s ním počítalo. Tento postup je již předznačen programovým prohlášením, jímž se vláda zavazovala „*postavit celý peněžní a úvěrový systém, klíčové podniky průmyslové, pojišťovnictví, přírodní a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení a do služeb znovuvýstavby národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu*“⁹⁰.

Ještě počátkem roku 1945 odmítali vedoucí představitelé KSČ požadavek okamžitého znárodnění. Jejich cílem však bylo vyvolat tímto váháním tlak dělníků a odborů zdola. Jestliže je totiž základem znárodnění omezení soukromého podnikání a vyvlastnění majetků továrníků, průmyslníků a dalších, je jasné, že znárodnění těchto továren či průmyslových a dalších podniků získá logicky velkou podporu zejména u dělnictva a levicově smýšlející vrstvy obyvatelstva.

Tlak na rozsáhlé znárodnění byl vyvíjen i ze strany Ústřední rady odborů (dále ÚRO), která k prosazení svého požadavku neváhala hrozit stávkami či protestními akcemi dělníků.⁹¹Odbory plně ovládala KSČ. Zákon č. 144/1946 Sb. o jednotné odborové organizaci pak přiznával odborům oprávnění podávat návrhy při vydávání

⁸⁹ Kuklík, J.: Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s.326

⁹⁰ Košický vládní program, kapitola XII.

⁹¹ Kuklík, J.: Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s.329

legislativních a exekutivních předpisů i při výkonu veřejné správy sociální, hospodářské, zdravotní a kulturní, pokud se týkaly zájmů pracujícího lidu.⁹²

V červenci 1945 se strany Národní fronty dohodly, že znárodnění bude provedeno dekrety prezidenta republiky, a to ještě před ustavením Prozatímního Národního shromáždění.⁹³ Poté začal sociálně demokratický ministr průmyslu B. Laušman s přípravou znárodnovacích dekretů, na jejichž vypracování apeloval i prezident Beneš. Protichůdné názory se netýkaly ani tak toho, zda má znárodnění vůbec proběhnout, ale vedly se o rozsah, rychlost znárodnění a zejména ohledně způsobu poskytování náhrad. Zatímco KSČ a sociální demokraté požadovali znárodnění rozsáhlé a jednorázové, strana lidová, podporovaná Demokratickou stranou bojovaly pro znárodnění po etapách či využívání družstevních forem vlastnictví.^{94,95} Tyto strany též odmítaly stanovený rozsah znárodnění, protože přesahoval obsah Košického vládního programu a kromě toho dlouho obhajovaly znárodnění pouze v „národním“ rozsahu, tedy znárodnění jen podniků Němců, zrádců a kolaborantů.⁹⁶ Při diskusích o znárodnění hrála důležitou roli i otázka náhrady. KSČ se nepodařilo získat podporu pro znárodnění bez náhrady. Znárodnovací dekrety stanovily, že za znárodněný majetek se náhrada zásadně poskytuje, pokud ovšem nenáležel okupantům a zrádcům. Skutečné proplácení náhrady, které prováděl stát, záviselo však na mnoha okolnostech a po únoru 1948 bylo vůbec zastaveno. Znárodnění bylo provedeno sérií dekretů prezidenta republiky, které byly projednány a schváleny vládou ve dnech 23.-24. října 1945 a k jejich vyhlášení došlo veřejně na manifestaci na Václavském náměstí.⁹⁷

Znárodnění bylo provedeno těmito dekrety prezidenta republiky:

- dekret č. 100/1945 Sb. o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků

⁹² Kaplan, K.: Znárodnění a socialismus

⁹³ Kuklík, J.: Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s.328

⁹⁴ Kuklík, J.: Vývoj Československého práva 1945 – 1989, s. 35

⁹⁵ Objevily se tedy i nářky na znárodnění formou združstevnění a přechodu podniků do vlastnictví územních korporací. Např. bývalý ministr exilové londýnské vlády L. Feirabend se snažil prosadit združstevnění zemědělského průmyslu místo znárodnění. – Feirabend, L.: Znárodnění a konfiskace, Časopis Všeřd, roč. 1992, č.2, s. 16

⁹⁶ Houser, J.: Znárodnění na cestě k socialismu. Právněhistorické studie, roč. 1989, čís. 29

⁹⁷ Prvním znárodnovacím předpisem se však stal dekret prezidenta republiky o opatřeních v oblasti filmu již z 11. srpna 1945- Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s. 35

- dekret č. 101/1945 Sb. o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského
- dekret č. 102/1945 Sb. o znárodnění akciových bank
- dekret č. 103/1945 Sb. o znárodnění soukromých pojišťoven

2.9.2 Znárodnovací dekrety

Dekret č. 100/1945 Sb., z 24. 10. 1945, o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků

Dekret obsahuje řadu ustanovení, která jsou společná všem ostatním znárodnovacím dekretům. Zároveň však každý z dekretů obsahuje své specifické znaky a v tomto smyslu jsou dekrety č. 101 – 103 k samotnému dekretu č. 100 v postavení lex specialis.

Na základě tohoto dekretu byly znárodněny zestátněním všechny doly a klíčové podniky energetického průmyslu, železárny, ocelárny, hutě, slévárny, válcovny, podniky kovodělného a elektrotechnického průmyslu nad 500 zaměstnanců, podniky zbrojního a chemického průmyslu a podniky celé řady dalších odvětví.⁹⁸ Dekret rozděluje podniky do celkem 27 kategorií, přičemž pro určení, které z nich budou znárodněny, stanovil dekret jednoznačné a nepochybné zákonné podmínky. Zejména bylo rozhodující, kolik měly v rozhodném období (většinou v letech 1938 – 1940) zaměstnanců, nebo jaký byl objem jejich výroby. Nejvýznamnější průmyslové podniky (např. doly, energetické podniky, železárny, ocelárny, výroba určených chemických látek, atd.) však byly znárodněny bez ohledu na tato kritéria, přičemž jejich zakládání bylo nadále již vyhrazeno pouze státu.

Až na určitou výjimku však bylo vládě na návrh ministra průmyslu (na Slovensku ministra průmyslu v dohodě s pověřencem pro průmysl a obchod) umožněno, aby toto právo přenesla na jinou fyzickou nebo právnickou osobu a vážala ji podmínkami.

⁹⁸ Kuklík, J.: Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 334.

Ustanovení tohoto dekretu se však nevztahovala na podnik:

a) společenstva výdělkového a hospodářského⁹⁹, jakož i na podnik, který náleží takovému společenstvu nebo družstvu, nebo jemu náležel po 29. září 1938,

b) který vláda ve zvlášť odůvodněných případech na návrh ministra průmyslu (na Slovensku ministra průmyslu v dohodě s pověřencem pro průmysl a obchod) vyjme ze znárodnění¹⁰⁰,

c) který ministr průmyslu v dohodě s ministrem financí (na Slovensku po dohodě s pověřencem pro průmysl a obchod a po slyšení pověřence pro finance) vyloučí ze znárodnění za tím účelem, aby byl trvale zastaven, protože se vláda usnesla, že jeho další provozování není ve veřejném zájmu.¹⁰¹

U podniků vyloučených ze znárodnění tedy původní vlastník zůstával vlastníkem nadále, avšak bylo mu nařízeno, aby chod podniku zastavil, protože jeho další provozování nebylo ve veřejném zájmu.

Ministr průmyslu byl pak dále zmocněn, aby v Úředním listě publikoval, které podniky byly znárodněny, aby o nich nedošlo k pochybnostem. Uveřejnění vyhlášky mělo účinky doručení. Sama vyhláška však měla jen deklaratorní účinek.

K znárodnění příslušného majetku zestátněním docházelo podle § 1 dnem vyhlášení tohoto dekretu, tedy 27. října 1945. Z tohoto § 1, ve spojitosti s § 4 ods. 1, jenž stanoví, že znárodněním nabývá československý stát vlastnictví znárodněných podniků, lze usuzovat, že tedy dnem účinnosti dekretu nabývá stát ke znárodněnému majetku vlastnická práva. Přejednost vlastníctví tak nastával ze zákona.

Dekret sám však pojem znárodnění zestátněním výslovně nedefinoval. Dekret pouze stanovil, že vlastníctví k veškerým nemovitým věcem a zařízením sloužícím provozu podniku, stejně jako k veškerému příslušenství (patenty, licence, živnostenská

⁹⁹ Podniky výdělkových a hospodářských společenstev podle zákona ze dne 9. dubna 1873, č. 70 ř. z., o společenstvech výdělkových a hospodářských.

¹⁰⁰ Pokud se nejednalo o podniky a práva odvětví znárodněných podle § 1 odst. 1 č. 1.

¹⁰¹ §3, dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb.

oprávnění, známky, vzory, směnky, cenné papíry, hotovost, pohledávky) a k hotovým i nedokončeným výrobkům či zásobám, nabýval československý stát. K tomuto se vyjádřil např. S. Plíva. Ten definoval znárodnění jako „svou podstatou vyvlastnění, tedy odnětí vlastnického práva původním vlastníkům“. Pojem zestátnění pak znamenal způsob jeho provedení – tj. převod vlastnického práva k znárodněnému podniku na stát.¹⁰²

V případě ložisek, nalezišť surovin a movitostí a práv sloužících trvale provozu podniku se znárodnění týkalo, i když náležely někomu jinému než vlastníku podniku.¹⁰³

Zároveň s podnikem se znárodněly i veškeré pomocné podniky a pomocné závody, náležící témuž vlastníku, jakož i veškeré podniky a závody, které tvořily s podnikem znárodněným nerozlučný hospodářský celek (i když jejich vlastníkem byl třeba jiný subjekt než vlastník znárodněvaného podniku).¹⁰⁴ Z tohoto ustanovení plyne, že se tedy znárodněly i podniky, které by jinak znárodnění nepodléhaly. Stát tak získal kontrolu nad celým výrobním procesem, a přitom nemusel nic na již zaběhnutém chodu měnit.

Zvláštní ustanovení pak platilo pro komanditní společnosti na akcie, akciové společnosti, společnosti s ručením omezeným nebo těžařstvo, náležel-li jim znárodněný podnik. Pokud totiž šlo o společnosti zvláště silné, nebo u kterých byl jejich kapitál rozptýlen na značný počet účastníků, nebo jejichž podnikání zahrnovalo poměrně širokou oblast, znárodněval se veškerý jejich majetek, stejně jako koncernové podniky, u kterých jim náležela více než polovina kapitálu nebo na které měli rozhodující vliv.¹⁰⁵

Jednalo-li se však o majetek jiných vlastníků, musel ministr průmyslu (na Slovensku v dohodě s pověřencem pro průmysl a obchod) vyjmout ze znárodnění

¹⁰² Plíva, S.: Právní úprava znárodnění v Československu. Soubor znárodnovacích předpisů vydaných v letech 1945- 1951, s. 3.

¹⁰³ § 4 odst. 2, dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb.

¹⁰⁴ § 4 odst. 3, dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb.

¹⁰⁵ § 4 odst. 4, dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb.

jednotlivé majetkové kusy, majetkové soubory nebo práva, kterých nebylo nezbytně třeba k provozu znárodněného podniku a ponechat je dosavadnímu vlastníku.¹⁰⁶

Majetkové podstaty znárodněných podniků pak vplynuly do nových subjektů – národních podniků, jakožto samostatných právnických osob, jejichž zřizovatelem a vlastníkem byl stát. Národní podniky tedy náležely státu, byly jeho majetkem, ale zároveň měly i postavení samostatných právnických osob. Tato konstrukce s sebou přinášela i jisté obtíže. Jako majetek státu by totiž měly být národní podniky předmětem vlastnictví, současně však byly prohlášeny i za právní subjekty. Vytvořily se zde tedy jakési umělé subjekty s velmi omezenou právní subjektivitou, přičemž samotný význam vlastnictví zde poněkud klesá, protože obojí – subjekty i objekty – patří státu.¹⁰⁷ Stát měl i další řídicí a dozorčí funkce nad fungováním národních podniků. Tento národní podnik vstupoval do závazků znárodněného podniku, a to v den převzetí majetku. Vplynula-li majetková podstata do několika národních podniků, rozhodl ministr průmyslu (na Slovensku v dohodě s pověřencem pro průmysl a obchod), do kterých závazků vstoupí jednotlivé národní podniky.¹⁰⁸ Nutno však dodat, že národní podniky vznikaly nejen z majetkové podstaty znárodněných podniků, ale též z dosavadních státních podniků ve znárodněných odvětvích.¹⁰⁹ Je potřeba si též uvědomit, že okamžikem včlenění znárodněného majetku do nově vzniklého (nebo již existujícího) národního podniku vlastně nedochází k přechodu vlastnictví k tomuto majetku, protože vlastníkem zůstává stát.¹¹⁰

Zřízení národního podniku se vyhlásilo v Úředním listě a v Úradnom vestníku.¹¹¹

Národní podniky mají tedy pokračovat v hospodářské činnosti namísto dosavadních soukromých podniků. Z § 13 ods. 1 a 18 ods. 1 vylývá, že pro ně platí stejné obchodní a daňové předpisy jako pro ostatní soukromé podnikatelské subjekty.

¹⁰⁶ § 4 odst. 5, dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb.

¹⁰⁷ Pelikánová, I.: Právní úprava ekonomických vztahů v období 1948 – 1989, její povaha a důsledky, s. 431.

¹⁰⁸ § 5 odst. 1, dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb., Kuklík, J.: Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 335.

¹⁰⁹ § 12 odst. 1, dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb.

¹¹⁰ Pelikánová, I.: Právní úprava ekonomických vztahů v období 1948 – 1989, její povaha a důsledky.

¹¹¹ § 12 odst. 2, dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb.

Národní podniky se zapisovaly do obchodního rejstříku, firma musela obsahovat označení „národní podnik“.

Jak již bylo stanoveno výše, národní podnik vstupoval do závazků znárodněného podniku v den převzetí majetku. Byl-li však znárodněný podnik zřejmě předlužen, mohl se národní podnik zprostit ručení za závazky.¹¹²

Stát neručil za závazky znárodněného podniku, zajištění závazků tedy zůstávalo nedotčeno.¹¹³ Stát však neručil ani za případné závazky národních podniků, jež musely svůj zisk odvádět právě do státního rozpočtu.¹¹⁴

V souvislosti s přechodem závazků zde tedy dochází k zajímavému momentu. Národní podnik sice vstupuje do závazků znárodněného podniku, avšak dekret nikde nestanoví, že by tím zaniklo ručení předchozího vlastníka za jeho závazky. Dosavadní vlastník-dlužník se tedy svých závazků nezprošťuje.¹¹⁵ Tím, že stát neručil za závazky národních podniků, nezatížil se tak jejich dluhy.

U hospodářsky neodůvodněných závazků (např. závazky ze služebních smluv, zaručujících zaměstnancům nepřiměřené vysoké platy, zaopatřovací požitky, odbytné a pod.), se mohl národní podnik domáhat zrušení těchto závazků nebo jiné přiměřené úpravy. Nedošlo-li o tom k dohodě, rozhodl rozhodčí soud.¹¹⁶

Do doby než bude zřízen národní podnik byli původní vlastníci povinni pod osobní odpovědností spravovat podnik s péčí řádného hospodáře. Kromě toho odpovídali za škodu, kterou způsobily svým zaviněním; byl-li správou a vedením záležitostí pověřeno několik osob, odpovídali za zaviněnou škodu rukou společnou a nerozdílnou.¹¹⁷

Práva a závazky vzniklé provozováním znárodněného podniku až do dne převzetí podniku patřily k jeho majetkové podstatě.

¹¹² § 5 odst. 3, dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb .

¹¹³ § 5 odst. 4, dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb.

¹¹⁴ § 18, dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb .

¹¹⁵ Více viz rozhodnutí krajského soudu v Českých Budějovicích Rc 31/49 V 18/49.

¹¹⁶ § 5 odst. 2, dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb.

¹¹⁷ § 27 odst. 1, 2, dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb.

Majetek se měl znárodňovat zásadně za náhradu ve výši obecné ceny majetku podle úředních cen ke dni vyhlášení dekretu, popř. ceny zjištěné úředním odhadem.¹¹⁸

Případy, kdy se náhrada neposkytovala byly vymezeny stejně jako u konfiskace majetku podle dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku.¹¹⁹ Na rozdíl od dekretu č. 108/1945 Sb. však rozhodnutí o tom, zda určitá osoba patří do této skupiny do kompetence ministra průmyslu v dohodě s věcně příslušným ministrem, nikoli ONV. U předluženého podniku se náhrada poskytovat neměla. Zároveň platilo, že se podle dekretu č. 108/1945 Sb. nekonzfiskoval ten majetek, který byl v den jeho účinnosti již znárodněn a byl tedy ve vlastnictví státu.

Náhradu měli bývalí vlastníci održet podle dekretu ve formě cenných papírů¹²⁰, v hotovosti či jiných hodnotách. Splatnost náhrady byla stanovena do 6 měsíců od doručení výměru o náhradě. Samotné rozhodování o náhradě a způsobu placení příslušelo ministru průmyslu po dohodě s ministrem financí.

Náhradu však výše oprávnění obdrželi jen výjimečně a po Únoru 1948 bylo její vyplácení úplně zastaveno.¹²¹

Organizační struktura národního podniku připomínala akciovou společnost. Podnik řídilo představenstvo v čele s ředitelem jako předsedou.

Podrobnosti o struktuře a způsobu fungování národních podniků přenechal dekretu statutu národních podniků, který měla vydat vláda. Stalo se tak vládním nařízením č. 6/1945 Sb. z 15. ledna 1945 a u podniků potravinářských vládním nařízením č. 77/1946 sb. z 9. dubna 1946.

Dekret obsahoval i určitá trestněprávní ustanovení, která měla chránit úspěšné provedení znárodnění. Zaváděl zločin pletich, kterých se měl dopustit ten, kdo chtěl úmyslně znárodnění podniku „zmařit nebo zvýšenou měrou ztížit“ a o kterém rozhodl

¹¹⁸ § 8 odst. 1, 2, dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb.

¹¹⁹ Viz § 7 odst. 1, dekret prezidenta republiky č. 100/1945 Sb.

¹²⁰ Šlo o cenné papíry vydávané Fondem znárodněného hospodářství a zaručené státem.

¹²¹ Plíva, S.: Soubor znárodnovacích předpisů vydaných v letech 1945 – 1951, s. 4.

soud. Kromě toho ten, kdo by porušil ustanovení dekretu nebo prováděcích nařízení se mohl dopustit správního přestupku, který posuzoval okresní národní výbor.

Ohledně charakteru hospodářství není pochyb, že šlo o přechod na systém plánovaný a hospodářství administrativně řízené.

Dekret č. 101/1945 Sb. o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského

Dekret byl do značné míry obdobou dekretu č. 100/1945 Sb. a také na něj v mnoha případech přímo odkazoval. Dekret přinesl znárodnění cukrovarů a rafinerií cukru, průmyslových lihovarů a rafinerií lihu, pivovarů s výstavem větším než 150 000 hektolitrů piva v roce 1937, mlýnů s denní kapacitou nejméně 60 tun obilí, podniků na výrobu umělých tuků a podniků na výrobu čokolády a cukrovinek. I zde bylo pro zařazení mezi znárodněvané podniky opět rozhodující, kolik měly podniky v rozhodném období zaměstnanců či jaký byl objem výroby. A stejně tak mohla vláda v odůvoděných případech rozhodnout na návrh ministra výživy o vynětí určitého podniku ze znárodnění. Dekret jen navíc doplnil některá organizační ustanovení u národních podniků. Vyhlášku o tom, které podniky byly znárodněny, publikoval opět ministr výživy v Úředním listu. Významnou odchylkou od dekretu č. 100/1945 Sb. byla u potravinářského průmyslu možnost vytvářet národní podniky nejen ze znárodněného majetku, ale i z konfiskovaného nepřátelského majetku průmyslových podniků.¹²²

Dekret č. 102/1945 Sb. o znárodnění akciových bank

Dekret znárodněval akciové společnosti provozující bankovní a peněžní obchody (tyto byly označovány legislativní zkratkou jako akciové banky) a přeměnil je na národní podniky – banky. Na tyto nové národní podniky pak přešla práva a závazky znárodněných akciových bank. Zřízení, sloučení nebo zrušení bank mohla nadále

¹²² Kuklík, J.: Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 336, ustanovení dekretu č. 101/1945 Sb.

povolovat jen vláda. Nové banky musely podávat novou žádost o zápis do obchodního rejstříku a měly povinnost odvádět po dotaci rezervního fondu přebytky výtěžků státu. Navenek banku zastupovalo sedmičlenné představenstvo v čele s ředitelem. Jako řídicí a dozorčí orgán byla vytvořena Ústřední správa bank podléhající ministerstvu financí. Za akcie náležela náhrada odpovídající obecné ceně. Ustanovení o náhradách i o trestním postihu byla přejata z dekretu č. 100/1945 Sb.¹²³

Dekret č. 103/1945 Sb. o znárodnění soukromých pojišťoven

Dekret znárodnil zestátněním soukromé (tj. smluvní) pojišťovny, přičemž vycházel ze stejných principů jako dekret o znárodnění akciových bank, ale s několika rozdíly. Zejména podrobněji upravil fondy tvořené pojišťovnami a způsob rozdělení zisku. Odvod státu byl stanoven na minimálně 20 % přebytků hospodaření ročně. Pro novou organizaci pojišťovnictví byla zřízena Pojišťovací rada podřízená ministerstvu financí. Rada měla za úkol pečovat o činnost pojišťoven, aby byla v souladu se zásadami řízeného hospodářství a určovala zásady soutěže mezi pojišťovnami.¹²⁴

2.9.3 Důsledky znárodnění

Výše zmíněné znárodnovací dekrety zásadním způsobem proměnily vlastnickou strukturu ČSR. Na jejich základě došlo k rozsáhlým zásahům do předmnichovského pojetí soukromého vlastnictví. V souvislosti se znárodněním byly vydávány i další normy, které se jednak snažily řešit dopady války na ekonomiku, jednak v nich již byly patrné zásadní změny ekonomického systému, kdy postupně docházelo k přechodu od tržní ekonomiky ke státěm regulované a plánované ekonomice socialistického typu.¹²⁵

¹²³ Kuklík, J.: Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 337, ustanovení dekretu č. 102/1945 Sb.

¹²⁴ Kuklík, J.: Mýty a realita tzv. Benešových dekretů, s. 338, ustanovení dekretu č. 103/1945 Sb.

¹²⁵ Kuklík, J.: Vývoj Československého práva 1945 – 1989, s. 38.

3 OBDOBÍ LET 1946 - 1948

3.1 Vývoj občanského práva v letech 1946 - 1948

Jak již bylo řečeno v úvodu této práce, poválečný vývoj občanského práva byl poznamenán odlišným pohledem na dobu nesvobody v českých zemích a na Slovensku, založený ústavním dekretem prezidenta č. 11/1944 Úř. věst. čsl. o obnovení právního pořádku a nařízením vlády č. 1/1944 Zb. nar. SNR o vykonávání zákonodárnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku.¹²⁶

Zákonem č. 12/1946 Sb., z 19. prosince 1945, došlo v tomto období k schválení a znovuusnesení pozměněného znění ústavního dekretu č. 11/ 1944 Úř. věst. čsl. o obnovení právního pořádku. Vláda byla tímto zákonem zároveň zmocněna, aby svým nařízením rozšířila platnost zmíněného ústavního dekretu i na Slovensko, čehož však nevyužila. Snaha odstranit rozdíly v občanském právu přípravou nového občanského zákoníku také ztroskotala, proto došlo ústavním dekretem č. 153/1946 Sb. opět k zřízení ministerstva pro sjednocení zákonů. Použitelnost předpisů z doby nesvobody nakonec řešil zákon č. 195/1946 Sb., z 2. října 1946. Tento zákon definitivně zrušoval jak použitelnost všech předpisů, které byly vydány po Mnichovu pro odtržená území, tak použitelnost předpisů vydaných v době nesvobody pro území bývalého Protektorátu Čechy a Morava.

Obrovské změny v občanském právu samozřejmě způsobily všechny výše zmiňované dekryty prezidenta republiky (nařízení SNR) týkající se národní správy, stejně jako konfiskační a znárodňovací dekryty. Na již zmíněný dekret č. 5/1945 Sb. též v tomto období navázal zákon č. 128/1946 Sb. o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o nárocích z neplatnosti a z jiných zásahů do majetku vzcházejících. Tento zákon stanovil, jak mají postupovat ty osoby, které přišly o svůj majetek v době nesvobody v důsledku politické, národní nebo rasové perzekuce. Pokud

¹²⁶ Zatímco prezidentský dekret č. 11/1944 Sb. Úř. věst. čsl. prohlásil všechny předpisy z doby nesvobody (tj. od 30. září 1938 do 4. května 1945) za neplatné, byly na Slovensku na základě nařízení č. 1/1944 Zb. nar. SNR prohlášeny za neplatné jen pokud odporovaly demokratickému duchu čsl. právního řádu.

příslušné národní výbory nevyhověly jejich žádostem o vydání majetku pod národní správou, měly o těchto nárocích, na základě jejich žádosti podané ve lhůtě dvou let ode dne účinnosti zákona, rozhodnout soudy. Pokud bylo možné skutečné vydání věci, měla tato naturální restituice přednost před finanční náhradou.¹²⁷

3.2 Revize první pozemkové reformy

V úvodu je třeba vrátit se zpět k první pozemkové reformě, která probíhala po celé období první republiky a v podstatě nebyla nikdy dokončena.

3.2.1 První pozemková reforma

V českých zemích se projevoval nepoměr mezi nedostatkem rolnické půdy na straně jedné a převahou půdy náležející k šlechtickým velkostatkům na straně druhé. Reforma měla směřovat zásadně k přesunu vlastnictví velké části půdy do rukou domácích, tedy do rukou českých a slovenských vlastníků a představovala tak výrazný zásah státu do pozemkového vlastnictví fyzických a právnických osob s cílem je nově upravit. Odrážela potřeby nejrozličnějších sociálních skupin společnosti. K obdobné reformě došlo v důsledku první světové války v mnoha evropských zemích. V podstatě byla určitým kompromisem mezi představami a požadavky agrární strany a strany sociálně demokratické. V tehdejší době se nesla ve znamení jakéhosi „odčinění Bílé hory“, která měla pro naše obyvatelstvo dalekosáhlé důsledky nejen v oblasti náboženské, ale i ve sféře majetkové, kde znamenala přesun pozemkového vlastnictví z domácích vlastníků na cizí šlechtu. To bylo také příčinou, proč naše republika postupovala ve vyvlastnění pozemkového vlastnictví mnohem radikálněji než v jiných oblastech.¹²⁸

¹²⁷ Kuklík, J.: Vývoj Československého práva 1945 – 1989, s. 72.

¹²⁸ Malý K.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, s. 427.

Rozhodující vliv na vlastní přípravu a provedení reformy získala postupně tehdejší agrární strana vedená A. Švehlou. Její snaha rozdělit půdu, doposud velkostatkářskou, byla podporována ohromnou většinou venkovského obyvatelstva, celkem bez ohledu na jeho sociální diferenciaci. Šlo tu skoro bez výjimky o bývalé feudální velkostatky, které se přeměnily po roce 1848 ve velkostatky kapitalistické. V českých zemích i na Slovensku se nacházely na počátku 20. století stále ještě převážně v rukách šlechtických rodin, dále v rukách církevních institucí a konečně zčásti i v rukách tzv. občanských, tj. nešlechtických velkostatků.¹²⁹

Požadavek rozdělení velkostatkářské půdy měl národní charakter v tom smyslu, že jeho realizaci měla půda, po staletí držená cizáckou aristokracií, navenek nejčastěji německou nebo maďarskou, přejít do rukou drobných českých a slovenských držitelů.

V prvním měsíci po skončení války a po rozpadu habsburské monarchie dosáhl politický tlak z nejširších vrstev venkovského lidu takového stupně, že se pozemková reforma nedala již dále odkládat. Avšak za daného poměru třídních sil a mocenských pozic jednotlivých politických stran tu došlo k určitému kompromisnímu řešení, kdy požadavek prosté konfiskace půdy těchto velkostatků a její rozdělení mezi drobné rolníky byl nakonec zmírněn rozhodnutím ponechat těmto vlastníkům půdu o stanovené maximální rozloze a poskytnutím náhrady za odňatou půdu. Státu tedy připadly pozemkové majetky nad 150 ha zemědělské půdy a nad 250 ha veškeré půdy náležející jednomu majiteli (podrobněji viz níže). A mimo to, zásada parcelace a odevzdání rozdělené půdy do vlastnictví nových držitelů zvítězila nad požadavkem, aby velkostatky byly postátněny, respektive aby jejich půda byla snad združstevněna.

Pozemková reforma se uskutečňovala od listopadu 1918 až do roku 1936, kdy byla přechodně zastavena z důvodu nedostatku státních finančních prostředků i zájemců o půdu ze strany obyvatelstva, protože jeho velká část již byla více méně uspokojena. Nejprve byl 9. listopadu 1918 vydán kratičký zákon č. 32/1918 Sb. o obstavení velkostatků, o pouhých třech paragrafech, jímž Národní výbor „obstavoval velkostatky“, čímž se rozuměl zákaz „zřízení mezi živými, jakož i zastavení a reální zatížení... statků zapsaných do desek zemských beze svolení úřadu“. Znemožňoval tedy

¹²⁹ Tamtéž

jakékoliv dispozice s velkostatky, i když vlastnické právo nerušil. To se pak stalo až na jaře roku 1919 zákonem č. 215/1919 Sb. o zabrání velkého majetku pozemkového (tzv. záborový zákon), který za účelem provedení úpravy pozemkového vlastnictví v Československé republice v § 1 zabírá státem velký majetek pozemkový a zřizuje pozemkový úřad. Stát si jím tedy zajišťoval půdu pro účely pozemkové reformy a činil opatření, aby zabraná půda nebyla tomuto účelu odňata, přičemž reformě mohla být podrobena zabraná půda teprve na základě zvláštního řízení přejímacího. Svou povahou se jednalo o rámcový zákon, který byl postupně rozveden řadou doplňujících předpisů. Obsahoval hlavní zásady pro převzetí a rozdělení tzv. „velkého pozemkového majetku“.

Slovo „zábor“ v označení záborového zákona vzbuzovalo mylné představy široké veřejnosti. Znamenalo ve skutečnosti jen oprávnění státu přejímat eventuálně půdu od velkostatkářů, a to za náhradu, a přidělovat z velkostatků jen tolik půdy, aby původním vlastníkům zůstalo ještě 150, resp. 250 ha půdy, výjimečně až 500 hektarů. Toto právo státu majetek přejímat a přidělovat bylo zakotveno v § 5. Ve skutečnosti, jak se později ukázalo, bylo velkostatkářům propuštěno ze záboru a dále ponecháno plných 56 % zabrané půdy, v tom 34 % zabrané půdy zemědělské.¹³⁰

„Velkým majetkem pozemkovým“ se dle § 2 rozuměly soubory¹³¹ nemovitostí, včetně práv, které s nimi byly spojeny, náležející do vlastnictví jedné osoby, popřípadě týchž spoluvlastníků, a jejichž výměra na území ČSR převyšovala rozlohu 150 ha zemědělské půdy (role, louky, zahrady, vinice, chmelnice) nebo 250 ha půdy celkem. Přesáhnul – li pozemkový majetek po vyhlášení zákona výše uvedené výměry, stával se ex lege zabraným.

¹³⁰ Slovník veřejného práva československého, s. 335.

¹³¹ Pro úplnost je nutno doplnit, že slovem „soubor“ se rozuměl „souhrn, součet“ nemovitostí. Předpokladem záboru proto nebyl komplex pozemků souvislých, ale jen součet majetku pozemkového bez zřetele na jeho teritoriální souvislost a polohu. Nezáleželo také na tom, jde-li o majetek zemskodeskový či rustikální. Zábor spočíval na předpokladech věcných, nikoliv osobních. Proto byl dnem vyhlášení zákona zabrán veškerý velký majetek pozemkový na území Československé republiky bez zřetele na jeho vlastnický subjekt, tedy majetek tuzemce stejně jako cizozemce, hlavy cizího státu i poddaného. Pouze určité nemovitosti vypočtené v § 3 byly se zřetelem na vlastnický subjekt ze záboru vyloučeny.

Paragraf 14 pak stanovil výjimku z tohoto pravidla , kdy mohla být vyvlastněna půda i pod tyto meze, jestliže místní potřeba půdy byla naléhavá a zabraná půda nebyla postačující anebo bylo-li to nutné v zájmu obecného blaha. Potřeba půdy či veřejný zájem byl možný téměř vždy prokázat, takže se dá říci, že záborový zákon vytvářel skutečně optimální možnosti pro likvidaci a rozdrčení feudálních vlastnictví půdy. Ani v jednom případě však nebylo tohoto ustanovení § 14, k němuž nebylo ani vydáno prováděcí nařízení, použito. Právě tento fakt byl po druhé světové válce kritizován a přispěl k revizi první pozemkové reformy.¹³²

Ze záboru byly vyloučeny objekty právně i historicky samostatné, které nesloužily hospodaření na zabraných nemovitostech (např. mlýny, činžovní domy) a dále pak majetek zemský, okresní a obecní. Vyvlastněný pozemkový majetek mohl stát ponechat pro obecně prospěšné účely nebo jej v omezené rozloze přidělit do vlastnictví či pachtu malým zemědělcům, domkařům, drobným živnostníkům, bezzemkům, bytovým, spotřebním a zemědělským družstvům., obcím, popř. dalším subjektům, které stanovil zákon.¹³³

Zákon dále v § 11 specifikoval právo dosavadních vlastníků, popř. jejich dědiců, na vyjmutí části zabraného majetku ze záboru do výměry 150 ha (popřípadě 250 ha) pokud možno podle jejich výběru. Z této zásady připouštěl zákon výjimky vzhledem k místní potřebě půdy, bonitě, účelnému hospodaření a podobně, přičemž však nesmělo být propuštěno více než 500 ha půdy . Z této výjimky však byla vytvořena praxe, která vedla k paušálnímu ponechávání si 500 ha půdy.¹³⁴

Dle § 6 tamtéž byly osoby, oprávněné podle práva občanského hospodařiti na zabraném majetku pozemkovém, povinny na něm hospodařiti řádně. Toto rámcové ustanovení pak bylo provedeno zák. 118/1920 Sb. o hospodaření na zabraném majetku, přičemž „řádým hospodařením“ se podle § 1 citovaného zákona rozumí vynaložení veškeré péče, práce i nákladů nutných k tomu, aby bylo ze zabraného majetku dosaženo

¹³² Vlček, E.: Dokumenty ke studiu právních dějin ČSR z let 1940 – 1948, s. 212.

¹³³ Toto ustanovení § 10 záborového zákona pak přebral a rozvedl zákon č. 81/1920 Sb. (přídělový zákon).

¹³⁴ Vlček, E.: Dokumenty ke studiu právních dějin ČSR z let 1940 – 1948, s. 213.

výtěžků hospodářských, úměrných jeho povaze a jakosti, a majetek sám se vším příslušenstvím aby byl udržován stále v dobrém stavu a neztenčený.

Realizace záborového procesu byla svěřena Pozemkovému úřadu, který byl zřízen zákonem č. 330/1919 Sb.

Návazně na zákon záborový byl v lednu 1920 vydán zákon přídělový (č.81/1920), jenž vymezil hlavní zásady přidělování půdy a jejího právního režimu. Byl v něm stanoven okruh osob, kterým měla být přidělena půda do vlastnictví, nebo do pachtu. Jednalo se o jednotlivce nebo sdružení jednotlivců různého druhu. Tento výraz byl používán místo pojmu družstvo, který měl z pohledu agrární strany nádech kolektivismu. Přednostní právo na příděl měli např. legionáři a jejich pozůstalí či váleční invalidé. Uchazeči museli být čs. občany a nesměli být odsouzeni ke ztrátě volebního práva za trestný čin. Zákon omezoval možnosti združstevnění ustanovením, že na jednotlivou osobu ve sdružení nesmí při přidělu připadnout víc půdy, než kolik by jí obdržela, kdyby se ucházela o příděl jako jednatel. Rozsah přídělu se pohyboval v rozloze od 6 do 15 ha., s ohledem na to, aby přidělené hospodářství zajistilo obživu uchazeči a jeho rodině. Zemědělství mělo tvořit hlavní zdroj obživy. Přestože smyslem zákona nebylo tedy umožnit vznik velkých zemědělských usedlostí, objevuje se zde nový pojem „zbytkový statek“.

Zbytkové statky byly vytvářeny, protože nebylo možné veškerou zabranou půdu účelně rozparcelovat a bylo nutné zajistit její efektivní hospodářské využití. Měly tedy vzniknout z nepoužitelných budov a půdy, které zbyly po uspokojení uchazečů o příděl na konci přidělového řízení. V praxi byl však postup obrácený. Zbytkový statek byl vytvářen z budov a nejlepší scelené půdy a zbylá nekvalitní a okrajová půda byla rozdělena uchazečům.¹³⁵

Kromě toho zmocnil § 20 přidělového zákona Pozemkový úřad k vyjmutí ze záboru i větší plochy než stanovil záborový zákon, a to k účelům ekologickým, popř. k ochraně historických památek, které si tak mohli vlastníci ponechat. Tady je opět třeba doplnit, že tohoto ustanovení bylo hojně zneužíváno. Na jeho základě byly šlechtě

¹³⁵ Vlček, E.: Dokumenty ke studiu právních dějin ČSR z let 1940 – 1948, s. 213.

ponechány hrady a zámky, a k tomu, jako hospodářská základna k udržování těchto historických památek, i půda o celkové výměře 1000 000 ha. Ve skutečnosti se jednalo o ohromné velkostatky a lesní revíry.¹³⁶

Oslabené vlastnické právo pak přidělový zákon zavedl pro institut tzv. rolnických nedílů¹³⁷. Zatížit nebo zcizit nedíl bylo možné pouze se souhlasem pozemkového úřadu. Po přijetí Malého zákona přidělového č. 93/1931 Sb. byl souhlas pozemkového úřadu vyžadován i k dispozicím s půdou nepřidělenou jako rolnický nedíl.

Činnost Pozemkového úřadu týkající se realizace záborového a přidělového zákona se protáhla hluboko do 30. let, protože statky podléhající záboru byly vyvlastňovány postupně.

Zábor pozemkového vlastnictví probíhal za náhradu, která byla podrobně upravena zákonem č. 329/1920 Sb. o převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový (tzv. náhradový zákon). Paragraf 35 náhradového zákona stanovil, že náhrada nepřísluší příslušníkům nepřátelských států a příslušníkům bývalé panovnické rodiny habsbursko-lotrinské. Bez náhrady přejímal stát též majetek nadací, spočívajících na právech ze šlechtictví (§ 36).

Zákon podrobně stanovil postup převzetí velkého pozemkového majetku. Pozemkový úřad vypracoval harmonogram záboru, který podléhal schválení správního výboru. Vlastní provádění záboru vypadalo následovně: Pozemkový úřad prostřednictvím soudu (v jehož knihách byly nemovitosti evidovány) oznámil vlastníku zabraného majetku, které z jeho nemovitostí hodlá převzít. Soud pak nařídil provedení „poznámky zamyšleného převzetí“ v těchto knihách a provedl doručení oznámení s výzvou, aby vlastník ve 30 – ti denní prekluzivní lhůtě uplatnil své právo podle § 11 záborového zákona. (pokud tak vlastník neučinil, vycházelo se z předpokladu, že vlastník se zábořem souhlasí). Vyjádření vlastníka pak soud bez usnesení postoupil Pozemkovému úřadu, který o žádosti rozhodl. Jestliže Pozemkový úřad rozhodl, že

¹³⁶ Vlček, E.: Dokumenty ke studiu právních dějin ČSR z let 1940 – 1948, s. 213.

¹³⁷ Jednalo se o přidělené celé usedlosti, svobodný majetek sloučený s přidělem a svobodný majetek podléhající ustanovením o nedílu.

bude zábor proveden, byl na místě, kde soud provedl „poznámku zamyšleného převzetí“, učiněn vklad vlastnického práva pro čs. stát, zastupovaný Pozemkovým úřadem. Rozhodl-li Pozemkový úřad již dříve o přidělu, směně nebo prodeji takto převzatých nemovitostí do vlastnictví jiných osob, nebylo třeba provést vklad vlastnictví na stát do příslušných knih, ale bylo možno zaknihovat vlastnické právo nabyvatele určeného Pozemkovým úřadem přímo. Rozhodující pro přechod vlastnictví byl den provedení vkladu.

Podle občanského zákoníku z roku 1950 se však ke vzniku vlastnického práva vklad do pozemkové knihy nevyžadoval. S ohledem na § 562 se toto ustanovení vztahovalo i na dřívější poměry. Vlastnické právo tak vzniklo již okamžikem, kdy správní rozhodnutí o převzetí nabylo právní moci.¹³⁸

Z hlediska finančního krytí byla celá reforma koncipována na principu soběstačnosti – tj. výnos za převod půdy pokryl i s ní spojené nezbytné administrativně správní výlohy (tj. aby cena přidělová obsahovala cenu přijímací a nutné náklady).

Celá pozemková reforma zůstala nedokončenou. V roce 1935 byly uzavírány tzv. generální dohody o odkladu v dokončení pozemkové reformy mezi Státním pozemkovým úřadem a velkostatkáři. Podle těchto dohod bylo provádění pozemkové reformy ukončeno a její pokračování odloženo na rok 1955 nebo 1965. Kromě toho, feudální šlechtě bylo umožněno, aby prováděla tzv. odprodeje z volné ruky osobám schvalovaným Státním pozemkovým úřadem za ceny jím stanovené. Velkostatkáři tak mohli za půdu získat více než určoval zákon. Dále tu byl problém již zmíněných zbytkových statků. Výsledkem této pozemkové reformy tedy bylo, že z výměry 1700 000 ha půdy, zabrané velkostatkářům, se dostalo pouze 640 000 ha okrajové půdy do rukou 650 000 rodin drobných rolníků. Každý z těchto 650 000 žadatelů o přiděl tedy získal v průměru méně než 1 ha půdy, zatímco každému z 2000 zábořem postižených velkostatkářů zůstalo v průměru 1 150 ha půdy. Právě tato skutečnost, kdy

¹³⁸ Kindl, M.: Poznámky k pozemkové reformě. Právník, roč. 1994, čís. 1, s. 19.

velkostatkářům byla ponechána půda o poměrně velké rozloze, byla velmi kritizována.¹³⁹

Celkově bylo k 1. 1. 1936 zabráno více než 4 000 000 ha půdy, což představovalo 28 % veškeré půdy v Československu. Více než polovina zabrané půdy (2 268 000 ha) se však vrátila do rukou původních vlastníků. Československý stát získal lesy o výměře více než 400 000 ha. V rámci tzv. drobného přidělu zemědělské půdy pak získalo zmíněných 650 000 přidělců více kolem 640 000 ha půdy.¹⁴⁰

Ke 1. 1. 1938 však stále zůstávalo téměř 11% zabrané půdy nerozděleno a její rozdělení se za první republiky již nepodařilo uskutečnit.¹⁴¹

3.2.2 Revize první pozemkové reformy

Z důvodů výše stanovených bylo nutné provést revizi první pozemkové reformy.

V systému Národní fronty chyběla nejsilnější strana předmnichovské politické scény, a to agrárníci. Logicky se tak rozpoutal boj o jejich hlasy. K. Gottwald, stejně jako i komunistický ministr zemědělství¹⁴² J. Ďuriš se snažili venkovské obyvatelstvo získat na svoji stranu přísliby dalších reformních kroků, avšak vylučovali združstevňování sovětského typu. Provedení revize první pozemkové reformy bylo zařazeno do programu nové Gottwaldovy vlády - tzv. Budovatelského programu, který byl navržen komunisty. Návrhy příslušných zákonů vyplývajících z tohoto vládního programu mělo připravit ministerstvo zemědělství. Ministr Ďuriš na podzim roku 1946 vypracoval šest návrhů zemědělských zákonů, kterým se též říká „Ďurišovi zákony“ a předložil je k demokratické diskusi rolníků¹⁴³. Vzhledem k příslibu dalších přidělů půdy i díky možnosti zcelování zejména obecních pozemků získaly návrhy zákonů na venkově značnou podporu. V Národní frontě, ve vládě i sněmovních výborech však

¹³⁹ Vlček, E.: Dokumenty ke studiu právních dějin ČSR z let 1940 – 1948, s. 213.

¹⁴⁰ Němec, B. a kol.: Ottův slovník naučný, Dodatky Oedem-Práh IV. díl sv. 2, str. 1363- 1367.

¹⁴¹ Oxfordský atlas moderních dějin, kap. 13B, Oxford Univerzity Press, 1991.

¹⁴² KSČ si ministerstvo zemědělství udržela i v Gottwaldově vládě vytvořené po květnových volbách v roce 1946.

¹⁴³ Osnovy zákonů byly veřejně diskutovány zejména v rámci Jednotného svazu českých rolníků.

docházelo ohledně zákonů k tvrdým bojům, které trvaly téměř celý rok¹⁴⁴. Zejména národní socialisté měli na základě posudku prof. F. Weyra za to, že návrhy zákonů podřívají principy právní jistoty v právních vztazích k půdě.¹⁴⁵

Dne 4. dubna 1947 vyhlásil ministr Ďuriš na schůzi okresního sdružení Jednotného svazu českých zemědělců¹⁴⁶ tzv. Hradecký program. Zde se objevuje heslo, že půda patří těm, co na ní pracují. Tento program si kladl za cíl zejména dořešení otázek spojených s vlastnictvím a přidělem půdy a rozdělení veškeré zemědělské půdy nad 50 ha, ale také mechanizaci zemědělství, přiděly lesní půdy, uzákonění národního pojištění pro rolníky, zavedení jednotné zemědělské daně či zvýhodnění úvěru pro zemědělskou výrobu. Ve svém celku ale nebyl tento program do Února 1948 realizován.¹⁴⁷

Při projednávání osnov zákonů používali komunisté kroků, které popíraly parlamentní demokracii: zákon o revizi sice ještě nebyl přijat, ale zemědělská komise UV KSČ již v dubnu 1947 vydala pokyn nižším složkám, aby pořizovaly soupisy půdy podléhající revizi, soupisy uchazečů a ustavovaly místní rolnické komise. Netradiční bylo i využívání rolnických deputací jakožto přímých projevů lidu v parlamentě i ve vládě.¹⁴⁸

Koncem června a počátkem července 1947 se do sněmovny dostavily desítky rolnických deputací a prohlásily, že trvají na okamžitém projednání revizního zákona. Při jednáních dosáhly však nekomunistické strany oproti předloženým osnovám významných ústupků – prosadily si, že každý případ revize musí být zkoumán a rozhodován revizní komisí složenou paritně ze zástupců všech politických stran Národní fronty. U zbytkových statků bylo vlastníkům oproti původnímu návrhu ponechán půda do 50 ha. Poté, co nekomunističtí poslanci předložili na schůzi parlamentního výboru další pozměňovací návrhy, komunisté dokonce opustili jednání.

¹⁴⁴ Proti návrhům KSČ se v českých zemích postavili zejména národní socialisté a lidovci a na Slovensku Demokratická strana.

¹⁴⁵ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s. 81-82, Vlček, E.: Dokumenty ke studiu právních dějin ČSR z let 1940 – 1948.

¹⁴⁶ Jednalo se o několikatisícové shromáždění rolníků.

¹⁴⁷ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s. 82.

¹⁴⁸ Kaplan, K.: Československo v letech 1945 – 1948 I. Část, s. 62.

Po určitých kompromisech byl revizní zákon přijat Národním shromážděním 11. července 1947 a publikován pod č. 142/1947 Sb.¹⁴⁹

Zákon č. 142/1947 Sb. o revizi první pozemkové reformy:

Hlavním účelem tohoto zákona bylo přezkoumat ta rozhodnutí a opatření Pozemkového úřadu, popř. ministerstva zemědělství, která byla vydána na základě prvorepublikového záborového zákona a zároveň se týkala v zákoně taxativně vypočteného majetku.

Revizi podle § 1 podléhal:

a) pozemkový majetek ze záboru vyloučený podle § 3 a) záborového zákona¹⁵⁰ nebo propuštěný podle § 11, věty druhé záborového zákona¹⁵¹ nebo ponechaný vlastníku podle § 20 přidělového zákona¹⁵², je-li dosud ve vlastnictví osob, u nichž byl ze záboru vyloučen nebo propuštěn (ponechán), nebo jejich dědiců,

b) zabraný pozemkový majetek, u něhož dosud nebylo rozhodnuto ani o propuštění ze záboru, ani o ponechání podle § 20 přidělového zákona, a u něhož dosud nebylo provedeno přidělové řízení,

c) majtkové soubory, u nichž bylo rozhodnuto, že nebude použito ustanovení § 4 záborového zákona¹⁵³, nebo které byly ze záboru propuštěny,

d) pozemkový majetek ve formě tzv. zbytkových statků¹⁵⁴, přesahovala-li jejich výměra 50 ha veškeré půdy, přičemž vlastník takového statku si mohl půdu do 50 ha nespádající pod revizi vybrat,¹⁵⁵

¹⁴⁹ Kaplan K.: Československo v letech 1945 – 1948 1. část, s. 63.

¹⁵⁰ Jednalo se o objekty právně i hospodářsky samostatné, které nesloužily hospodaření na zabraných nemovitostech.

¹⁵¹ To znamenalo pozemkový majetek do 150 ha zemědělské půdy nebo 250 ha půdy vůbec.

¹⁵² Přídělový zákon ze dne 30. ledna 1920, č. 81 Sb.

¹⁵³ § 4 záborového zákona vztahoval zábor na majetek, který přesáhl stanovené výměry v období po vyhlášení záborového zákona.

¹⁵⁴ Jednalo se o samostatné hospodářské jednotky, vytvořené ze zabraného majetku pozemkového jednak přidělem nebo směnou podle přidělového zákona nebo koupí půdy zabrané podle § 7 záborového zákona, jednak koupí půdy ze záboru vyloučené podle § 3, písm. a) nebo propuštěné podle § 11 záborového zákona, po případě půdy ponechané podle § 20 přidělového zákona.

e) zabraný majetek směněný za majetek nezabraný, a to v rozsahu, v němž zabraný majetek přesahuje hodnotu původního majetku nabyvatele,¹⁵⁶

Podle § 1 ods. 3 mohly být zabráný a podrobeny revizi i nemovitosti propuštěné nad limity stanovené záborovým zákonem (tedy nad 150 ha zemědělské půdy nebo 250 ha veškeré půdy).¹⁵⁷

O revizi byly příslušny rozhodovat revizní komise ministerstva zemědělství a na Slovensku pověřenectvo zemědělství a pozemkové reformy. Jen s jejich souhlasem bylo také možno s výše zmíněným majetkem podle § 1 po dobu revize nakládat. Bez tohoto souhlasu jej tedy vlastník nemohl zcizit, pronajmout ani zatížit.

Z revize byl naopak vyňat jednak pozemkový majetek vyloučený, propuštěný či ponechaný státu, svazkům územní samosprávy a družstvům a jednak půda zkonfiskovaná podle dekretu č. 12 a 108/1945 Sb. (na Slovensku podle nařízení č. 104/1945 Sb. nar. SNR) a majetek znárodněný podle dekretu č. 100 a 101/1945 Sb. Revizi dále nepodléhaly ani šlechtitelské podniky.

K provedení zákona vydala vláda nařízení¹⁵⁸, které vlastníkům ukládalo povinnost přihlásit pozemkový majetek podléhající revizi k soupisu. Pokud by tuto ohlašovací povinnost nesplnili, byly v nařízení stanoveny trestní sankce.

Zákon se poměrně podrobně zaobíral i zbytkovými statky. Ty v podstatě nepodléhaly přerozdělení a přidělu a byly z různých důvodů podle § 6 ods. 2 přebírány do vlastnictví státu.

Za zabraný majetek příslušela náhrada, která se stanovila podle ustanovení prvorepublikového náhradového zákona.

Revizí získaný majetek, který si stát neponechal pro všeobecně prospěšné účely pak mohl být přidělen:

¹⁵⁵ § 1, odst. 1 zákona č. 142/1947 o revizi první pozemkové reformy.

¹⁵⁶ § 1, odst. 2 zákona č. 142/1947 o revizi první pozemkové reformy.

¹⁵⁷ § 1, odst. 3 zákona č. 142/1947 o revizi první pozemkové reformy.

¹⁵⁸ Vládní nařízení č. 194/1947 Sb. o soupisu pozemkového majetku pro revizi první pozemkové reformy a o jejím vyznačení i ve veřejných knihách.

- a) malozemědělcům k doplnění jejich zemědělské nesoběstačné usedlosti,
- b) zemědělským zaměstnancům, malozemědělcům a rolnickým synům a dcerám k vytvoření zemědělských usedlostí,
- c) malým a středním zemědělcům, jimž byla půda vyvlastněna na stavby cest, železnic a jiných objektů veřejného zájmu po 1. lednu 1938,
- d) veřejnoprávním korporacím pro účely veřejné,
- e) zemědělským výrobním družstvům za účelem společného hospodaření a jiným zemědělským družstvům pro potřeby jejich provozu,
- f) dělníkům, veřejným a soukromým zaměstnancům a maloživnostníkům do výměry nejvýše 0,5 ha pro stavbu vlastního domu, na zřízení zahrádky nebo na rozšíření provozních zařízení.¹⁵⁹

Lesní půdu získal stát, svazky územní samosprávy nebo lesní družstva, a ve výjimečných případech též jednotlivci.

Uvedení uchazeči o přiděl museli prokázat, že jsou československými státními občany a zároveň muselo jít o osoby české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti, které právoplatným výrokem trestního soudu pro zločin neztratily volební právo a byly národně i státně spolehlivé. Podobné podmínky musely být prokázány i ohledně jejich rodinných příslušníků, žijících s nimi ve společné domácnosti^{160, 161}.

O přidělu rozhodovalo ministerstvo zemědělství po vyjádření rolnických komisí (v nich byli sdruženi zástupci uchazečů). Majetek měl být přidělován zásadně za úplatu, přičemž přidělové ceny se řídily náhradovým zákonem. Přihlíželo se k jakosti, druhu i poloze nemovitosti.¹⁶²

¹⁵⁹ § 8 odst. 1 zákona č. 142/1947 o revizi první pozemkové reformy.

¹⁶⁰ Muselo se též jednat o osoby státně spolehlivé, které nesměli být národnosti německé nebo maďarské a které neztratili právoplatným výrokem trestního soudu pro zločin volební právo.

¹⁶¹ § 8 odst. 3 zákona č. 142/1947 o revizi první pozemkové reformy.

¹⁶² §8 odst. 6, 7 zákona č. 142/1947 o revizi první pozemkové reformy.

Přednostní právo na přiděl půdy náleželo těm z oprávněných uchazečů, kteří se vyznamenali a zasloužili v národě-osvobozovacím boji (zejména tedy vojáci a partyzáni), bývalým politickým vězňům, deportovaným a jejich rodinným příslušníkům i zákonným dědicům, jakož i pachtýřům a rolníkům poškozeným válkou.¹⁶³

7. ledna 1948 bylo přijato vládní nařízení č. 1/1948 Sb., kterým se provádějí některá ustanovení zákona o revizi první pozemkové reformy. Tímto nařízením byly stanoveny bližší podmínky pro složení, činnost a působnost revizní komise, stejně jako podrobněji upraven průběh přidělového řízení. Při stanovení výše přidělu se mělo zásadně preferovat dosažení hospodářské soběstačnosti uchazeče, v tomto ohledu bylo určující, o jakou zemědělskou oblast šlo a také bonita půdy.¹⁶⁴

Vzhledem k pozdnímu přijetí tohoto prováděcího nařízení byla většina revizí provedena až po Únoru 1948, kdy byl též rozšířen okruh osob, které byly povinny podat soupis majetku pro revizi. Jednalo se o ty osoby, které v mezidobí od přijetí revizního zákona do jeho účinnosti (období od 11. 7. 1947 do 11. 8. 1947) právním jednáním zcizily nebo rozdělily pozemkový majetek podléhající revizi.

Revize první pozemkové reformy byla skončena v létě 1948. Revizi podléhalo asi 1 030 000 ha půdy. Z tohoto množství půdy kolem 840 000 ha, většinou lesních pozemků, přešlo na stát, 130 000 ha získalo kolem 100 000 přidělců a zbývající půdu, kolem 60 000 ha zůstala jejich vlastníkům.¹⁶⁵

¹⁶³ § 8 odst. 4 zákona č. 142/1947 o revizi první pozemkové reformy.

¹⁶⁴ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s.86.

¹⁶⁵ Kokavec, D.: Pozemkové vlastnictví a formovanie spolenectva robotnickej tridy s roľníctvom v Československu do socialistickej Ústavy, Právnické štúdie, roč. 1967, čís.15, s. 588.

3.2.3 Zákon č. 143/1947 Sb. o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou (Lex Schwarzenberg)

V tomto období došlo též k přijetí jednoho z nejkontroverznějších zákonů té doby. Jednalo se o zákon č. 143/1947 Sb., o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou, někdy též nazývaný Lex Schwarzenberg. Na základě tohoto zákona přešel rozsáhlý majetek hlubocké větve rodu Schwarzenbergů¹⁶⁶. Důvodem této konfiskace se zdá být pouze velikost majetku, jeho vznik v době monarchie a německý původ Schwarzenbergů.

Konfiskačními dekrety byly zabráný majetky velkých šlechtických rodin, jako byli Lichtenštejnové, Valdštejnové, Černínové a další. Na Schwarzenbergů však komunisté dekrety nedosáhli. Jejich velký majetek jim byl sice trnem v oku, ale tehdy možnou legální cestou na něj nemohli. Rozhodně nešlo Schwarzenbergů hlubocko-krumlovské větve podřadit pod zrádce či kolaboranty. Bylo totiž všeobecně známo, že pan JUDr. Adolf Schwarzenberg, spolufinancoval ve 30. letech výstavbu československého opevnění a v době války podporoval londýnský odboj, čehož si tehdy Edvard Beneš považoval. Adolf Schwarzenberg dokonce roku 1938 věnoval milion korun na budování pohraničního opevnění. A například na podzim 1938 už po záboru Sudet odjel osobně do Berlína za tehdy říšským vůdcem SS Heinrichem Himmlerem, protože gestapo u Horní Plané zatklo jeho dva zaměstnance. A přestože byl Adolf Schwarzenberg důstojníkem v záloze a jeho protinacistické smýšlení bylo známé, jel do Berlína orodovat za své zaměstnance a skutečně se mu podařilo dosáhnout jejich propuštění.¹⁶⁷

Schwarzenberský majetek byl poprvé zabrán roku 1940 lineckým gestapem, když byl jeho majitel Adolf ze Schwarzenberga v emigraci, tou dobou v Itálii. Pro toto

¹⁶⁶ Jednalo se o nemovitý majetek zemědělský, lesní, rybníční, průmyslový, obchodní a živnostenský, zapsaný knihovně na Josefa Adolfa, knížete ze Schwarzenbergu, Jana, knížete ze Schwarzenberga a dr. Adolfa Schwarzenberga – viz Soukup, L.: „Lex Schwarzenberg“ – Mimořádný případ vyvlastnění nemovitého majetku v roce 1947, in.: Pocta Jánu Gronsému, s. 84 - 85.

¹⁶⁷ Informace z přepisu pořadu Historie na www.ct24, kde se k okolnostem toho mimořádného případu vyvlastnění vyjadřoval historik Michal Pehr z Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd, specializující se zejména na období tzv. „Třetí republiky“, tedy období let 1945 – 1948 a historik Zdeněk Bezcený z Filozofické fakulty Jihočeské Univerzity.

byly asi dva hlavní důvody. Jednak to byl skutečně velký majetek, který nacistům vadil a jednak to byly jistě i protinacistické názory, kterými se Adolf ze Schwarzenberga nikdy netajil. Krátce po pohřbu svého otce pak emigroval do USA (svou emigrací se téměř jistě vyhnul zatčení gestapem) a jeho majetek spravoval krátkou dobu jeho bratranec Jindřich (mimochodem otec Alžběty Pezoldové), než majetek v roce 1940 zabralo gestapo úplně. V období druhé světové války pak během svého pobytu v Americe podporoval Adolf Schwarzenberg naši exilovou vládu. Jan Masaryk mu později vystavil dopis, kterým potvrzoval jeho zásluhy ve věci odboje. Když se později na půdě parlamentu projednával celý zákon Lex Schwarzenberg, jen někteří připomněli, že schwarzenberský majetek byl pod německou správou. O zásluhách na odboji bylo pomlčeno.¹⁶⁸

Při rozpravě v parlamentu bylo jasně řečeno, že majetek JUDr. Adolfa Schwarzenberga musí být vyvlastněn, protože se neslučovalo s lidově-demokratickým charakterem třetí republiky, aby jednotlivci nadále náležel majetek takového rozsahu a vyžadovalo se tedy jeho převedení do společného vlastnictví národa. Toho bylo možné dosáhnout v rámci připravované druhé pozemkové reformy, ta by však nepostihla veškerý majetek, např. by se navstahovala na drobné průmyslové podniky a určité historické památky. Dále se poukazovalo na to, že by tím byl celý majetkový komplex rozparcelován a čeští zaměstnanci tam pracující by se dostali do horší sociální situace.¹⁶⁹

Sociální zabezpečení schwarzenberských zaměstnanců bylo na tehdejší dobu také na vysoké úrovni, takže argumentace pro zbavení majetku ze sociálních příčin nepadala v úvahu.

A tak samozřejmě fakt národnosti JUDr. Adolfa Schwarzenberga byl jedním z argumentů, zdůvodňujících, proč má být majetek rodině zkonfiskován. Avšak přímo v rámci parlamentního projednávání byly připomenuty pochybnosti ohledně české či

¹⁶⁸ Tamtéž

¹⁶⁹ Soukup, L.: „Lex Schwarzenberg“ – Mimořádný případ vyvlastnění nemovitého majetku v roce 1947, in.: Pocta Jánu Gronsému, s. 82 - 83.

německé národnosti dr. Adolfa Schwarzenberga, z nichž vyplývalo možné zpochybňování oprávněnosti konfiskace^{170,171}.

Protože tedy nešlo majetek JUDr. Adolfa Schwarzenberga zahrnout pod konfiskační dekrety ani se nehodilo jej vyvlastnit jinak, byl nakonec nutné přijmout speciální zákon, kterým byl tento majetek zabaven. Náhradu zákon nepřiznával, i když ji tehdy platná Ústava z roku 1920 (článek 109 odst. 2) umožňovala a návrh zákona s náhradou za vyvlastnění počítal. Místo náhrady měl být však vytvořen zvláštní fond a z něho rodině JUDr. Adolfa Schwarzenberga vyplácen přiměřený „zaopatřovací důchod“ ve výši stanovené vládou. Přijetí zvláštního zákona mělo též zabránit případným právním námitkám a současně zajistit, že nedojde k drobení tohoto majetkového komplexu ani poškození zaměstnanců na jejich právech.¹⁷²

Zákon byl vyhlášen dne 13. srpna 1947, kdy nabyl účinnosti.

4 OBDOBÍ LET 1948 - 1950

4.1 Další vlna znárodňování

Další vlna rozsáhlého znárodňování podniků proběhla po Únoru 1948 a samo znárodnění se nepochybně stalo základním symbolem nového režimu.

22. února se požadavek dalšího znárodnění objevil jako ústřední heslo na celostátním sjezdu závodních rad a odborových organizací a Gottwaldova vláda jej poté

¹⁷⁰ Soukup, L.: „Lex Schwarzenberg“ – Mimořádný případ vyvlastnění nemovitého majetku v roce 1947, in.: Pocta Jánů Gronského, s. 83.

¹⁷¹ Bylo přiznáno, že kníže Schwarzenberg přihlášení k německé národnosti při sčítání obyvatelstva v roce 1930 sám nevyplňoval. Přihlášení za něj vyplnil jakýsi úředník, protože kníže Schwarzenberg zrovna nebyl přítomen. Podstatné je však také to, že podle dekretů se nekonfiskoval majetek těm osobám německé (i maďarské) národnosti, jež se aktivně účastnily boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky. A Adolf Schwarzenberg, jak bylo řečeno již výše, český národ v boji proti nacismu podporoval.

¹⁷² Soukup, L.: „Lex Schwarzenberg“ – Mimořádný případ vyvlastnění nemovitého majetku v roce 1947, in.: Pocta Jánů Gronského, s. 83.

zařadila do svého „Akčního programu“. V období od 28. dubna do konce roku 1948 pak Národní shromáždění přijalo sérii znárodnovacích zákonů. Mezi nimi byly jednak novelizace několika původních znárodnovacích dekretů z roku 1945 a jednak byla vydána řada dalších zákonů, které rozšířily znárodnění i na střední a malé podniky a dokonce i na obchod a živnosti. Na základě těchto zákonů došlo k znárodnění průmyslových a potravinářských závodů s více než 50 zaměstnanci (výjimečně i pod tuto hranici), pokud takového počtu dosáhly kdykoli po 1. lednu 1946. Počet zaměstnanců však nehrál roli, pokud se jednalo o podniky, na nichž byl „veřejný zájem“ či z oblastí klíčových pro národní hospodářství. Tyto podniky se znárodněly všechny. Jednalo se zejména o velkoobchodní podniky, veřejnou dopravu, přírodní léčivé zdroje, zahraniční obchod a mezinárodní zasilatelství.¹⁷³

Národní podniky usilovaly o úplnou likvidaci soukromého sektoru, tedy svého konkurenta, a vynucovaly si zestátnění podniků i pod hranici 50 zaměstnanců, zakotvenou v zákoně i v ústavě.

Koncem roku 1948, kdy byl téměř dokončen převod průmyslových konfiskátů do vlastnictví národních podniků, se soukromý sektor ve výrobě zredukoval na 3 848 podniků s 48 342 zaměstnanci, to bylo 3,5 % všech pracovníků v průmyslu.

Zkrátka byli režimem zlikvidováni i živnostníci, soukromé řemeslo a maloobchod.

¹⁷³ Kuklík, J.: Vývoj československého práva v letech 1945 – 1989, s. 129.

4.1.1 Zákony č. 114 a 115/1948 Sb. z 28. dubna 1945, měnící dekrety prezidenta republiky č. 100 a 101/1945 Sb.

Zákon č. 114/1948 Sb., o znárodnění některých dalších průmyslových a jiných podniků a závodů a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků

Na základě tohoto zákona došlo k znárodnění zestátněním dalších průmyslových podniků uvedených v § 1 nad rámec dekretu č. 100/ 1945 Sb., a to k 1. lednu 1948.

Podle JUDr. L. Chalupy je toto zpětné znárodnění k 1. lednu 1948 třeba považovat za účinné, i když bylo provedeno způsobem odporujícím všeobecně uznávaným právním zásadám o zásadní nepřipustnosti pravé zpětné účinnosti. Dle jeho názoru byl tímto sledován pouze účel ekonomicko – účetní povahy (počátek kalendářního roku) a nikoliv tedy odejmout vlastnictví zpětně.¹⁷⁴

Podmínky pro znárodnění byly stanoveny velmi široce. Většina podniků se znárodňovala bez ohledu na počet zaměstnanců, jen v některých případech se braly v úvahu i kritéria výrobní kapacity. V tomto zákoně byla obsažena i zbytková klauzule, podle které byly znárodněny všechny ostatní podniky, pokud se na ně nevztahovaly jiné předpisy o znárodnění nebo o vyloučení ze znárodnění a pokud počet osob v podniku zaměstnaných dosáhl kdykoliv od 1. 1. 1946 50 osob. Zákonem znárodněné podniky a závody vyhlášoval ministr průmyslu v Úředním listu. Pokud šlo o náhradu za znárodněný majetek, odkazoval tento zákon na §§ 7 – 11 dekretu č. 100/1945 Sb. Náhrada se však neposkytovala za majetek, který náležel osobám odsouzeným za zločiny nebo přečiny spáchané do dne znárodnění vyjmenovaný v § 6 ods. 2.

Znárodňovací zákony nabyly účinnosti před Ústavou 9. května, z toho důvodu zaručovala ústava ochranu podnikům do 50 zaměstnanců jen ve „zbývajících“ oborech pro soukromé podnikání po účinnosti znárodňovacích zákonů.

¹⁷⁴ Chalupa, L.: K problematice znárodnění československého průmyslu, Právní rádce, roč. 2001, čís. 2, s. 20.

Zákonem č. 115/1948 Sb., o znárodnění dalších průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků tohoto oboru

Tímto zákonem byly znárodněny další průmyslové a jiné výrobní podniky v oboru potravinářském. Znárodnění bylo provedeno za obdobných podmínek jako u zákona č. 114/1948 Sb. I v tomto případě byla většina podniků znárodněna bez ohledu na počet zaměstnanců, jen v několika případech byla stanovena minimální výrobní kapacita.

4.1.2 Další znárodnovací zákony

Jedná se o zákony č. 118 – 126/1948 Sb., též z 24. dubna 1948. Úprava znárodnění byla v těchto zákonech zásadně obdobná úpravě v původním dekretu č. 100/1945 Sb. V úvodu byl obsažen seznam znaků, které určovaly, které podniky mají být znárodněny a také seznam výjimek. Následovalo zmocnění k jmenovitému vyhlášení seznamu znárodněných podniků v Úředním listě. Dále byl vypočten majetek, kterého se znárodnění týkalo a následovalo ustanovení o vstupu národního podniku do závazků znárodněného podniku. Všechny zákony obsahovaly též ustanovení o náhradě a nakonec ustanovení o samotných národních podnicích ustavených ze znárodněného majetku a jejich organizaci. V závěru se též nacházela trestní ustanovení proti těm, kdo by znárodnování mařili.

Znárodnovací zákony byly v praxi často překračovány a různými metodami podléhaly znárodnění i podniky s méně než 50 zaměstnanci nebo se hledaly záminky k ukončení jejich činnosti. To vedlo k tomu, že koncem roku 1948 již v Československu prakticky neexistovaly podniky s více než 20 zaměstnanci. Znárodněný sektor se podílel ze 70 % na tvorbě národního důchodu. V průmyslu představovaly znárodněné podniky 94 %.¹⁷⁵

¹⁷⁵ Kuklík, J: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s. 130.

K znárodnění velkoobchodních podniků došlo zákonem č. 118/1948 Sb., o organizaci velkoobchodní činnosti a o znárodnění velkoobchodních podniků. Velkoobchodní podniky, které nebyly znárodněny, musely zastavit svou činnost.

Podniky, které kdykoli od 1. 1. 1946 provozovaly zahraniční obchod (dovoz a vývoz zboží všeho druhu prováděný vlastním jménem na vlastní nebo cizí účet) nebo mezinárodní zasilatelství se staly předmětem znárodnění podle zákona č. 119/1948 Sb., o státní organizaci zahraničního obchodu a mezinárodního zasilatelství.

Zákonem č. 120/148 Sb., o znárodnění obchodních podniků s 50 nebo více činnými osobami, byly zpětně k 1. lednu 1948 znárodněny zestátněním podniky, které převážně obchodovaly se zbožím, pokud počet osob v podniku zaměstnaných nebo činných dosáhl kdykoliv od 1. ledna 1946 počtu 50 osob.

Zákonem č. 121/1948 Sb., o znárodnění ve stavebnictví, došlo k 1. lednu 1948 k znárodnění zestátněním těch podniků, které prováděly stavební práce a u nichž počet osob v podniku zaměstnaných nebo činných dosáhl kdykoliv od 1. ledna 1946 50 osob.

Také cestovní kanceláře se nevyhnuly znárodnění. Podle zákona č. 122/1948 Sb., o organizaci a znárodnění cestovních kanceláří, byly k 1. lednu 1948 znárodněny podniky provozující cestovní kanceláře a činnost cestovních kanceláří byla vyhrazena národním podnikům. Ostatní cestovní kanceláře, které nebyly znárodněny, musely zastavit svou činnost dnem, který určil ministr vnitřního obchodu vyhláškou v Úředním listě. Tímto dnem zanikla jejich oprávnění k provozování cestovních kanceláří.

Dále znárodnění zestátněním postihlo k 1. lednu 1948 podle zákona č. 123/1948 Sb., o znárodnění polygrafických podniků, ty podniky a závody, které způsobem mechanickým nebo chemickým vyráběly nebo rozmnožovaly tiskoviny a tiskopisy. Zde es měla uplatnit hranice 50 zaměstnanců.

Zákon č. 124/1948 Sb., o znárodnění některých hostinských a výčepnických podniků a ubytovacích zařízení, znárodněl zestátněním k 1. lednu 1948 tyto podniky, pokud počet osob v podniku zaměstnaných nebo činných dosáhl kdykoliv od 1. ledna 1946 50 osob.

Dalším ze znárodnovacích zákonů byl zákon č. 125/1948 Sb., o znárodnění přírodních léčivých zdrojů a lázní a o začlenění a správě konfiskovaného lázeňského majetku. Tímto byly zpětně k 1. lednu 1948 znárodněny zestátněním přírodní léčivé zdroje, lázeňský majetek a jiný majetek související s přírodními léčivými zdroji. Znárodnění se však nevztahovalo na majetek státu a na ten lázeňský majetek, který byl v den vyhlášení tohoto zákona ve vlastnictví nositelů veřejnoprávního sociálního pojištění. Znárodněním přírodních léčivých zdrojů nabyt stát výhradní právo s nimi nakládat. Za tyto přírodní léčivé zdroje se náhrada neposkytovala.

Na základě zákona č. 126/1948 Sb., o znárodnění některých šlechtitelských podniků, došlo ke dni jeho vyhlášení (3. června 1948) k znárodnění zestátněním podniků pro šlechtění osiva a sadby vyjmenované v § 1. V tomto případě však nešlo o určení znárodněných podniků podle obecných znaků, ale byl zde obsažen jmenný seznam 11 subjektů, na jejichž majetek se znárodnění vztahovalo, pokud byl v den vyhlášení tohoto zákona používán k šlechtění osiva a sadby nebo k uvádění do oběhu osiva a sadby uznaných odrůd. Majetkové podstaty byly začleněny do podniku Státní lesy a statky, který měl nadále provádět šlechtění a spravovat tento majetek.

Zákonem č. 185/1948 Sb., o zestátnění léčebných a ošetrovacích ústavů a organizací státní ústavní léčebné péče, který byl vydán v červenci 1948 přecházel k 1. lednu 1949 do vlastnictví státu majetek zdravotnických zařízení, ve kterých se poskytovala osobám nemocným nebo na zdraví ohroženým ústavní péče vykonávaná lékařem nebo za jeho dozoru odborně školenými pomocnými silami a záležející ve vyšetřování, léčení a ošetření. S výjimkou majetku svazků lidové správy příslušela, za majetek zestátněný podle tohoto zákona, náhrada, a to ve výši obecné ceny majetku, od které se odečetly podpory poskytnuté vlastníku nebo provozovateli nebo jejich právním předchůdcům z veřejných prostředků nebo z prostředků nositelů veřejnoprávního sociálního pojištění na stavební a nestavební investice.

V říjnu 1948 byl vydán zákon č. 249/1948 Sb. o zestátnění ústavů zemědělského a lesnického výzkumnictví a o jejich organizaci a správě a v prosinci 1948 pak zákon č. 311/1948 Sb. znárodnující některé dopravní podniky.

Vlastníkům znárodněných podniků se měla, jak už bylo řečeno, poskytovat náhrada. Rozšířil se však okruh osob, které na náhradu neměly nárok a v praxi k vyplacení náhrady československým občanům docházelo jen zcela výjimečně. A i když se stalo, že náhrada např. ze sociálních důvodů vyplacena byla, provedením peněžní reformy z roku 1953 byla znehodnocena.¹⁷⁶

JUDr. L. Chalupa se k této skutečnosti také vyjádřil v jednom ze svých článků. Zde se zmiňuje o tom, že stát velmi často jaksi „opomněl“ vydat nezbytně nutné prováděcí předpisy o ocenění vyvlastněného majetku, formy a způsobu vyplacení náhrady, jakož i o orgánu, který má náhradu vyplatit nebo tyto předpisy zrušil bez nahrazení jinými. Toto pak mělo např. za následek nemožnost vydání výměrů o náhradě a tím i vyplacení jakékoli náhrady za znárodnění provedené v letech 1945 – 1951. Jednalo se zejména o nevyplacené náhrady za znárodnění provedené právě podle všech výše zmíněných znárodnovacích zákonů, ale i znárodnovacích dekretů č. 100 – 104/1945. Sb. Za tato nevydání prováděcích předpisů vždy odpovídá stát. Československý stát tedy odpovídá za to, že znemožnil, aby tato náhrada byla původním vlastníkům vyplacena. Podle JUDr. L. Chalupy tato náhrada není dosud splatná: *„Pokud právní předpis, na základě kterého došlo k vyvlastnění nebo omezení vlastnického práva, výslovně váže výši a vyplacení (splatnost) náhrady za vyvlastnění na vydání rozhodnutí správního orgánu či soudu, nemůže dojít k promlčení nároku na náhradu za vyvlastnění do doby vydání rozhodnutí, např. výměru, a to i po velmi dlouhé době. Lze ji zažalovat včetně ušlého zisku za dobu i 50 let.“*¹⁷⁷

Protože nedošlo k vydání náhrad, které bez jakékoli pochybnosti původním majitelům náležely, jednoznačně zde můžeme mluvit o majetkových křivdách státu vůči vlastním občanům české a slovenské národnosti.

¹⁷⁶ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s. 130.

¹⁷⁷ Chalupa, L.: Vyvlastnění a nicotnost správních aktů, Právní rozhledy, č. 3/2000, s. 90.

4.2 Druhá pozemková reforma

21. března 1948 byl Klementem Gottwaldem přednesen na schůzi Ústavodárného Národního shromáždění program nové pozemkové reformy, který připouštěl jako nejvyšší možnou výměru půdy v soukromém vlastnictví jednotlivce nebo společně hospodařící rodiny 50 ha. Došlo též k přijetí řady zemědělských zákonů, jimiž byl definitivně prosazen Hradecký program (viz výše v kapitole o revizi první pozemkové reformy).¹⁷⁸

Jedním z přijatých zákonů byla novela revizního zákona – zákon č. 44/1948 Sb. o změně a doplnění zákona o revizi pozemkové reformy. Zákon rozlišoval dvě kategorie vlastníků. Vlastníkům první kategorie, kterou představovali majitelé půdy o výměře od 50 – 250 ha půdy, zmenšil jejich pozemkové vlastnictví na výměru 50 ha veškeré půdy. Oněch 50 ha půdy totiž představovalo maximum, které mohlo být ve vlastnictví jednoho soukromého vlastníka, přičemž podmínkou současně bylo, aby vlastník na této půdě osobně hospodařil. Jinak byla půda beze zbytku vykoupena. U druhé kategorie vlastníků nebyla rozhodující výměra půdy, ale to, zda vlastník na svých pozemcích sám hospodaří, nebo zda je dal do pronájmu jiné osobě. Soupisové povinnosti pak podléhaly všechny propachtované zemědělské objekty. Důsledně se zde tedy uplatňovala zásada, že půda patří těm, kdo na ní pracují.

Nejdůležitějším ze zákonů byl však zákon č. 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě (zákon o trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě).

Podle zásady stanovené v § 1, že „půda patří těm, kdo na ní pracují“ se nuceně vykupovala veškerá půda výkonných zemědělců převyšující výměru 50 ha (započítávala se i půda rodinných příslušníků) a také veškerá půda nepatřící výkonným zemědělcům, tedy půda, na které její vlastníci trvale nepracovali nebo která se nacházela ve vlastnictví právnických osob, a to bez ohledu na výměru. V tomto druhém případě si vlastník mohl na základě své žádosti ponechat 1 ha půdy, do něhož se ale započítávaly i zastavěné plochy.

¹⁷⁸ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s. 196.

Bez ohledu na výměru, ovšem též s výhradou 1 ha půdy pro vlastníka, se vykupovala i tzv. půda spekulativní. Jednalo se o půdu vlastníka – nezemědělce, již nabyt koupí, ale od té doby ji neobhospodařoval, a tak ji dlouhodobě pronajímal.

Nucený výkup představoval zvláštní druh vyvlastnění za náhradu, přičemž se počítalo s přidělem takto získané půdy.¹⁷⁹

U jednotlivců povinnému výkupu nepodléhala půda:

a) těch zemědělců, kteří na ní nemohli pracovat pro okolnosti na jejich vůli nezávislé (stáří, nezletilost, nemoc atd.)

b) těch, kteří se odborně připravovali na výkon zemědělského povolání

c) těch, kteří půdu nabyli od rodičů nebo prarodičů - zemědělců, na půdě zatím nepracovali, ale začli do jednoho roku od nabytí účinnosti zákona nebo od dosažení zletilosti

d) těch, kteří půdu nabyli od rodičů nebo prarodičů a ti na ní dále pracovali

e) výkonných zemědělců, kteří dočasně pobývali v zahraničí

f) dělníků, živnostníků, veřejných a soukromých zaměstnanců do 2 ha

g) do 4 ha, jejíž výnos vlastníci prokazatelně potřebovali k doplnění svých nedostačujících příjmů.¹⁸⁰

Ohledně právnických osob byla z výkupu vyloučena půda státních podniků, svazků územní samosprávy a svazů zemědělců, půda zemědělských družstev a půda sloužící účelům obecně prospěšným nadacím nebo zařízením sociální nebo zdravotní péče, půda jiných zemědělských družstev než výrobních a dále půda národních a šlechtitelských podniků.¹⁸¹

¹⁷⁹ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s. 197.

¹⁸⁰ § 1, odst. 4 a odst. 5 zákona č. 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě.

¹⁸¹ § 2, odst. 1 zákona č. 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě.

Půda sloužící k vydržování duchovních u státem uznaných církví a náboženských společností mohla být se souhlasem místních rolnických komisí ponechána původnímu vlastníku, a to až do výměry 30 ha.¹⁸²

Podle § 6 odst. 1 byl vlastník oprávněn vybrat si, kterou půdu (ovšem pouze průměrné hodnoty) si do přípustné výměry ponechá, přičemž mu měl být podle možnosti ponechán souvislý hospodářský celek, ale zároveň nesměl být ohrožen veřejný zájem. Ve svém výběru byl však přecejen omezen ustanovením § 10 odst. 1, který předpokládal v této věci dohodu vlastníka s místní rolnickou komisí v součinnosti s místním sdružením jednotného svazu zemědělců. Výměr o výkupu pak vydával okresní národní výbor. Pokud však k dohodě nebo schválení nedošlo, byla věc předložena národnímu výboru k rozhodnutí o výkupu.

Vlastník půdy přesahující stanovenou maximální výměru, byl povinen provést soupis své půdy, spolu s právy na ní vázajícími. Spolu s tímto soupisem mohla dotyčná osoba podat i odůvodněné námitky, pokud se domnívala, že nejsou splněny předpoklady pro výkup. Za nesplnění povinností spojených se soupisem půdy pak zákon v § 25 stanovil sankce, a to od pokuty do 50 tisíc korun v případě stanoveného přestupku až po případné 6 – ti měsíční vězení.

Výpověď z hospodaření na vykoupené půdě dávalo ministerstvo zemědělství s nejméně tříměsíční výpovědní dobou, a to tak, aby se převzetí půdy uskutečnilo po sklizni (§ 12). Výpověď bylo možno učinit též všeobecně formou veřejné vyhlášky, přičemž za den doručení se považoval den vyvěšení. Proti výpovědi zákon nepřipouštěl žádný opravný prostředek.

U půdy, která se měla stát předmětem výkupu, platila nadále až do konečného výkupu dispoziční omezení podle § 13, neboť k převodu vlastnického práva mezi živými, reálnému rozdělení, propachtování, ale i k smluvnímu a exekučnímu zatížení bylo třeba souhlasu ministerstva zemědělství. Pro případ, že by se někdo chtěl těmto ustanovením vyhnout, byla všechna tato jednání učiněná v období po 4. dubnu 1947 do

¹⁸² § 1, odst. 3 zákona č. 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě.

účinnosti zákona prohlášena za neplatná (pokud ovšem nebyla dodatečně ministerstvem zemědělství schválena).

Až do doby odevzdání vykoupené půdy přídělcům ji spravoval Národní pozemkový fond při ministerstvu zemědělství. K provedení přídělového řízení pak bylo příslušné ministerstvo zemědělství, které tak činilo v součinnosti s rolnickými komisemi.

Pokud si vykoupenou půdu neponechal ve svém vlastnictví stát, přidělovala se do vlastnictví oprávněných uchazečů o příděl určených § 16¹⁸³. Tito uchazeči museli prokázat splnění obdobných podmínek jako uchazeči o půdu podle zákona o revizi pozemkové reformy¹⁸⁴.

Přednostní právo na příděl půdy mezi oprávněnými uchazeči náleželo drobným pachtýřům, kteří přidělovanou půdu dosud obdělávali, malozemědělcům a drobným pachtýřům poškozeným válkou, malým a středním zemědělcům, kterým byla půda vyvlastněna po 1. lednu 1930, výkonným zemědělcům, kteří po 1. lednu 1930 pozbyli svého majetku bez svého zavinění exekucním prodejem, pokud se tedy jednalo o tento majetek a krajanům vracejícím se do vlasti.¹⁸⁵

Po přidělení půdy přednostním uchazečům, mělo být dále uspokojeno co nejvíce uchazečů z řad držitelů nesoběstačných usedlostí, a to až do té výměry, aby se staly soběstačnými.

¹⁸³ Podle § 16, odst. 1 měla být půda přidělena:

- a) malozemědělcům (k doplnění jejich nesoběstačných usedlostí),
- b) drobným pachtýřům, zejména pokud šlo o příděl půdy jimi dosud obdělávané,
- c) zemědělským zaměstnancům, malozemědělcům a jiným osobám (k vytvoření zemědělských usedlostí),
- d) malým a středním zemědělcům, jimž byla po 1. lednu 1930 půda vyvlastněna na stavby cest, železnic nebo jiných objektů veřejného zájmu,
- e) obcím a okresům, jakož i jiným veřejnoprávními korporacím (pro účely veřejné, zejména pro plánovité provádění bytové péče) a obecně prospěšným stavebním a bytovým družstvům,
- f) zemědělským výrobním družstvům (k účelům společného hospodaření) a jiným zemědělským družstvům (pro potřeby jejich provozu),
- g) dělníkům, veřejným a soukromým zaměstnancům a maloživnostníkům do výměry nejvýše 0,5 ha (pro stavbu vlastního domu nebo na zřízení zahrádky nebo rozšíření provozních zařízení),
- h) na návrh příslušného ministra průmyslovým podnikům, pokud ji nutně potřebují ke svému řádnému provozu a rozvoji.

¹⁸⁴ Museli zejména prokázat, že jsou československými státními občany a dále, že jak oni, tak i jejich rodinní národně a státně spolehliví - § 16, odst. 3 zákona č. 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě.

¹⁸⁵ Viz § 16, odst. 5 zákona č. 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě.

Pokud půda nebyla přidělena podle dekretů prezidenta republiky č. 12 a 28/1945 Sb. (příp. podle nařízení č. 102/1945 Zb. nar. SNR) mohla být přidělena i těm uchazečům, kteří v obci, kde se půda nacházela neměli, trvalé bydliště.

Přidělená půda přecházela do vlastnictví přidělce dnem převzetí držby. Samotným přidělcům pak byly opět zákonem uloženy určité povinnosti. Jednak byli omezeni v dispozici s přidělenou půdou, jednak měli na půdě pracovat osobně a s péčí řádného hospodáře. (§ 17)

Proti rozhodnutím správních orgánů ohledně výkupu a přidělu půdy bylo připuštěno podání odvolání.

Za vykoupenou půdu měla příslušet podle zákona náhrada ve výši průměrné obecné ceny půdy za posledních 10 let snížené o 20 procent. Ta se však vyplácela na vázané účty a o výplatě z nich rozhodovalo ministerstvo zemědělství jen ve zvláštních, zejména sociálních případech.

Do počátku května 1951 (reforma probíhala od roku 1949) došlo k vykoupení více než 250 000 ha půdy, přičemž 214 000 ha půda z toho tvořila půda zemědělská. Celkem 42,1 % půdy získaly státní statky a státní lesy, JZD pak získalo 34,6 % půdy. Drobní přidělci získali 3,6 % a 19,7 % pak připadlo ostatním kategoriím oprávněných osob.¹⁸⁶

4.3 Kolektivizace zemědělství v ČSR

V červenci 1948 došlo k centralizaci družstevního hnutí zřízením Ústřední rady družstev (dále URD), kdy existující i nově vznikající družstva musela být URD podřízena. Tím byla umožněna přímá státní a tedy i stranická ingerence do družstevního sektoru. Současně byly zrušeny dosavadní družstevní svazy. Všechna družstva musela být pod URD povinně sdružena a řídit se jejími usneseními. Nová družstva nemohla být zakládána bez souhlasu ÚRD, která byla také oprávněna podat příslušnému ministru

¹⁸⁶ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s. 200.

návrh na zrušení nebo pozastavení činnosti družstva např. i z důvodu veřejného zájmu. Stát dále posílil své postavení v rámci zemědělství v květnu 1948, kdy znárodnil podniky pro šlechtění osiva a sadby a zemědělské a lesnické výzkumné ústavy.¹⁸⁷

Na podzim roku 1948 vedení KSČ rozhodlo, že je nutné československé zemědělství přetvořit podle socialistického modelu kolektivizace a velkovýroby přesným napodobením sovětského vzoru. Upustilo se tak od slibů o specifické československé cestě k socialismu. V listopadu 1948 na zasedání ÚV KSČ K. Gottwald formuloval postup, kterým měla být dosažena socializace venkova, a to zřízením státních traktorových stanic a společných výkrmů, podporou družstevnictví sovětského typu a zbavením vlivu „venkovských boháčů“. Družstevnictví mělo být prostředkem k přechodu k „socialistické velkovýrobě“ v zemědělství. Jako organizační formu zemědělského družstevnictví schválila KSČ v prosinci 1948 Jednotná zemědělská družstva (dále JZD). Zákon č. 69/1949 Sb. o jednotném zemědělském družstvu byl schválen 23. února 1949 a stal se hlavním základem kolektivizace.¹⁸⁸

Zákon č. 69/1949 Sb. o jednotném zemědělském družstvu:

Účelem zákona bylo odstranit roztržičnost různých druhů družstevnictví v zemědělství. Pokud v obci již existovalo jedno nebo více družstev s předmětem činnosti stanoveným pro JZD, musela se přetvořit, příp. splýnout v jedno JZD. Zákon se však nevztahoval na družstva spotřební, řemeslnická, živnostenská a bytová. JZD měla být zakládána na základě dobrovolnosti a disponovala právní subjektivitou. Předmět činnosti JZD byl zákonem vymezen široce jako plnění a rozvíjení zemědělského družstevnictví (např. zcelovat pozemky, podporovat mechanizaci a zemědělskou výrobu). JZD byla oprávněna uzavírat smlouvy o výrobě, výkupu a dodávce zemědělských výrobků i jménem ostatních zemědělců v obci. Zákonem byl též upraven proces vzniku JZD, jeho orgánů, nabývání a pozbývání členství a způsob hospodaření.¹⁸⁹ JZD se stala součástí Ústřední rady družstev, která měla upravit

¹⁸⁷ Soukup, L.: Kolektivizace zemědělství v ČSR – právní a protiprávní povaha. In: Malý, K. a Soukup, L.: Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989, s.458.

¹⁸⁸ Kuklík, J.: Vývoj Československého práva 1945 – 1989, s 203.

¹⁸⁹ Zákon výslovně stanovil, že pro JZD neplatí ustanovení předchozích zákonů o družstvech, ani obchodní zákoník.

podrobněji působnost, organizaci JZD, nabývání a pozbývání členství apod. ve Vzorových stanovách JZD, protože zákon řadu těchto důležitých otázek neřešil. Tyto Vzorové stanovy JZD spolu s Jednacím řádem JZD byly vydány na počátku března 1949.

V mnoha zakládaných družstvech tvořili většinu členů větší sedláci. Komunistické vedení státu řešilo problém, jak očistit družstva od těchto třídních nepřátel – „vesnických boháčů“ a především, jak získat jejich půdu. I tyto otázky byly řešeny koncem ledna 1950 na konferenci zástupců JZD. byl ujednáán přechod družstev ke společnému obdělávání půdy. Masové vysídlování velkých sedláků nebylo z obavy negativní reakce menších rolníků schváleno. Takový postih se měl tedy uplatňovat v jednotlivých případech a se souhlasem drobných a středních rolníků. Kuriózní však byla skutečnost, že kolem 6 600 členů KSČ vlastnilo usedlosti větší než 15 hektarů a řadilo se tak mezi velké sedláky. Jejich zapojení do združstevňování tedy začalo být vázáno na stranické prověrky, které je měly z JZD odstranit.¹⁹⁰

Podle stupně společného hospodaření a rozdělování důchodů se JZD členila do 3 typů. První typ JZD zavedl společný osev při zachování mezi jednotlivých pozemků, sklizeň si rozdělovali rolníci z každé parcely individuálně. V druhém typu zrušila družstva meze společných parcel a společně je obdělávala. Sklizeň se pak rozdělovala podle podílů vložené výměry pozemků. V posledním typu družstevníci hospodařili na společných pozemcích a úrodu si rozdělovali z větší části podle vykonané práce a zbytek podle vložené výměry pozemků.

V říjnu 1950 přešla působnost ÚRD na ministerstvo zemědělství a jeho Hlavní správu JZD a na zemědělské referáty KNV a ONV s cílem posílit vliv ústředních orgánů státní správy, především tedy ministerstva zemědělství, v oblasti zemědělství. Pro JZD se vytvořila nejen specifická organizační soustava, ale i právní úprava

¹⁹⁰ Soukup, L.: Kolektivizace zemědělství v ČSR – právní a protiprávní povaha. In: Malý, K. a Soukup, L.: Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989, s. 462.

vznikajícím zemědělskodružstevním právem. Postupně tak byl institucionalizován státní monopol na zemědělské družstevnictví.¹⁹¹

Stát zasáhl také do vlastnických práv družstev k zemědělským strojům, když bylo oběžníkem ministerstva zemědělství stanoveno, že určité mechanizační prostředky mohou být výlučně ve státním vlastnictví. Družstva i jednotlivci museli vyjmenované stroje odprodat státním traktorovým stanicím. Stát podporoval hmotné vybavení JZD bezplatným přidělováním budov konfiskovaných podle dekretů prezidenta republiky č. 12 a 108/1945 Sb.

Přelom let 1950/1951 přinesl jednak požadavek urychlení kolektivizace, jednak požadavek na zakládání čtvrtého typu JZD se společnou rostlinnou a živočišnou výrobou, vytvářením nedělitelných fondů JZD a s odměňováním podle tzv. pracovních jednotek, tedy bez ohledu na původně vloženou půdu. Jednotlivým členům sice zůstávala půda v jejich vlastnictví, avšak JZD k ní získalo uživatelské právo.¹⁹²

Urychlení kolektivizace mělo napomoci vylučování vesnických boháčů z družstev (osoby vlastníci více než 15 ha půdy) a rozsáhlé vystěhovávání vytypovaných sedláků z jejich domovů. Veřejnost měla být přesvědčena, že právě tito „boháči“ stojí za nedostatkem potravin, zejména masa. Politické procesy s vybranými velkými vlastníky či odpůrci kolektivizace měly zastrašit oponenty. Kromě trestní represe došlo ve vztahu k těmto „boháčům“ k dalšímu omezení vlastnických práv k půdě, kdy ji prakticky nešlo prodat a k jejímu převodu či pronájmu byl třeba souhlas ONV. K převodům mezi soukromými osobami a družstvy či družstvy navzájem mohlo dojít jen výjimečně a se souhlasem ministerstva zemědělství.

Povinnost smluvního výkupu zemědělských výrobků byla v dubnu 1951 vztažena i na i na malá hospodářství do 2 ha půdy a také došlo k všeobecnému zvýšení dodávek.¹⁹³

¹⁹¹ Soukup, L.: Kolektivizace zemědělství v ČSR – právní a protiprávní povaha. In: Malý, K. a Soukup, L.: Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989, s.464.

¹⁹² Kuklík, J.: Vývoj Československého práva 1945 – 1989, s 208.

¹⁹³ Zemědělci byli ve velkém stěhování a trestání pro přestupky i trestné činy neplnění výkupních závazků vůči státu, „černé porážky“ hospodářských zvířat a vykonstruovanou protistátní činnost. V období od 1.

Bohatší sedláci byli vylučováni z účasti na správě veřejných záležitostí, jejich děti ze zemědělských škol. Na podzim 1951 pak byla vůči soukromě hospodařícím zemědělcům a zejména větším pozemkovým vlastníkům zahájena tzv. Akce K – Akce kulak, kdy byly vydány směrnice¹⁹⁴ s cílem zajistit, že budou ve zvýšené míře vyslovovány tresty propadnutí majetku a zákazu pobytu v dosavadním bydlišti, které se měly vztahovat i na rodinné příslušníky. Došlo tak k hrubému porušení svobody pobytu garantovaného Ústavou 9. května 1948. Toto ustanovení postihlo více než 1 800 rodin.¹⁹⁵

V polovině února roku 1953 byly schváleny nové Vzorové stanovy JZD. Vztahovaly se na družstva třetího a čtvrtého typu a především stanovily povinnost rolníka při vstupu do JZD sdružit veškerou půdu a odevzdat i ostatní nemovitý a movitý majetek podle potřeb družstva. Vložené pozemky zůstávaly v jejich soukromém vlastnictví, ale JZD k nim získalo užívací právo. Dále zde byla stanovena povinnost družstev rozorát meze a vytvořit velké lány jako základ pro společné užívání půdy. Družstva byla plně podřízena státnímu plánování. Za členy nesměli být přijati kulaci. Stanovy také upravily vyloučení a vystoupení člena z družstva.

Za účelem zejména získat nové členy a také změnit způsob odměňování za práci v JZD byly v březnu 1957 na III. celostátním sjezdu JZD změněny Vzorové stanovy. V roce 1959 pak počet členů v JZD dosáhl 12 560, což oproti roku 1954 znamenalo zdvojnásobení.¹⁹⁶

V důsledku této násilné kolektivizace došlo v zemědělství k hluboké krizi. Zemědělská výroba dosáhla v roce 1953 jen 88 % předválečné úrovně.¹⁹⁷

srpna 1950 do konce března 1951 bylo celkem potrestáno 48 485 zemědělců (39 % uložených trestů). Více viz Soukup, L.: Kolektivizace zemědělství v ČSR – právní a protiprávní povaha. In: Malý, K. a Soukup, L.: Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989, s.466.

¹⁹⁴ Směrnice ministrů vnitra, národní bezpečnosti a spravedlnosti „o uspořádání některých poměrů rodinných příslušníků odsouzených vesnických boháčů.

¹⁹⁵ Kuklík, J.: Vývoj Československého práva 1945 – 1989, s 210.

¹⁹⁶ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s 217.

¹⁹⁷ Šulc, Z.: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu 1945 – 1995, s. 21.

4.4 Ústava 9. května (ústavní zákon č. 141/1950 Sb.)

Jak už z předchozího textu vyplývá, v roce 1945 vyhráli parlamentní volby komunisté a předsedou vlády se stal Kl. Gottwald. V takzvaném Budovatelském programu jeho vlády bylo mimo jiné vytyčeno i přijetí nové ústavy, která však měla být postavena na poněkud jiných základech než ústava prvorepubliková. Do února 1948 však byly vypracovány pouze návrhy.¹⁹⁸

Návrh ústavy, který byl dne 9. května 1948 ve Vladislavském sále Pražského hradu jednomyslně přijat hlasy 246 přítomných poslanců, odpovídal v podstatě návrhům KSČ. Prezident republiky dr. Edvard Beneš odmítl ústavu podepsat a abdikoval. Ústavu tedy podepsal až Klement Gottwald. Ústava 9. května 1948 byla přijata jako ústavní zákon č. 150/1948 Sb. Členila se na prohlášení, 12 článků a na podrobná ustanovení ústavy, tvořená 10 kapitolami se 178 paragrafy. V Preambuli, kde bylo stanoveno, že československý lid je „pevně rozhodnut vybudovat osvobozený stát jako lidovou demokracii, která nám zajistí pokojnou cestu k socialismu“,¹⁹⁹ se již odrážela ideologie nového režimu.

Tato ústava formálně v mnohém navazovala na předchozí Ústavní listinu z roku 1920, avšak v praxi byla od počátku své platnosti porušována.

Vlastnických vztahů se týkal článek XII. a kapitola osmá upravující hospodářské zřízení.

4.4.1 Článek XII.

Ústava zde v odst. 1. stanovila základy hospodářské soustavy tehdejšího Československa. Byly jimi „*znárodněné nerostné bohatství, průmysl, velkoobchod a*

¹⁹⁸ Schelle, K., Kadlecová, M., Veselá, R., Vlček, E.: Dějiny českého soukromého práva, s. 108.

¹⁹⁹ Preambule, Ústava 9. května 1948.

peněžnictví“ a dále vlastnictví půdy podle zásady „půda patří tomu, kdo na ní pracuje“ a „ochrana drobného a středního podnikání a nedotknutelnost osobního majetku“²⁰⁰.

Národní hospodářství mělo podle odst. 2. sloužit lidu, což mělo být zabezpečeno řízením hospodářské činnosti státem prostřednictvím jednotného hospodářského plánu. Právě tohoto ustanovení spolu s prohlášením preambule ústavy („chceme dojít k společenskému řádu, v němž bude úplně odstraněno vykořisťování člověka člověkem – k socialismu“), zněním § 164 ústavy (plnění úkolů jednotného hospodářského plánu a povinnost přizpůsobení hospodářské činnosti jednotnému hospodářskému plánu) a uplatňování interpretačních pravidel § 171 ústavy (ústava platí jako celek a při výkladu jednotlivých ustanovení „je třeba vycházet z ducha tohoto celku a ze zásad, na kterých je založen“) bylo v padesátých letech využíváno k zdůvodňování rozsáhlých zásahů do vlastnických vztahů, a to v přímém rozporu s jednotlivými ustanoveními Ústavy 9. května.²⁰¹

Zvláštní význam pak měla kapitola osmá ústavy věnovaná hospodářskému zřízení. Vycházela přitom z existence tří hospodářských sektorů a jim odpovídajících forem vlastnictví.

4.4.2 Kapitola osmá – Hospodářské zřízení

Z § 146, ve kterém se stanovilo, že výrobní prostředky jsou buď národním majetkem nebo majetkem lidových družstev, anebo jsou v soukromém vlastnictví jednotlivých výrobců, vyplývaly 3 formy vlastnictví, které Ústava zakotvovala, a to státní, družstevní a soukromé.

V ústavě se v podstatě odrazil stav po dvou vlnách znárodnění. Podle ústavy byly národním majetkem zejména hospodářské hodnoty znárodněné podle ustanovení

²⁰⁰ Článek XII., odst. 1, Ústava 9. května 1948.

²⁰¹ Gronský, J.: Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II/B. (1948 – 1968), s. 16.

zvláštních zákonů a rovněž jakýkoli veřejný statek, který slouží veřejnému prospěchu.²⁰²

Taxativně byl pak národní majetek vypočten v § 148, zahrnoval: nerostné bohatství a jeho těžba; zdroje a energetické podniky; doly a hutě; přírodní léčivé zdroje; výroba předmětů sloužících zdraví lidu; podniky čítající alespoň 50 zaměstnanců nebo osob v nich činných, nejde-li o podniky lidových družstev; banky a pojišťovny, veřejná doprava železniční a pravidelná doprava silniční a letecká; pošta, veřejný telegraf a telefon; rozhlas, televize a film.

Národní majetek byl zásadně v rukou státu, byl tedy státním vlastnictvím, přičemž ty části národního majetku, které nebyly celostátního významu a sloužily veskrze nebo převážně obyvatelstvu některého správního celku (obce, okresu, kraje), mohly být svěřeny do rukou svazků lidové správy, tj. národním výborům. Jednalo se o komunální vlastnictví.²⁰³

Podle § 150 spravoval stát národní majetek přímo nebo prostřednictvím národních podniků. Spravovat majetek přímo znamenalo spravovat jej státními orgány, které nemají samostatnou právní subjektivitu. Ohledně národních podniků však ústava v § 155 zakotvila nelogická ustanovení. Podle ods. 2 měly být národní podniky samostatnými právními osobami. Tentýž paragraf však ve svém odst. 1 o národních podnicích hovořil jako o části národního majetku a jako takové je podřídil vrchnímu vedení a doзору státu. Národní podniky tak byly v jednom paragrafu označeny zároveň za předmět i subjekt vlastnictví. Tuto situaci napravil až zákon č. 103/1950 Sb. o národních podnicích, podle něhož byl národní podnik určen správcem národního majetku, jehož vlastníkem byl stát.

Ústava 9. května připouštěla a v určitém rozsahu i chránila soukromé vlastnictví výrobních prostředků v průmyslu i zemědělství. Předmět soukromého vlastnictví byl však velmi omezený. V § 151 odst. 1 se pouze zaručovalo soukromé vlastnictví drobných a středních podniků do 50 zaměstnanců a § 159 doplnil, že nejvyšší přípustná výměra půdy, která smí být v soukromém vlastnictví jednotlivce nebo spoluvlastníků

²⁰² § 147, Ústava 9. května 1948.

²⁰³ § 149, odst. 1., 2., Ústava 9. května 1948.

nebo společně hospodářící rodiny, je 50 hektarů. V odst. 2. téhož paragrafu se pak stanoví, že soukromé vlastnictví půdy do výměry 50 ha je u zemědělců, kteří na ní sami pracují, zaručeno.

Osobnímu vlastnictví se pak věnoval pouze § 158 odst. 2., který prohlásil osobní majetek občanů nedotknutelný, přičemž za osobní majetek považoval zejména předměty domácí a osobní spotřeby, rodinné domky a úspory nabyté prací, jakož i dědické právo na ně.

Příznačná pro tehdy se formující vlastnickou soustavu byla rovněž diferenciovaná ochrana jednotlivých forem vlastnictví, kdy nejširší ochrana byla pochopitelně poskytnuta vlastnictví státnímu.

Kapitola osmá ústavy nebyla formálně měněna a doplňována. Velké množství právních předpisů – z toho jen velmi malá část zákonů a naopak velký počet vládních a ministerských nařízení a vyhlášek – však podstatným způsobem fakticky měnilo a deformovalo ústavní řád, a to zejména pokud jde o §§ 158 a 159, týkající se soukromého vlastnictví středních podniků do 50 zaměstnanců a soukromého vlastnictví půdy do 50 hektarů, což mělo být podle ústavy „zaručeno“.

Nemalou úlohu tu vedle legislativní a administrativní zvuře sehrál i zmíněný „interpretační“ § 171.

Omezení hospodářské soutěže a tím pádem omezení svobodného nakládání s majetkem v oblasti podnikání způsobil již v úvodu zmíněný § 164 o jednotném hospodářském plánu, jímž stát řídil veškerou hospodářskou činnost. Tomuto hospodářskému plánu byly povinny přizpůsobit svou hospodářskou činnost všechny fyzické a právnické osoby, přičemž úkoly, které každému z plánu případnou museli vykonávat svědomitě a hospodárně. Jednotný hospodářský plán se vyhlášoval zákonem.

Úprava vyvlastnění se shodovala s § 109 odst. 1 Ústavy z roku 1920²⁰⁴. Podle § 9 odst. 1 šlo soukromé vlastnictví omezit jen zákonem. Vyvlastnění bylo možné jen na

²⁰⁴ Zákon č. 121/1920 Sb., kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky

základě zákona a za náhradu, nebylo – li zákonem stanoveno, že se náhrada dávat nemá (§ 9 odst. 2).

Od účinnosti ústavy pozbyly platnosti všechny předpisy odporující ústavě a zásadám lidově demokratického zřízení (§ 173 odst. 2 ústavy). Ostatní předpisy občanského zákoníku musely být podle § 171 odst. 3 ústavy vykládány vždy v souladu s ústavou.

4.5 Občanský zákoník z roku 1950 (zákon č. 141/1950 Sb.)

4.5.1 Příprava nového občanského zákoníku

Změna politického systému, vyhlášení Ústavy 9. května, ale také změny v ekonomické struktuře společnosti po roce 1945 (zejména znárodnění klíčového průmyslu), které ovlivnily i právní formu majetkových vztahů – to vše vytvořilo nutnost změn v oblasti občanského práva. Začalo se požadovat vypracování nového občanského zákoníku, který by odpovídal změněným poměrům.

A tak v červnu 1948 na zasedání UV KSČ vyhlásil Kl. Gottwald nutnost zavést nový právní řád, který *„by pomohl upevnit a rozvíjet výsledky politického vítězství“*. Dále pravil, že *„je třeba zlikvidovat nemožný stav, kdy u nás platí zákony z doby Marie Terezie“*. Stejná prohlášení se opakovala i na IX. sjezdu KSČ v roce 1949. Vypracováním osnov nových zákonných předpisů bylo usnesením vlády ze dne 7. července 1948 pověřeno ministerstvo spravedlnosti, které tak mělo učinit do 1. září 1950. Vláda tak uskutečňovala svůj program vyhlášený 1. června 1948. Základní směrnicí pro novou úpravu občanskoprávních vztahů se stala již zmíněná Ústava 9. května, jejíž základní článek číslo XII. a kapitola 8, o hospodářském zřízení, stanovily hlavní zásady, které mělo občanské právo dále provádět. Občanský zákoník byl přijat

25. října 1950 jako zákon č. 141 s účinností od 1. ledna 1951. Jeho schválením byla dovršena tzv. právní dvoutletka.²⁰⁵

Přijetím nového občanského zákoníku z roku 1950 došlo k unifikaci občanského práva na celém území Československé republiky.

Charakter i obsah nového občanského zákoníku byl samozřejmě poplatný době, ve které vznikal a určen programem komunistické strany.

4.5.2 Právní úprava

Zákon č. 141/1950 Sb. však ústavní úpravě (včetně úpravy vlastnického práva) nakonec úplně neodpovídal. (V mezidobí mezi účinností ústavního zákona č. 150/1948 Sb, tj. 9. 6. 1948 a účinností zákona č. 141/1950 Sb, tj. 1.1. 1951 stále pro oblast občanských vztahů platil obecný zákoník občanský z roku 1811)

Občanský zákoník z roku 1950 se dělil na šest částí, přičemž úprava vlastnického práva se nacházela v hlavě sedmé části třetí. Těžiště této úpravy pak tvoří zejména ustanovení §§ 100 – 106: "Druhy vlastnictví" a dále též §§ 107 – 110: "Obsah vlastnického práva".

Občanský zákoník z roku 1950 vznikal za situace, kdy charakteristickým rysem tehdejší ekonomiky byla existence sektoru socialistického, malovýrobního a soukromého. Musel tedy všechny tyto různorodé a na zcela odlišných principech postavené ekonomické vztahy respektovat a dbát na to, aby jeho ustanovení byla použitelná v každém z nich.

²⁰⁵ Schelle, K., Kadlecová, M., Veselá, R., Vlček, E.: Dějiny českého soukromého práva, s. 109.

4.5.3 Pojetí vlastnictví

Základem nového občanského práva se stalo socialistické vlastnictví. Pokud šlo o vlastnictví jako takové, cíleně zde bylo rozbito jeho pojetí jako neomezeného právního panství vlastníka nad věcí a nahrazeno sovětským vzorem inspirovaným pojetím vlastnictví jakožto vztahu společenského, jako práva jednotlivce nebo kolektivu používat výrobních prostředků svou mocí a ve svém zájmu. Samotnou definici vlastnického práva však v občanském zákoníku nenajdeme.²⁰⁶

4.5.4 Obsah vlastnického práva a jednotlivé druhy vlastnictví

Pokud šlo o obsah vlastnického práva, občanský zákoník vycházel ze zásady obsažené již v ústavě, a to, že z vlastnictví plynou pro vlastníka nejen práva, nýbrž i povinnosti, a to především povinnost neškodit výkonem vlastnictví zájmu společnosti a usměrnit jeho výkon podle jednotného hospodářského plánu. Dokonce samotná důvodová zpráva k §§108 – 110 občanského zákoníku přímo uváděla, že těžiště úpravy obsahu vlastnického práva spočívá v ustanoveních o jeho omezení.²⁰⁷ Tento přístup vyplýval ze zásady, stanovené též v důvodové zprávě, že je potřeba, aby jedinec koordinoval a tím pádem tedy fakticky podřizoval své zájmy zájmům společnosti.²⁰⁸

Občanský zákoník, výrazně inspirovaný sovětskou úpravou, zakotvil tři druhy vlastnictví, a to tzv. socialistické, které mělo formu buď státního vlastnictví nebo vlastnictví družstevního (§ 101), osobní vlastnictví (§ 105) a vlastnictví soukromé (§ 106). Na rozdíl od Ústavy tedy již nehovořil o komunálním vlastnictví.

Novou záležitostí bylo použití ryze ekonomického kritéria členění věcí na výrobní prostředky a spotřební předměty (resp. prostředky osobní spotřeby). Právě na základě výrobních prostředků se rozlišoval privilegovaný druh vlastnictví – ono tzv.

²⁰⁶ Dvořák, J.: K některým otázkám vývoje občanského práva, s. 235.

²⁰⁷ Dvořák, J.: K některým otázkám vývoje občanského práva, s. 235.

²⁰⁸ Kuklík, J.: Vývoj Československého práva 1945 – 1989, s. 534 – 535.

socialistické vlastnictví a druh neprivilegovaný - soukromého vlastnictví. Spotřební předměty spadaly do osobního vlastnictví fyzických osob.²⁰⁹

Socialistické vlastnictví

Socialistickému vlastnictví, jakožto hospodářské základně společnosti, poskytoval občanský zákoník zvýšenou ochranu. Aby se národní majetek nemohl přesouvat do soukromého vlastnictví, byla zde stanovena základní nezczizitelnost předmětů v socialistickém vlastnictví. Tyto věci bylo možné zczizovat jen v rámci obvyklého hospodaření.

Jak už bylo řečeno, § 101 občanského zákoníku stanovil, že socialistické vlastnictví má buď formu státního vlastnictví anebo formu vlastnictví družstevního. Státní vlastnictví, které bylo označeno za vyšší formu socialistického vlastnictví, tvořily především předměty v §§147- 148 ústavy – tedy takzvané obligatorní státní vlastnictví, jakož i ty, které nabyly stát jakýmkoli jiným způsobem. Ohledně družstevního vlastnictví, označovaného za nižší formu socialistického vlastnictví, se zákoník omezil na jeho označení jako socialistické s tím, že stát mohl svěřit družstvům do trvalého užívání části národního majetku. Jinak tuto otázku upravovaly zvláštní předpisy.

V § 102 bylo stanoveno, že národní majetek je výhradně v státním socialistickém vlastnictví. To ale nekorespondovalo se zmíněným § 149 odst. 2 Ústavy, který měl národní majetek v rukou svazků lidové správy za komunální vlastnictví.

U národních podniků bylo jasně stanoveno, že majetek dostávaly jen do operativní správy (vlastníkem je stát). Postupným osamostatňováním uvedeného práva vznikla otázka, do jaké míry je operativní správa vykonávána jako moc odvozená od

²⁰⁹ Havlan, P.:Vlastnictví státu v letech 1948 – 1989. In: Acta Universitatis Masarykianae Brunensis Iuridica, s. 89.

státu a kdy ji operativní správce vykonává vlastní mocí, na státu – vlastníkovi do značné míry nezávislou.²¹⁰

Pokud bychom srovnávali operativní správu národního majetku národními podniky s institutem trvalého užívání části národního majetku lidovými družstvy (viz výše), pak výkon práva trvalého užívání znamenal větší samostatnost než při operativní správě.²¹¹

Osobní vlastnictví

Občanský zákoník rámcově upravoval i osobního vlastnictví. Jednalo se o novou vlastnickou kategorii, převzatou ze sovětských kodifikací, přičemž bylo zdůrazněno, že jeho existence je úzce spjata s vlastnictvím socialistickým, přesněji, že nemůže bez něj vůbec existovat. Vlastnictví se tak stalo důležitou kategorií politického významu.²¹²

V osobním vlastnictví mohly být věci, které sloužily spotřebě vlastníka. § 105 demonstrativně uváděl, že osobním vlastnictvím jsou zejména předměty domácí a osobní spotřeby, rodinné domky a úspory nabyté prací (osobní majetek). Tento osobní majetek byl prohlášen za nedotknutelný. Pokud by však věc určená osobní spotřebě byla použita jako výrobní prostředek nebo zboží, změnil by se tím i druh vlastnictví.

Soukromé vlastnictví

Posledním druhem vlastnictví, které zákon upravoval, bylo soukromé vlastnictví. Na rozdíl od vlastnictví osobního se v tomto případě jednalo o vlastnictví k výrobním prostředkům a zejména k půdě, kde měla platit zásada vyslovená článkem XII. ústavy, a to, že „půda patří těm, kdož na ní pracují“. Vlastnictví k půdě se řídilo občanským zákoníkem, pokud zvláštní předpisy nestanovily jinak. Soukromé vlastnictví se podle § 106 spravovalo ustanoveními danými pro právo vlastnické, pokud z nich neplynulo, že

²¹⁰ Havlan, P.: Vlastnictví státu v letech 1948 – 1989. In: Acta Universitatis Masarykianae Brunensis Iuridica, s. 90.

²¹¹ Havlan, P.: Vlastnictví státu v letech 1948 – 1989. In: Acta Universitatis Masarykianae Brunensis Iuridica, s. 90.

²¹² Schelle, K., Kadlecová, M., Veselá, R., Vlček, E.: Dějiny českého soukromého práva, s. 112.

platí jen o vlastnictví socialistickém nebo osobním. Tímto bylo zdůrazněno podřadné postavení soukromého vlastnictví.

4.5.5 Právnícké osoby

Právnícké osoby vznikaly ze zákona, zřízením příslušným orgánem nebo s jeho přivolením. Mezi právníckými osobami však zákoník jednoznačně preferoval ty, které naplňovaly znaky právníckých osob socialistických, jimž ve svém § 21 poskytoval zvláštní ochranu. Jednalo se zejména o ty právnícké osoby, u nichž socialistický charakter plynul z politické povahy organizace nebo z jejich hospodářské povahy. Přesněji však zákon okruh socialistických právníckých osob nevymezoval, to ponechával až praxi. Tím porušil základní zásadu, kterou představuje právní rovnost mezi jeho subjekty (účastníky).

Preferování socialistických právníckých osob bylo evidentní například z těchto ustanovení:

- aby se nezmenšoval majetek, který má v zájmu celku zůstat jako nezcizitelný v rukou socialistické právnícké osoby, tak nezcizitelná práva těchto právníckých osob se nepromlčovala (§87)

- zpracováním cizí věci socialistickou právníckou osobou v dobré víře připadl výrobek automaticky do socialistického vlastnictví. Byl - li zpracovatelem někdo jiný, použila se obecná ustanovení o zpracování věci (§126)

- soudům bylo uloženo, aby při rozdělení společné věci, která je ve spoluvlastnictví, při přikázání vlastnictví k věci preferovaly socialistické spoluvlastníky (§145)

- socialistické právnícké osoby si mohly postavit stavbu na pozemku, který získaly do trvalého užívání, zatímco v ostatních případech bylo možné cizí stavbu zřídit jen na základě práva stavby (158 , 159). Zastával se totiž výklad, že právo stavby bylo obsaženo již v právu trvalého užívání

- předkupní právo socialistické právnické osoby předcházelo všechna ostatní předkupní práva. Na druhou stranu předkupní právo jiné osoby nikdy nebránilo tomu, aby věc byla zcizena socialistickou právnickou osobou (§ 380, § 381)²¹³

4.5.6 Nabývání vlastnického práva

K nabytí vlastnického práva mohlo dojít smlouvou, ze zákona nebo úředním výrokem, vydržením, ale i dalšími způsoby. Na rozdíl od předchozí úpravy bylo nově upuštěno od dvoufázovosti nabývání vlastnického práva. U nemovitostí se tedy nadále vyžadoval pouze právní titul (např. smlouva), nikoli již modus, tedy provedení zápisu v pozemkových knihách nebo uložení listiny u soudu práva. Vlastnické právo k věcem individuálně určeným, ať už to byly věci movité či nemovité, se zásadně převádělo již samou smlouvou. Zápisy do pozemkových knih tedy měly již jen povahu deklaratorní. Opuštění intabulační zásady však způsobilo, že nyní nabývali vlastnické právo k nemovitostem ty osoby, u nichž k tomu za účinnosti předchozího obecného zákoníku občanského z roku 1811 nedošlo právě z důvodu chybějícího zápisu do pozemkových knih.²¹⁴ K pozbytí vlastnictví docházelo především jeho nabytím někým jiným nebo také tím, že se jej vlastník vzdal.

Právní úprava institutu držby a vydržení byla zjednodušena.

Přijetím občanského zákoníku byl § 568 odst. 2 zrušen obecný zákoník občanský. Na rozdíl od předchozí právní úpravy obecného zákoníku občanského, která vycházela ze staré římské zásady "*superficies solo cedit*", podle níž se trvalá stavba považovala za součást pozemku, občanský zákoník stanovil v § 25 větě druhé zásadu opačnou, tzn. že trvalá stavba se již za součást pozemku nepovažovala.

Opuštění této zásady bylo právněpoliticky zdůvodněno kolektivizací venkova, kdy zemědělská družstva hospodařila na pozemcích, k nimž zůstalo vlastnické právo zachováno jednotlivým vlastníkům. Byla zde obava, že stavby, které by provedlo

²¹³ Dvořák, J.: K některým otázkám vývoje občanského práva, s. 237.

²¹⁴ Dvořák, J.: K některým otázkám vývoje občanského práva, s. 239.

družstvo a které byly pořízeny z prostředků družstva, by připadly majitelům půdy, tj. soukromému vlastníku nebo i státu, pokud by byly pořízeny na státním pozemku státu. Proto byla nově zakotvena zásada "*superficies solo non cedit*", v jejímž důsledku má vlastnické právo ke stavbě odlišný režim od vlastnického práva k pozemku.²¹⁵

Poté co stavba přestala být považována za součást nemovitosti, tj. pozemku, bylo nutno legislativně kvalifikovat stavbu jako nemovitost. Občanský zákoník z roku 1950 tedy v § 26 řadil nově mezi nemovitosti kromě pozemků i stavby, s výjimkou staveb dočasných.

Pokud se tedy týká vlastnictví pozemku a stavby, podle § 155 občanského zákoníku vlastníkem stavby mohla být osoba rozdílná od vlastníka pozemku. K tomu, aby byl stavebník oprávněn zřídit si vlastní trvalou stavbu na pozemku, který nevladnil, bylo třeba splnit podmínky stanovené v občanském zákoníku - to znamenalo mít právo stavby dle § 159 a násl. citovaného zákona.²¹⁶

5 OBDOBÍ PO ROCE 1950 AŽ DO ROKU 1989

5.1 Ústava Československé socialistické republiky (ústavní zákon č. 100/1960 Sb.)

Koncem 50. let se ve vedení KSČ začaly objevovat hlasy volající po nové ústavě, protože bylo stále více zřejmé, že původní úprava již nevyhovuje změnám poměrům. Souviselo to i s názory vedení KSČ, že Československo již dosáhlo etapy dobudování základů socialismu a je potřeba postoupit do další etapy, tj. etapy budování vyspělého socialismu (před úplným přechodem ke komunismu), a novým poměrům musí odpovídat i ústava. Poté, co na počátku dubna 1960 návrh nové ústavy projednal

²¹⁵ Dvořák, J.: K některým otázkám vývoje občanského práva, s. 238.

²¹⁶ Toto platilo kromě již výše zmíněného případu trvalého užívání pozemku tzv. socialistickými právníky osobami podle § 158 občanského zákoníku, kdy si tyto socialistické právníky osoby mohly zřídit a mít vlastní stavbu na pozemku, který jim byl odevzdán do trvalého užívání.

UV KSČ, se rozhodlo, že o ústavě bude probíhat „všenárodní diskuze“ v Národní frontě. V té době nově ustavené Národní shromáždění schválilo návrh ústavy 11. července 1960 a ústava byla vyhlášena ve Sbírce zákonů jako ústavní zákon č. 100/1960 Sb.²¹⁷

Ústava se členila na úvodní Prohlášení (preambule), devět hlav a 112 článků.

Všechny níže zmíněné body se nacházely v Hlavě první, nazvané Společenské zřízení.

Byl zde zakotven politický systém Národní fronty a potvrzena vedoucí úloha KSČ.²¹⁸

Za ekonomický základ Československé socialistické republiky byla prohlášena socialistická hospodářská soustava, „v níž jsou výrobní prostředky zespolečňeny a veškeré národní hospodářství je plánovitě řízeno“²¹⁹.

Socialistické vlastnictví

Hlavním druhem vlastnictví bylo pochopitelně vlastnictví socialistické, a to v jeho dvou základních formách – tj. státním a družstevním vlastnictví, rozlišených v článku 8, odstavci prvním: „*Socialistické společenské vlastnictví má dvě základní formy: státní vlastnictví, které je vlastnictvím všeho lidu (národní majetek), a družstevní vlastnictví (majetek lidových družstev)*“, přičemž v odstavci druhém demonstrativním výčtem upřesnila, že: „*Národním majetkem jsou zejména: nerostné bohatství a základní zdroje energie; základní lesní fond, vodní toky a přírodní léčivé zdroje; prostředky průmyslové výroby, hromadné dopravy a spojů; peněžní a pojišťovací ústavy; rozhlas, televize a film, dále též nejdůležitější společenská zařízení, jako zařízení zdravotnická,*

²¹⁷ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s. 323.

²¹⁸ Hlava první, Společenské zřízení, čl. 6, ústavní zákon č. 100/1960 Sb.

²¹⁹ Hlava první, Společenské zřízení, čl. 7, odst. 2, ústavní zákon č. 100/1960 Sb.

*školy a vědecké ústavy*²²⁰. Oproti předchozí ústavě zde byl tedy pojem národního majetku rozšířen.

Oproti předchozí ústavě zde bylo též zpřesněno postavení národních podniků, kdy se v článku 11, odstavci 1, jasně stanovuje, že jim stát svěřuje část národního majetku do správy jakožto samostatným právníckým osobám.²²¹

Toto tzv. socialistické společenské vlastnictví bylo zcela nepokrytě privilegováno, přičemž v jeho rámci se za skutečně plnohodnotnou formu považovalo jen vlastnictví státní.

Ohledně půdy pak Ústava v citovaném článku 8 odstavci třetím doplnila, že *„Půda sdružená k společnému družstevnímu hospodářství je ve společenském užívání jednotných zemědělských družstev“*²²². Na rozdíl od Sovětského svazu nebyla v Československu půda zestátněna. Formálně ani nebyla vstupem rolníků do jednotných zemědělských družstev převedena do družstevního vlastnictví. Proto ústava v tomto článku mluvila o půdě „sdružené k společnému družstevnímu hospodaření“ a „společném užívání“ této půdy.²²³ Tyto kroky nebyly třeba, protože vlastníkům zůstalo jen holé vlastnictví.

Chránit a upevňovat socialistické vlastnictví – to byla mimo jiné jedna z povinností občanů.

Osobní vlastnictví a drobné soukromé vlastnictví

Ohledně osobního vlastnictví ústava pouze garantovala v článku 10 jeho nedotknutelnost: *„Osobní vlastnictví občanů k spotřebním předmětům, zejména k předmětům osobní a domácí potřeby, rodinným domkům, jakož i k úsporám nabytým prací je nedotknutelné“* a zaručovala jeho dědění.

²²⁰ Hlava první, Společenské zřízení, čl. 8, odst. 1a 2, ústavní zákon č. 100/1960 Sb.

²²¹ Hlava první, Společenské zřízení, čl. 11, odst. 1, ústavní zákon č. 100/1960 Sb.

²²² Hlava první, Společenské zřízení, čl. 8, odst. 3, ústavní zákon č. 100/1960 Sb.

²²³ Gronský, J.: Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa, II/B. (1948 – 1968), 176.

Ve svém článku 9 pak pouze stanovila, že „*V mezích socialistické hospodářské soustavy je přípustné drobné soukromé hospodářství založené na osobní práci a vylučující vykořisťování cizí pracovní síly.*“

Ústava se zde tedy, na rozdíl od Ústavy 9. května, o soukromém vlastnictví přímo nezmiňovala, ale pouze prostřednictvím tohoto článku připouštěla možnost malého soukromého hospodářství, založeného na práci vlastníka. To, že se zde o soukromém vlastnictví vyjadřuje jen jako „o drobném soukromém hospodářství“ bylo dáno též tím, že „soukromé vlastnictví“ byl považován za systémově cizí element.²²⁴ Kromě toho bylo soukromé vlastnictví považováno za přechodnou, společenskou oporu nemající a tudíž za postupně zanikající formu vlastnictví, kterou tedy není potřeba více v ústavě upravovat.

O dalších formách soukromého vlastnictví (církevní vlastnictví, vlastnictví spolků) se ústava nezmiňovala.

Ústava zřetelně stavěla zájmy společnosti nad zájmy jednotlivce. To bylo dáno tím, že vycházela z teze stanovené článkem 19, a to, že rozvoj zájmy každého občana socialistického státu jsou v souladu s rozvojem a zájmy celé společnosti a že tedy práva, svobody a povinnosti občanů slouží nejen rozvoji samotných občanů, ale právě i rozvoji socialistické společnosti.^{225,226}

Nutno ještě dodat, že juristická hodnota této ústavy byla nesporně pod úrovní Ústavy 9. května. Právě tato skutečnost – spolu s velkým množstvím ideologických floskulí a pro dobu typickou právníckou novořečí, umožňující značnou svévoli ve výkladu a aplikaci ústavy – však vytvořila svým způsobem paradoxní situaci, kdy se tím pádem tato ústava podstatně více shodovala s ústavní skutečností než Ústava 9. května. Ústava z roku 1960 byla tedy méně fiktivní než Ústava 9. května.²²⁷

²²⁴ Gronský, J.: Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa, II/B. (1948 – 1968), 176.

²²⁵ Hlava první, Společenské zřízení, čl.19, odst. 1, ústavní zákon č. 100/1960 Sb.

²²⁶ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s. 325.

²²⁷ Gronský, J.: Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa, II/B. (1948 – 1968), 171.

5.2 Občanský zákoník z roku 1964

Stejně jako tomu bylo u ústavy z roku 1960, tak i v oblasti občanského práva se již koncem padesátých let začalo upozorňovat na to, že platný občanský zákoník plně neodpovídá poměrům a vztahům dané etapy vývoje socialismu a tak se začalo uvažovat již s přípravou a přijetím ústavy v roce 1960 o vydání nového občanskoprávního kodexu.

Přestože tedy občanský zákoník nebyl praxí hodnocen negativně, bylo třeba přijmout úpravu, která bude více odpovídat novému pojetí práva ve společnosti směřující ke komunismu, přičemž její obsah byl pochopitelně výrazně ovlivněn politickými požadavky.²²⁸

Práce na novém občanském zákoníku byly zahájeny 8. prosince 1960 na základě usnesení ÚV KSČ.

Vzhledem k tomu, že již od přijetí občanského zákoníku z roku 1950 se diskutovalo o tom, že by právní vztahy mezi socialistickými organizacemi měly být upraveny samostatně, bylo nakonec rozhodnuto, že nový občanský zákoník upraví pouze vzájemné vztahy občanů a vztahy mezi občany a socialistickými organizacemi. Pro úpravu vzájemných vztahů mezi socialistickými organizacemi byla přijata zvláštní kodifikace. Zcela samostatně pak měly být upraveny i vztahy vznikající v zahraničním obchodě. Realizace tohoto záměru vyústila ve vydání tří samostatných kodexů, a to občanského zákoníku (zákon č. 40/1964 Sb.), hospodářského zákoníku (zákon č. 109/1964 Sb.) a zákoníku mezinárodního obchodu (zákon č. 101/1963 Sb.), které ale byly vnímány jako jeden celek, jako společný základ nového občanského práva a žádný ze zákoníků neměl postavení uiverzální normy.

Občanský zákoník byl dne 26. února 1964 přijat jako zákon č. 40/1964 Sb.

Na úvod je třeba poznamenat, že zatímco v občanském zákoníku z roku 1950 byly původní tradiční instituty kontinentálního práva, na nichž bylo občanské právo

²²⁸ Dvořák, J.: K některým otázkám vývoje občanského práva, s.240.

postaveno, pouze ovlivněny tezemi marxismu – leninismu, tak v tomto novém občanském zákoníku byly programově zcela zdeformovány.²²⁹

Zákoník upravoval pouze společenské majetkové a osobní vztahy, které vznikaly v oblasti uspokojování osobních potřeb a jejichž subjekty byly pouze tehdejší organizace (v dnešní terminologii právnické osoby) a občané, jakož i občané mezi sebou navzájem. Toto užší pojetí občanského zákoníku představovalo „spotřebitelské pojetí občanského práva“. Toto pojetí se odrazilo i v systematice zákona.²³⁰

Občanský zákoník sice zůstal hlavní legislativní normou pro úpravu občanskoprávních vztahů, jeho význam však s ohledem na vymezení předmětu značně upadl.

V zákoníku byly upraveny pouze základní občanskoprávní vztahy, přičemž některá podstatná ustanovení občanského práva byla obsažena již přímo v ústavě z roku 1960. Byla to mimo jiné i ustanovení o vlastnictví (článek 8-10).

Občanský zákoník byl uveden preambulí, a jeho vlastní text byl rozdělen na úvodní Zásady občanskoprávních vztahů a na osm částí.

Úpravou vlastnictví se zabývala část druhá, nazvaná Socialistické společenské vlastnictví a osobní vlastnictví. Zásady měly zejména sloužit jako interpretační pravidla a směrnice pro aplikaci všech ustanovení občanského zákoníku.

Socialistické společenské vlastnictví a osobní vlastnictví

V této druhé části byl stručně vyjádřen vzájemný vztah obou těchto druhů vlastnictví, a to tak, že státní (socialistické) vlastnictví je základní a vůči ostatním druhům vlastnictví nadřazenou formou. Odvozenost a závislost osobního vlastnictví vyjádřil v § 123, který stanovil, že věci určené k osobní potřebě občanů se převádějí ze socialistického společenského vlastnictví do jejich osobního vlastnictví, nebo se jim

²²⁹ Kuklík, J.: Vývoj československého práva 1945 – 1989, s. 521.

²³⁰ Schelle, K., Kadlecová, M., Veselá R., Vlček, E.: Dějiny českého soukromého práva

přenechají do osobního užívání. Paragraf 124 pak doplnil, že „*Společenskému užívání občanů slouží veřejná zařízení, jako zařízení dopravní, zdravotní, kulturní, sociální, tělovýchovná a rekreační.*“

Dále bylo v rámci druhé části podrobně upraveno osobní vlastnictví, včetně jeho ochrany a nabývání a osobní spoluvlastnictví.

Hlavním zdrojem osobního vlastnictví mohla být podle § 125 ods. 1 výlučně práce občana ve prospěch společnosti, ale nevyloučil ani další, právu neodporující, způsoby jeho nabývání. § 131 ods. 1 stanovil zásadní nedotknutelnost osobního vlastnictví, s výjimkou přípustnosti použití věci v osobním vlastnictví občana i bez jeho svolení v důležitém společenském zájmu, který nelze uspokojit jinak. Pro případ neoprávněného zásahu do osobního vlastnictví, zde byl déle § 132, stanovící, že „*Občan má právo na ochranu proti tomu, kdo neoprávněně do jeho vlastnického práva zasahuje: zejména se může domáhat vydání věci na tom, kdo mu ji neprávem zadržuje.*“ Na jeho základě se dotčený vlastník mohl domáhat soudní ochrany svého vlastnického práva.

Předmětu osobního vlastnictví se věnoval § 127, který se v podstatě shodoval s článkem 10 ústavy. Výčet věcí v osobním vlastnictví byl pouze rozšířen i o příjmy ze sociálního zabezpečení a o rekreační chaty. Oproti ústavě pak na prvním místě uváděl příjmy a úspory nabyté prací, a až poté věci osobní a domácí potřeby, rodinné domky a rekreační chaty. Kromě výše zmíněného § 125 určujícího jako hlavní zdroj osobního vlastnictví výlučně práci občana ve prospěch celku, stanovil zákoník jako kritérium pro určení osobního vlastnictví také rozsah majetku, daný nejen objemem majetku, ale též velikostí konkrétních věcí, zejména pak rodinných domků. Charakteristické znaky rodinného domku blíže specifikoval v § 128, přičemž § 129 umožňoval mít v osobním vlastnictví pouze jeden rodinný domek s nejvýše pěti obytnými místnostmi. V případě, že občan nabyl další domek, nebo jeho část, například děděním už tedy vznikl problém, s kterým se musela teorie nějak vypořádat, a to učinila tak, že toto další vlastnictví již bylo považováno za soukromé a podléhalo tak patřičnému režimu. Přesná hranice rozsahu majetku však nebyla výslovně zákonem stanovena. Určitým vodítkem pro soudní rozhodování však byl § 126, stanovící, že: „*Osobní vlastnictví slouží*

k uspokojování osobních hmotných a kulturních potřeb občanů“. Tento paragraf také vyjadřoval výlučně spotřební charakter osobního vlastnictví tím, že nepřipouštěl možnost jeho využití pro jiné účely.

Vlastník měl právo věc užívat pro potřebu svou, rodiny či domácnosti. Užívání věci nad tyto stanovené meze, už bylo považováno za užívání v rozporu se zájmy společnosti a stejně jako majetek získaný z nepoctivých zdrojů již výslovně nepožívalo ochrany.

Vyvlastnění bylo přípustné jen na základě zákona a jen v důležitém zájmu společnosti, a to za náhradu. Použití věc bez svolení vlastníka bylo možné jen v důležitém zájmu společnosti, který nemohl být uspokojen jinak, dočasně, v nezbytné míře a za náhradu.

V této části byla též upravena ochrana držby, věcná břemena a úprava sousedských práv. Systematicky sem byla vnesena i úprava osobního vlastnictví k bytům.

Řada tradičních institutů občanského práva však byla úplně vypuštěna nebo vytlačena na okraj zájmu. Eliminovány byly například takové tradiční instituty jako již zmíněná držba či vydržení, služebnosti, ale též nájemní smlouva, u níž zákoník zavedl alternativu v podobě osobního užívání. Pro vznik práva osobního užívání bytu bylo třeba nejprve v této věci správního rozhodnutí MNV a teprve poté mohla být uzavřena občanskoprávní dohoda mezi nositelem práva osobního užívání a vlastníkem bytu. Stejně tak, pokud se jednalo o právo stavby (upravené i v obou předchozích zákonících), jeho obdobou se stalo právo osobního užívání pozemku. Při smluvních převodech stavebních pozemků totiž docházelo často k spekulacím, proto se jim občanský zákoník snažil zabránit částečným zákazem převodu nezastavěných stavebních pozemků mezi občany. § 490 odst. 2 stanovil, že *„Nezastavěné stavební pozemky smějí občané převádět jen na stát nebo na socialistickou organizaci k tomu zvláštním předpisem oprávněnou“*, přičemž za určitých předpokladů mohli občané tyto pozemky darovat příbuzným v řadě přímé a sourozencům. Existovalo však mnoho zájemců, kteří takové pozemky nevlastnili a nemohli je získat zmíněným dědictvím nebo darem. A právě ve snaze umožnit i těmto občanům získání těchto pozemků k

uspokojování jejich osobních potřeb, tedy například ke stavbě rodinného domku či rekreační chaty, byl vytvořen nový institut práva osobního užívání pozemku. Toto právo mohlo vzniknout pouze k pozemku v socialistickém společenském vlastnictví o určité zákonem stanovené maximálně přípustné výměře a jen k účelu taxativně stanovenému zákonem. Toto právo nebylo časově omezené, přecházelo na dědice, avšak mezi živými jej převádět nešlo (tedy nebylo samostatně smluvně převoditelné). S převodem vlastnického práva ke stavbě na tomto pozemku však přecházelo i samotné právo osobního užívání pozemku na nového vlastníka stavby, který byl povinen se s dřívějším uživatelem vypořádat. Opět jako při vzniku práva osobního užívání bytu, zde bylo třeba nejprve správního rozhodnutí o přidělení pozemku do osobního užívání, čímž vznikalo právo uzavřít s vlastníkem pozemku občanskoprávní dohodu. Ke vzniku práva osobního užívání pozemku však došlo až registrací této smlouvy na státním notářství. Nemovitost vystavěná na tomto pozemku pak spadala do uživatelského osobního vlastnictví.

Smlouva o převodu nemovitostí vznikala nikoliv dosažením souhlasu stran, ale až registrací státním notářstvím, tímto okamžikem přecházelo vlastnictví. Vlastnické právo při převodu movitosti se nabývalo převzetím věci. Věc bylo možno mít též v osobním spoluvlastnictví, a to buď podílovém spoluvlastnictví nebo bezpodílovém spoluvlastnictví manželů.

Soukromé vlastnictví

Osmá část nazvaná Závěrečná ustanovení byla rozdělena do dvou hlav. V první z těchto hlav se upravovaly některé společenské vztahy, které byly tehdy zákonodárcem pojaty jako společensky nevýznamné, jakožto pozůstatky buržoázního právního řádu, a tedy v socialistické společnosti jen dočasně přežívající, než budou likvidovány. Jednalo se právě zejména o soukromé vlastnictví, které bylo vytlačeno na samý okraj zájmu. To plyne jak z charakteru, tak právě i z tohoto systematického umístění jeho úpravy. Jednalo se o §§ 488 až 494. Jeho předmět byl vymezen pouze negativně, a to tak, že do soukromého vlastnictví spadaly pouze věci, které nebyly předmětem osobního vlastnictví. I toto vlastnictví bylo podle § 489 chráněno před neoprávněným zásahem.

Všeobecná formulace § 132, který chránil osobní vlastnictví, ale umožňovala jeho subsidiární použití i pro ochranu vlastnictví soukromého.

Novela občanského zákoníku č. 131/1982 Sb. přinesla ustanovení § 453a, podle kterého „Dopustil – li se vlastník takového protiprávního jednání, jímž s trvale zbavil možnosti věc obvyklým způsobem užívat, připadá věc do vlastnictví státu, pokud je v rozporu se zájmem společnosti, aby vlastník s věcí dále nakládal.“²³¹ Toto ustanovení se používalo především proti osobám, které vycestovaly z republiky bez výjezdní doložky.

5.3 Hospodářský zákoník

Upravoval vztahy mezi socialistickými organizacemi navzájem. V podstatě se jednalo o směs správněprávních a občanskoprávních ustanovení, resp. směs správněprávních a občanskoprávních prvků v rámci jednotlivých ustanovení.

Podle § 64 odstavec 1 byly národním majetkem veškeré věci ve státním socialistickém vlastnictví (tzv. hmotný národní majetek) a veškeré pohledávky a jiná majetková práva státu (tzv. nehmotný národní majetek). Paragraf 64 odstavec 2 pak konstatoval, že jednotlivé části národního majetku jsou ve správě státních organizací. Hmotný majetek spravovaly státní organizace vlastním jménem (šlo tedy o "nepřímý" výkon vlastnického práva státu), kdežto tzv. nehmotný majetek spravovaly tyto organizace jménem státu (zde šlo o "přímý" výkon práv - nikoli ovšem práva vlastnického - spojených s tímto majetkem).²³²

²³¹ § 453a zákona č. 131/1982 Sb.

²³² Havlan, P.: Vlastnictví státu, s.93.

Nabývat práv a zavazovat se mohly socialistické organizace tehdy, pokud to nebylo v rozporu s plněním jejich společenských úkonů. Při překročení tohoto rozsahu se jejich právní úkony staly nicotnými.

Přesto, že se obecně tvrdilo, že došlo k překonání dvojkolejnosti předchozích úprav, tj. nahrazení občanskoprávní a správněprávní úpravy úpravou jedinou “hospodářskoprávní“, se dřívější převaha správněprávních předpisů promítla i do nové úpravy v podobě řady ustanovení správněprávního charakteru.²³³

Určité nové rysy v úpravě státního vlastnictví, resp. v obsahu správy národního majetku se objevily zhruba v polovině 60. let v souvislosti se snahou připravit a zavést tzv. novou soustavu řízení národního hospodářství. Konkrétně šlo o vyhlášku č. 94/1965 Sb., o správě národního majetku (nastoupila na místo vyhlášky č. 117/1964 Sb.) a zvláště pak vyhlášku, která ji záhy nahradila, tj. vyhláška č. 104/1966 Sb. Stručně lze říci, že posléze zmíněný prováděcí předpis k hospodářskému zákoníku rozšířil oprávnění státních organizací k národnímu majetku.

²³³ Např. v ustanoveních týkajících se rozhodování o příslušnosti ke správě (§ 65 odst. 2), o prozatímní správě národního majetku (§ 65 odst. 3), o převodech správy mimo obvyklé hospodaření opatřeními nadřízených orgánů (§ 68) a dalších.

6 ZÁVĚR

Po mnichovské dohodě v září 1938 a obsazení zbytku českých zemí a následného vzniku Protektorátu a Slovenského štátu v březnu 1939 došlo k rozpadu samostatného československého státu. Současně se začaly formovat doma i v zahraničí síly, jejichž hlavním cílem byla obnova předmnichovské ČSR. Konkurence několika právních řádů na našem území (jednalo se o právní předpisy německé, protektorátní, slovenského státu a československé, včetně exilových) byla vyřešena ve prospěch koncepce kontinuity československého právního řádu s právním řádem předmnichovským. Prezident Beneš i exilová vláda však považovali za nutné nejen navázat na předmnichovský právní řád, ale zejména se také vypořádat s křivdami, které byly v průběhu „doby nesvobody“ na obyvatelstvu Československa napáchány. Pro oblast vlastnických a jiných majetkoprávních vztahů to mimo jiné znamenalo vypořádat se s otázkou (ne)platnosti některých majetkoprávních úkonů a jiných zásahů do majetkových práv v době nesvobody. Tento obtížný úkol, ale i další související problémy se snažily vyřešit dekrety prezidenta republiky vydávané na území Československa. Dekrety postupně komplexně upravily všechny oblasti poválečného života, z nichž zejména konfiskační a znárodňovací dekrety měly reagovat právě na rozsáhlou germanizaci a arizaci majetku v době války prostřednictvím řady aktů německého práva. Konfiskační dekrety se ještě držely linie stanovené v Košickém vládním programu, avšak při přípravě znárodňovacích dekretů se již projevila snaha komunistů začít skrze znárodnění prosazovat své plány do budoucna, kdy si přes nesouhlas strany lidové a demokratické strany, které požadovaly znárodnění pouze v „národním“ rozsahu (tedy znárodnění jen podniků Němců, zrádců a kolaborantů) prosadili rozsáhlé znárodnění přesahující obsah Košického vládního programu. Uskutečnit znárodnění bez vyplacení příslušných náhrad vlastníkům znárodněného majetku se však komunistům do dekretů prosadit nepodařilo. Přestože však tedy znárodňovací dekrety stanovily, že za znárodněný majetek se náhrada zásadně poskytuje, stejně jako to stanovily i další zákony v druhé vlně znárodnění (obecně s výjimkou majetků nenáležejících okupantům a zrádcům), k vydání těchto náhrad, které bez jakékoli pochybnosti původním majitelům náležely, nedošlo. Jednoznačně zde můžeme mluvit o majetkových křivdách státu, řízeného komunisty, vůči vlastním občanům české a slovenské národnosti.

Změny právního řádu, vyvolané dekrety o národní správě, konfiskačními dekrety (týkající se at' již nepřátelského majetku či půdy) i obdobnými nařízeními Slovenské národní rady, tedy pokračovaly skrze znárodnovací dekrety, které zásadním způsobem proměnily vlastnickou strukturu ČSR. Na jejich základě došlo k rozsáhlým zásahům do předmnichovského pojetí soukromého vlastnictví. V souvislosti se znárodněním byly vydávány i další normy, které se jednak snažily řešit dopady války na ekonomiku, jednak v nich již byly patrný zásadní změny ekonomického systému, kdy postupně docházelo k přechodu od tržní ekonomiky ke státem regulované a plánované ekonomice socialistického typu. Aktem znárodněním se československý stát stal vlastníkem všech budov, zařízení, získal všechna práva podniků (patenty, licence, známky), nabýval vlastnictví ke všemu materiálu a výrobkům. Velký pozemkový majetek získal stát i skrze revizi první pozemkové reformy, kdy se přistoupilo k likvidaci velkého majetku pozemkového, tj. k zabránění půdy soukromým vlastníkům, jejíž výměra přesahovala 150 ha zemědělské půdy, případně 250 ha půdy celkem. Výjimky, které byly z revize připuštěny se týkaly zejména majetku, který byl již ve vlastnictví státu, obcí, okresů, výrobních a hospodářských družstev, šlo o již zkonfiskovaný pozemkový majetek Němců, Maďarů, kolaborantů, atd. Po únoru 1948, kdy KSČ prosadila další etapu pozemkové reformy, se horní mez vlastnictví půdy u na ní pracujícího zemědělce snížila na 50 ha půdy. Půda nad tuto mez, stejně tak jako veškerá půda na ní nepracujících zemědělců byla vykupována a přidělována do vlastnictví pracujícím drobným rolníkům. Majetek z těchto reforem získaný, avšak nepřidělený zůstával ve vlastnictví státu. V podstatě však šlo jen o předeheru tzv. „socialistické přeměny venkova“, která záhy následovala a která osídlence, přidělce a i ostatní zemědělce fakticky zbavila pozemkovou reformou získané půdy a soustředila v JZD. V dalším vývoji již ani názor, že v soukromém vlastnictví smí být maximálně 50 ha půdy nebyl politicky akceptován s poukazem na přijatou ústavu v roce 1960 připouštějící již jen drobné soukromé hospodářství založené na osobní práci. Výkladem se dovozovalo, že není reálné, aby jedna rodina obdělávala půdu o výměře 50 ha. na požadované úrovni. Nakonec na rozdíl od Sovětského svazu nebyla půda v Československu zestátněna a formálně ani nebyla vstupem rolníků do JZD převedena do družstevního vlastnictví. Těchto kroků nebylo třeba, protože práva vlastníků byla omezena jen na holé vlastnictví. Vložené pozemky zůstaly v soukromém vlastnictví jejich majitelů, ale JZD k nim získalo užívací právo.

K zatížení či zcizení pozemku sdruženého v JZD mohlo dojít jen ve výjimečných případech.

Postupnými kroky tedy docházelo ke vzniku rozsáhlého státního vlastnictví. Zásadní politické a hospodářské změny ve společnosti právně vrcholící přijetím Ústavy 9. května, která u nás poprvé výslovně zakotvila společenské vlastnictví výrobních prostředků, položily základy i socialistického pojetí občanského práva. Tímto novým pojetím, vycházejícím z marxisticko – leninského učení o státu a právu, došlo jednoznačně k přerušení dosavadní kontinuity s předchozím pojetím občanského práva hmotného a bylo již samozřejmě vyjádřeno v novém občanském zákoníku z roku 1950.

Pokračující budování socialistické společnosti, jejíž principy byly zakotveny do nově přijaté ústavy v roce 1960, pak opět vyžadovaly zásadní změny v celém právním systému, tedy i v právu občanském, což vyústilo v přijetí nového občanského zákoníku v roce 1964.

Obecně tedy můžeme v období let 1948 – 1989 sledovat neustálou snahu o reformu právního řádu, která se vždy uskutečňovala ruku v ruce s plánem širších sociálních a hospodářských reforem, směřujících ve své konečné fázi ke komunismu. Šlo zde o cílenou snahu vytvořit zcela nové občanské právo, které mělo být oproti předchozímu stavu (tj. občanské právo, vycházející z tradičního kontinentálního *ius civile*) postavené na ideologických tezích marxismu – leninismu. Avšak úplně občanské právo odpoutat od základů *ius civile*, na nichž bylo postaveno, se nikdy nepovedlo.

Pokud jde o charakter práva, tak bylo vnímáno zejména jako politický nástroj k prosazení plánů komunistů.

Vzhledem k tomu, že komunistická ideologie vnímala soukromé právo jako nástroj k vykořisťování dělnické třídy, usilovala o jeho likvidaci. Důsledkem potlačování soukromoprávní povahy občanského práva pak bylo omezování jeho základních principů, jako např. smluvní volnosti či právě vlastnické svobody. To bylo doprovázeno snahou o zvýšenou regulaci i všech oblastí každodenního života (od ekonomiky státu až po výchovu dětí), což se v oblasti majetkové projevilo snahou státu mít pod dohledem téměř veškeré nakládání s majetkem. Především umožnění tohoto státního dohledu a

kontroly pak měl zajistit občanský zákoník z roku 1950, ať už zavedením povolovacího řízení pro dispozici s klíčovými komoditami, zejména s půdou nebo všeobecným zákazem majetkové dispozice či dokonce konfiskací majetku.

V období let 1945 – 1989 došlo tedy k obrovským změnám nejen v právním řádu a tedy i vlastnické struktuře, ale i v oblasti hospodářské, s jejichž důsledky se mnohdy potýkáme doteď. Většina těchto změn nebyla, s ohledem na výše uvedené skutečnosti, v souladu se zásadami demokratického právního státu.

7 POUŽITÁ LITERATURA

Knižní publikace, sborníky

Dvořák, J.: K některým otázkám vývoje občanského práva. In: Soukup, L.: Příspěvky k vývoji právního řádu v Československu 1945 – 1990. s. 227 – 244. Praha: UK v Praze v nakl. Karolinum, 2002.

Dvořák, J.: Vývoj občanského práva. In: Malý, K. a Soukup, L.: Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989. Sborník příspěvků. s. 472 – 491. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2004.

Gronský, J.: Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa II/A. (1945 – 1948). Praha: Karolinum, 2002.

Gronský, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I, 1914 – 1945. Praha: Karolinum, 2005.

Hoetzel, J. a Weyr, F. (editoři): Slovník veřejného práva československého. Praha: Eurolex Bohemia, 2000.

Hoffmann, Josef.: Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava a bývalé Česko - Slovenské republiky. Praha, 1939.

Hoffmann, Josef.: Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, roč. II. Praha, 1940.

Kadlecová, M., Schelle, K., Veselá, R. a Vlček, E.: Vývoj českého soukromého práva. 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2004.

Kaplan, K.: Československo v letech 1948 – 1953, Praha: SPN, 1991.

Kaplan, K. a Jech, K.: Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945 Dokumenty 1 a 2., 1. vyd. Brno: Doplněk, 1995.

Kocian, J.: Poválečný vývoj v Československu 1945 – 1948. Praha: SPN, 1993.

Kuklík, J.: Dekrety prezidenta republiky – Výraz kontinuity československého právního řádu nebo jeho revoluční změny? Sborník Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989. Praha: Karolinum, 2004.

Kuklík, J.: Londýnský exil a obnova československého státu v letech 1939 – 1945. Praha, 1998.

Kuklík, J.: Mýty a realita takzvaných Benešových dekretů. Praha: Linde, 2002.

Kuklík, J. a kolektiv.: Vývoj československého práva 1945 – 1989. Praha: Linde, 2009.

Kuklík, J. a Němeček, J.: Proti Benešovi! 1. vyd. Praha: Karolinum, 2004.

Malý, K a kolektiv: Dějiny českého a československého práva do roku 1945. Praha: Linde, 1998.

Oxfordský atlas moderních dějin, Oxford University Press, 1991.

Němec, B. (red.) a kol.: Ottův slovník naučný Dodatky Oedem – Práh IV. díl sv. 2. Praha, Litomyšl, Polička: Paseka a Argo v koedici, 2001.

Pavliček, V.: Dekrety prezidenta republiky. In: Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945 Dokumenty 1, s. 7 – 43. 1. vyd. Brno: Doplněk, 1995.

Pelikánová, I.: Právní úprava ekonomických vztahů v období 1948 – 1989, její povaha a důsledky. In: Malý, K. a Soukup, L.: Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989. Sborník příspěvků. s. 428 – 456. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2004.

Petráš, R.: Menšiny v Československu 1945 – 1989. Sborník Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989.

Rouček, F., Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému.

Schelleová, I. a Schelle, K.: Civilní kodexy 1811 – 1950 – 1964. Brno: MU v Brně v nakl. Doplněk.

Soukup, L.: „Lex Schwarzenberg“ – Mimořádný případ vyvlastnění nemovitého majetku v roce 1947. In: Pocta Jánů Gronskeému

Soukup, L.: Kolektivizace v zemědělství – právní a protiprávní povaha. In: Malý, K. a Soukup, L.: Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989. Sborník příspěvků. s. 457 – 471. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2004.

Vlček, E.: Dokumenty ke studiu právních dějin ČSR z let 1940 – 1948. Praha: Karolinum.

Časopisecké články

Eliáš, K.: Ještě jednou k některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky. 12 a č. 108/1945 Sb. Právník, roč. 1994, čís. 11, s. 971 – 980.

Eliáš, K.: Právo osobního užívání pozemku. Právník, 1965.

Feierabend, L.: Znárodnění a konfiskace. Časopis českých právníků VŠEHRD, roč. 1992, čís. 2, s. 15 – 20.

Havlan, P.: Vlastnictví státu v letech 1948 – 1989. In: Acta Universitatis Masarykianae Brunnensis Iuridica, roč. 2000, s. 80 – 109.

Chalupa, L.: K otázce znárodnění československého průmyslu. Právní rádce, roč. 2001, čís. 2, s. 19 – 20.

Chalupa, L.: Vyvlastnění a nicotnost správních aktů. Právní rozhledy, roč. 2000, čís. 3, s. 88 – 91.

Kindl, M.: K otázce přechodu vlastnictví konfiskovaného majetku. Právní rozhledy, roč. 1994, čís. 3, s. 84 – 85.

Knapp, V.: Kdy nastává konfiskace nepřátelského majetku. Právník, 1947.

Kokavec, D.: Pozemkové vlastnictví a formovanie spojenectva robotníckej triedy s roľníctvom v Československu do socialistickej Ústavy. Právnícké štúdie, roč. 1967, čís. 15, s. 580 – 610.

Kindl, M. a Knapp, V.: K některým otázkám konfiskace podle dekretů prezidenta republiky č. 12 a č. 108/1945 Sb. Právník, roč. 1994, čís. 7, s. 620 – 628.

Nešpor, Z.: Na okraj znárodnění. Právník, roč. 1948, čís. 7, s. 164 – 176.

8 LEGAL ADJUSTMENT OF RELATED OWNERSHIP IN CZECHOSLOVAKIA FROM 1945 UNTIL 1989

During our lifetime we all encounter the question of Personal Ownership. It's implication on the lives of individuals as well as on the society as a whole is often quite profound.

The turbulent history of the Czech lands has had a major impact on the development of the civil law and within it's framework on the Law of Ownership.

The pupose of my thesis is to research and analyse these dramatic changes and modifications within the judicial system in Czechoslovakia during the communist era between the years 1945 and 1989. In particular I shall focus on how the comunist regime adapted and eventually changed the Property Law and within it the Law of Personal Ownership in order to suit the new political ideology.

This was a greatly complicated period, full of changes which were reflected in many new legal rules and regulations. I would like to concentrate on those which in my view were most significant and most important. I shall also explore the historical, political and economical circumstances during which these changes occured.

I shall aim to examin and to investigate how some of the constitutional and legal changes happened and why this finally led to almost total disregard of the citizen's rights to private ownership.

By studying the Legal History of the 20th century in Czechoslovakia, I hope to find a better understanding of the injustices changed particularly in the area of the Law of Ownership.

The Thesis is composed of six chapters, which deal with successive changes in Legal system in post war Czechoslovakia.

In the first part of my Thesis I am dealing with the Historical review of the Legal development until 1945 regarding the property ownership.

In the second part I present the dramatic changes in the Legal order and it's consequences on the property ownership.

The attempt of the post – war government to solve the Property Ownership was a difficult task.

President Eduard Beneš insisted on the confirmation of the pre – Munich concept of the Legislation and application of judiciary principles founded at the beginning of the „first republic“ in 1918. However after the end of the 2nd world war he and his government had to seek the legal solution to the injustices inflicted on the population during the German occupation. That meant to repeal some laws established by occupying forces.

So called „Beneš's Decrees“ attempted to solve the problem of the property ownership involving the German and Hungarien nationals as well as the traitors and collaborators. This process started to be undermined by the Communist party very easily on. They were pushing for a wide nationalization of the property and land by the state and for the nil compensation. In this they have not succeeded at least for the time being. However after the Communist takeover in 1948 the Beneš's Decrees guarantees of compensation were not observed.

The fundamental change in the Property Law was the first violation of law committed by the state against it's own citizens.

The nationalization and many consequent Communist government regulations fundamentally changed the structure of private ownership in post – war Czechoslovakia. As the consequence, the state became the prime owner of the factories and many facturing structures etc. The further revision of the Land reform resulted in the state's ownership of the most land in Czechoslovakia. According to the new, so called „9th of May“ constitution, the socialist ownership meant the ownership by the state.

The following years, until 1989 the Communist regime continued in it's effort to distance it's concept of Civil law from that of the traditional european „ius civile“.

The ownership rights of the individual were disregarded and the state became the sole regulator of the lives of its citizens.

The Legal History of post – war Czechoslovakia reflects the impact of the Communist ideology on the previously democratic Legal order.

The long and systematic move away from the western democratic concept of the Civil law achieved the shift in the attitude and thinking of the population and led to a general disregard to private ownership.

Klíčová slova: Vlastnické vztahy

Related ownership

